

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kristian Hald

VORE
STEDNAVNE

MED 8 KORT

UDGIVET AF
UDVALGET FOR FOLKEOPLYSNINGS FREMME
G. E. C. GADS FORLAG

VORE STEDNAVNE

VORE STEDNAVNE

AF

KRISTIAN HALD

KØBENHAVN

UDVALGET FOR FOLKEOPLYSNINGENS FREMME

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

1950

FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI
KØBENHAVN

INDHOLD

	Side
Forord	7
Kap. 1. Kilderne	9
Kap. 2. Af Stednavneforskningens Historie	15
Kap. 3. Stednavnenes Alder	28
Kap. 4. Inge	38
Kap. 5. Um og Løse	52
Kap. 6. Lev og Sted	68
Kap. 7. Høj og Borg	80
Kap. 8. Vang og Ager	88
Kap. 9. By og Toft	92
Kap. 10. Torp	105
Kap. 11. Bøl	125
Kap. 12. Forskellige middelalderlige Navnetyper	135
Kap. 13. Rydningsnavne	143
Kap. 14. Bebyggelsesnavne opstaaet af Naturnavne	161
Kap. 15. Usammensatte Navne	180
Kap. 16. Poetisk Navngivning	192
Kap. 17. Fremmede Stednavne i Danmark	197
Kap. 18. Købstadnavne	201
Kap. 19. Landskabsnavne og Ønavne	206
Kap. 20. Farvandsnavne	212
Kap. 21. Hedenske Kultminder i Stednavne	219
Kap. 22. Litteratur om danske Stednavne	226
Stednavneregister	237
Fortegnelse over Kort	254

FORORD

Nærværende Bog er tænkt som en Afløser af Johannes Steenstrups »De danske Stednavne«, der blev udgivet af Udvalget for Folkeoplysnings Fremme i 1908 (2. Udgave 1918). Siden er Navnestudiet undergaaet en stærk Udvikling, og især har Anvendelsen af sproghistoriske og kildekritiske Metoder i mange Tilfælde gjort det muligt at naa til større Sikkerhed med Hensyn til de enkelte Navnes Oprindelse. Paa flere Punkter er denne Gren af Sprogvidenskaben dog endnu i sin Vorden her i Landet — det gælder blandt andet Studiet af de usammensatte Navne — og ved Udarbejdelsen af en sammenhængende Fremstilling føler man stærkt Manglen paa Specialundersøgelser, der kan tjene som Grundlag.

Den sproghistoriske Metode i Navneforskningen har ikke kunnet undgaa at paavirke Fremstillingsformen i denne Bog, der vistnok er blevet mindre letlæselig end Steenstrups, selv om jeg efter Evne har stræbt at undgaa alt, hvad der krævede særlige Forkundskaber af Læserne. Dette har paa den anden Side medført, at de nye Tolkninger og Synspunkter, som Bogen bringer, ikke altid har kunnet faa en udførlig Motivering. For at Omfanget ikke skulde blive altfor stort, har jeg i det væsentlige maattet begrænse Skildringen til de ældre Bebyggelsesnavne og de allervigtigste Naturnavne; kun lejlighedsvis har jeg kunnet strejfe det rige Marknavnestof, der er af overordentlig sproglig og kulturhistorisk Interesse.

Det allermeste af Materialet til Bogen er hentet fra Stednavneudvalgets Publikationer og utrykte Samlinger. — For Hjælp ved Udarbejdelsen af Registret bringer jeg Fru Grete Storm min bedste Tak.

København, i Februar 1950.

Kristian Hald.

Kapitel 1.

KILDERNE

Da Stednavne ligesom andet Sprogstof ændrer sig i Tidens Løb, ja i mange Tilfælde er underkastet langt stærkere Forandringer end det almindelige Ordforraad, er det ved Navnenes Tolkning af afgørende Betydning at vide, hvordan de er skrevet i ældre Tid.

Den vigtigste Kilde til vore Stednavnes Historie i Middelalderen er de bevarede Breve, Diplomer, som de ogsaa kaldes. Diplomerne bestaar af Skøder, Testamenter, Mageskifter, Tingsvidner og andre juridiske Dokumenter; derimod er der meget faa egentlige Privatbreve. Indtil henimod 1400 er de allerfleste skrevet paa Latin; efter den Tid vinder Dansken mere og mere frem, og omkring Aar 1500 skrives der næsten udelukkende Dansk undtagen i Sønderjylland, hvor en stor Del af Brevstoffet er skrevet paa Plattysk. En samlet Udgivelse af det middelalderlige Diplomstof med fuldstændige Aftryk af Teksterne er begyndt i 1938 med Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Diplomatarium Danicum, hvoraf hidtil otte Bind omfattende Tidsrummet 1250—1290, 1295—1312 og 1323—1332 er udkommet; i en sideløbende Serie udkommer en dansk Oversættelse »Danmarks Riges Breve«.

Alle kendte Diplomer er registreret i den store »Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen« (Repertorium Regni Danici Mediævalis), der er udgivet af Kristian Erslev og William Christensen. 1. Række, der gaar fra 1085 til 1450, indeholder godt 8000 Breve, og 2. Række, som omfatter tiden 1451—1513, godt 13000. I Repertoriet findes der Oplysninger om Brevenes Opbevaringssted, om Afskriftforhold, hvis Originalerne er gaaet tabt, og Hen-

visninger til de Steder, hvor de er trykt; af Breve, der ikke tidligere er gengivet, bringes der fyldige Uddrag, bl. a. med samtlige Person- og Stednavne. For hvert Aar gives der desuden en kort Fortegnelse over Breve, der kun kendes gennem Afskrifter i Brevbøger, som Regel fra Klostre og andre gejstlige Institutioner, og fra korte Notitser i de i ældre Tid optagne Arkivfortegnelser. En samlet Udgave af disse foreligger i »De ældste danske Archivregistraturer« I—V (1854—1910), hvorimod Brevbøgerne er spredt i en Række Publikationer. I »Scriptores Rerum Danicarum«, den store Udgave af middelalderlige Kildeskrifter, der blev begyndt af Langebek i 1772, men først afsluttet 1878, er bl. a. udgivet Brevbøger fra Æbelholt, Sorø og Løgum Klostre og fra Aarhus Domkapitel (Aarhusbogen). Ribe Domkapitels og Bispestols Adkomster (»Ribe Oldemoder«) blev udgivet i 1869 af Oluf Nielsen, der ligeledes udgav Esrum Klosters Brevbog (Esrumbogen, 1880) og Dueholms Diplomatarium (1872). Udelukket fra Repertoriet er de talrige Dokumenter vedrørende Danmarks Forhold i den katolske Tid, der kendes fra Kopibøgerne i Vatikanets Arkiver; de er udgivet af Moltesen, Krarup og Lindbæk i »Acta Pontificum Danica« (I—VII, 1904—1943).

Det er saaledes et meget stort Brevstof, der kendes fra Danmarks Middelalder, selv om kun en lille Del er bevaret af, hvad der engang har været — skønsmæssigt har man anslaaet det til et Par Procent; Resten er gaaet til Grunde i Tidens Løb ved Krige, Ildebrande og paa anden Vis. Til Sammenligning tjener, at de forskellige Arkiver, der er knyttet til Kathedralen i Lincoln, rummer henved 10000 Diplomer i Original og Afskrift vedrørende Kirkens og Bispesædets Forhold; det svarer nogenlunde til, hvad der er bevaret fra hele Danmark indtil Aar 1450. De Titusinder af Stednavneformer, der findes i Diplomerne er af højst forskellig Kildeværdi. Bedst er Formerne fra de originale Breve, særlig Tingsvidner og andre lokale Dokumenter, hvorimod Afskriverne ofte ændrer Navnenes Stave- maade stærkt; det gælder især om de pavelige Kopibøger, idet de romerske Skrivere naturligvis ikke kunde have noget synderligt Kendskab til det danske Navnestof. Stærkt moderniserede er Navnene i Arkivregistraturerne; de, der har affattet dem, har som oftest

anvendt deres egen Tids Skrivemaade og kun nu og da citeret Navnene i den Form, hvori de forekom i Dokumenterne. Der findes imidlertid Afskrivere, der med stor Nøjagtighed har søgt at give Originalens Former. Det gælder først og fremmest Skriveren af Esrumbogen (skrevet 1497), der indeholder et stort Antal Diplomer fra det 12. Aarh., hvad der er saa meget vigtigere, som vi kun har bevaret tre originale Breve fra dette Aarhundrede. Ved det ældst kendte danske Dokument, Knud den Helliges Gavebrev til Lunds Domkirke fra 1085, som flere Gange vil blive citeret i det følgende, er det saa heldigt, at det er bevaret i to Afskrifter, en fra Begyndelsen af det 12. Aarh. og en anden fra 1494; paa Grundlag af disse kan man med næsten fuld Sikkerhed rekonstruere Skrivemaaden i den tabte Original.

Den næstvigtigste Kilde er de middelalderlige Jordebøger, af hvilke den ældste og mest berømte er Kong Valdemars Jordebog, der nu er udgivet med udførlig Kommentar af Svend Aakjær (1927—1943). Haandskriftet, der opbevares i det danske Rigsarkiv, er fra ca. 1300, men indeholder Afskrifter af Optegnelser fra første Halvdel af det 13. Aarhundrede. Hovedstykket synes at være en Udskrift af en Optegnelsesbog, der er anlagt i det kongelige Kancelli i Aaret 1231, og som bringer Oplysninger om Kongens Gods og Indtægter. Et Supplement hertil er den saakaldte Kongelev-Liste, der bringer summariske Oplysninger om Krongodset. Meget vigtige er ogsaa Falsterlisten, en fuldstændig Matrikel over Falster i det 13. Aarh., og Ølisten, en Fortegnelse over de mindre Øer med Oplysninger om deres Vildtbestand m. m.; for mange smaa Øers Vedkommende er det første og eneste Gang de nævnes i Middelalderen. Tilsammen indeholder Listerne et meget stort Antal Stednavne, som Regel i overordentlig paalidelige Former, selv om nogle Fejl er indkommet ved Afskrivningen. Jordebogen er derfor Grundlaget for Tolknin-gen af en lang Række af vore Stednavne, og den vil ofte blive anført i de følgende Kapitler.

For Sjællands Vedkommende har vi en vigtig Kilde i Roskildebispens Jordebog fra 1370'erne, der er trykt i 7. Bd. af *Scriptores Rerum Danicarum* (moderne Udgave under Forberedelse). Da

Bispestolens Ejendomme var spredt over hele Øen, nævner Jordebogen et stort Antal sjællandske Stednavne. En tilsvarende Kilde fra Sønderjylland er Slesvigbispens Jordebog fra 1462, der er udgivet 1904 i 6. Bind af Quellensammlung der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Landeskunde. En vigtig Jordebog er ogsaa Aarhus Kapitels fra ca. 1315, der findes i Aarhusbogen, og som synes at gaa tilbage til en ældre Jordebog fra 1282. — I Forbindelse med de gejstlige Jordebøger kan ogsaa nævnes en Liste over Kirkerne i Ribe Stift fra Tiden omkring 1330, der findes i Ribe Oldemoder. I de fleste Tilfælde er det første Gang, de paagældende Sogne nævnes, og da Navneformerne synes at være meget paalidelige, er Listen af stor Betydning for Studiet af Vestjyllands Stednavne.

Af Vigtighed er ogsaa de Necrologier (Dødelister) og Gavebøger, der er bevaret fra nogle kirkelige Institutioner. Ældst og vigtigst er Necrologium Lundense og Liber Daticus Lundensis, begge ført i Lund i det 12. Aarh.; den første er udgivet af Lauritz Weibull i 1923, den sidste af C. Weeke i 1884—89.

Af den historiske Litteratur har Saxo særlig Betydning som Kilde for Stednavnene baade paa Grund af Omfanget, og fordi hans Navneformer gennemgaaende er udmærket overleverede, selv om det allermeste af Teksten først kendes gennem Christiern Peder-søns Udgave fra 1514. Ogsaa den øvrige historiske Litteratur indeholder et ret betydeligt Navnestof, bl. a. de latinske Aarbogsop-tegnelser, der er udgivet af Ellen Jørgensen i *Annales Danici* 1920, men flere er overleveret i sene og daarlige Afskrifter, der formindsker den sproglige Værdi betydeligt. Af særlig Interesse er Beretningen om Cistercienserklostret Øms Grundlæggelse (*Exordium Caræ Insulæ*), fordi det er bevaret i det originale Haandskrift, der er skrevet i Begyndelsen af det 13. Aarh., og fordi det for en stor Del bygger paa originalt Brevstof; heri findes bl. a. Aarhusbispens Svends Testamente, det ældst kendte Testamente fra Danmark, der rummer vigtige jyske Stednavneformer. Haandskriftet er udgivet af Gertz i *Scriptores Minores* II 1922. Af de fremmede Historikere er den vigtigste Adam af Bremen, der skrev de hamborgske Ærkebispens Historie ca. 1075. Den er udgivet af Schmeidler i 1917.

En Kilde, som man tidligere tillagde megen Værdi, er den islandske Overlevering, saadan som den især findes i Knytlingsasaga fra det 13. Aarhundrede. Sagaen bygger imidlertid for en væsentlig Del paa bevarede danske Kilder, f. Eks. Saxo og de middelalderlige Annaler, og adskillige af dens Navneformer er stærkt forvanskede. Kun for de allervigtigste danske Navnes Vedkommende er det muligt, at der paa Island har eksisteret en selvstændig Overlevering, der gaar langt tilbage i Tiden.

I mange Tilfælde er det ogsaa af stor Betydning for Navnenes rette Tolkning at kende deres Udtale i Folkemaalene, noget, som allerede Lyngby og Kok var opmærksomme paa i Midten af det 19. Aarh. (se det følgende Kap.). Den moderne Dialektudtale kan undertiden give Oplysninger om Navnenes oprindelige Form, som ikke kan udtrækkes af selv meget gamle Skrivemaader. Det kan saaledes fremgaa af Udtalen, om en Vokal oprindelig er kort eller lang; vi kan f. Eks. af Dialektudtalen »Laarbjerre« se, at første Led i det moderne Laurbjerg oprindelig har haft kort a, hvad der ikke fremgaa af den middelalderlige Skriftform Larbyergh (1335), og dette er af afgørende Betydning for Navnets Tolkning. I andre Tilfælde kan vi udfra en Udtale med »mouilleret« l eller n (l og n med j-Klang) fastslaa, at jyske Navne oprindelig har indeholdt ll eller nn — ikke enkelt l eller n — hvilket vi ikke altid kan se af de gamle Skrivemaader. Der er ogsaa Eksempler paa, at Dialektudtalen fastholder en gammel Form, som allerede i Middelalderen er opgivet af Skriftsproget. Det djurslandske Søby udtales i Stedets Dialekt »Sibe«, hvad der viser, at Forleddet er det gammel-danske sǣ, som vi har i Sæby, en Sideform til siō, der svarer til Rigsmaalets Sø. Allerede i de ældste Kilder fra det 15. Aarh. skrives Navnet Syøby og lignende, og uden Kendskab til den moderne Udtale vilde vi faa en urigtig Forestilling om dets Oprindelse. Et andet Eksempel er Store Grødersby i Ravnkær Sogn i Sydangel, som ifl. en gammel Oplysning hos Allen hed »Stor-Grøsbøl« i den nu uddøde danske Dialekt. At Navnet oprindelig har endt paa -bøl bekræftes af de ældste Skrivemaader, blandt andet af Formen Grøthæbol i Valdemars Jordebog, men allerede i Slutningen af det

14. Aarh. træffer vi i Diplomerne den moderne Endelse -by (1391 Grudresbu, 1395 Grodersbu). Paa Trods af Skriftformen har Folke-maalet her bevaret det oprindelige Efterled gennem mange Aar-hundreder.

Som almindelig Regel gælder, at jo yngre og daarligere den skriftlige Overlevering er, jo større Betydning har Dialektudtalen for Navnets Tolkning. Af særlig stor Værdi er det derfor at faa Udtaleformer af saa meget som muligt af det rige Marknavnestof, der som Regel først er overleveret i Kilder fra det 17. Aarh. I de fleste Egne var det imidlertid meget lidt, der var indsamlet heraf, før Stednavneudvalget i 1922 paa Initiativ af Johannes Schrøder begyndte en Indsamling af Marknavne ved Hjælp af Lærere fra hele Landet. Gennem disses og andres Arbejde er der efterhaanden foretaget Optegnelser i tre Fjerdedele af Landets Sogne, og det indsamlede Stof, der vil faa den allerstørste Betydning som Kilde-materiale for Navneforskningen, opbevares i Stednavneudvalgets Arkiv. Efterhaanden er det ogsaa blevet suppleret af sprogligt uddannede Optegnere, saaledes at der nu er foretaget fonetiske Optegnelser ved udsendte Filologer i henved 400 Sogne.

Kapitel 2.

AF STEDNAVNEFORSKNINGENS HISTORIE

Som metodisk Videnskab er Stednavneforskningen ung, men Interessen for Stednavnenes Betydning er gammel, lige saa gammel som Historieskrivningen i vort Land.

Allerede hos den angelsaksiske Munk Ælnoth, der omkring 1100 skrev Knud den Helliges Martyrhistorie paa Latin, møder vi en tydelig Interesse for de danske Stednavne, og flere af hans Navnetolkninger er ikke uden Værd for os den Dag i Dag, f. Eks. hans Forklaring af Suddathorp, det nuværende Søderup ved Aabenraa, som »Sumpbyen«. Forklaringen er formodentlig rigtig nok; der findes et islandsk Ord suddi, der betyder »Fugtighed«, og Byen er næsten helt omgivet af store Engstrækninger. Et berømt Eksempel paa hans Tolkninger er Vendle, Vendsyssel, som Ælnoth gengiver ved et latinsk Ord, der betyder »omskiftelig«. Oversætteren, Hans Olrik, siger i sin Kommentar, at Ælnoth dermed har ment, at Navnet er afledt af det danske Ord vende; Vendsyssel er Stedet, hvor Kysten vender, bøjer om fra Skagerrak til Kattegat og dermed skifter Karakter. Forklaringen er senere blevet optaget af Johs. Steenstrup, der forklarer baade Vendsyssel og Vends Herred ved Lillebælt som Steder, hvor Landet vender; denne Tolkning gaar, som man ser, direkte tilbage til Ælnoth. En Gang imellem er Tolkningerne naturligvis mindre rationelle, som naar Børglum, hos Ælnoth Burhlanis, antages at have sit Navn efter en Dronning Burhlina. Ogsaa hos andre middelalderlige Historikere træffer vi Navneforklaringer, f. Eks. hos Saxo, men i Modsætning til Ælnoth interesserer denne sig ikke for Navnene for deres egen Skyld, men

bruger dem til at lokalisere sine Sagn med. Guden Hothers Navn indgaar i Horsens, Balders i Baldersbrønde, og Hithinsø, nu Hidden-see, ved Rygen, er opkaldt efter den norske Kong Hithin.

Gaar vi længere ned i Tiden, til det 16. og 17. Aarhundrede, møder vi stadig Interessen for Stednavnene hos Historikere og Oldforskere, blandt andet hos Folk som Lyschander og Ole Worm. Lyschander har saaledes tolket Vendsyssel af Folkenavnet Vender, og Ole Worm er den første, der har villet finde Gudinden Herthas Navn i den prosaiske Ærtedal ved Lejre. Iøvrigt giver de talrige Præsteindberetninger til Ole Worm fra 1620'erne et godt Indtryk af den store Interesse, Datidens Præster nærrede for Stednavnene, men mange af deres Forklaringer lyder naturligvis meget kuriøse i vore Øren. Om Spørring hedder det i en Indberetning, at Landsbyen har sit Navn af »Bespørgelse«, fordi Kong Frodes Guldring, »da den blev kastet paa Alfarvej og derefter optaget og stjaalet, skulde først være spurgt og hørt i Spørring«. Den Slags udspekulerede Forklaringer findes der en Mængde af baade i Præsteindberetninger og andre Kilder fra det 16.—17. Aarh., som det vilde føre alt for vidt at gaa nærmere ind paa. Derimod maa vi standse et Øjeblik ved Erik Pontoppidan den Ældre, den første, der begyndte et virkeligt Studium af Modersmaalet. I hans store, paa Latin skrevne, danske Grammatik fra 1668 findes der ogsaa et Afsnit om Stednavne, som blandt andet indeholder en temmelig fuldstændig Fortegnelse over de danske Købstadnavne, ordnede alfabetisk efter deres Efterled og med tilføjede Forklaringer. Marius Kristensen siger om Pontoppidan som Navneforsker, at Galskaben her ligefrem er sat i System, og man maa bære over med, om der en enkelt Gang forekommer en rigtig Tolkning, men denne Vurdering er næppe helt retfærdig. Set paa Baggrund af sin Tid er Pontoppidan ikke uden Evner, og hans Forklaringer er ikke mere fantastiske end en stor Del af, hvad der er fremsat paa Tryk i det 20. Aarh. Naturligvis tolker han en Mængde Navne udfra alle mulige Sprog, Hebraisk, Græsk, Latin og moderne Sprog, Faaborg f. Eks. er ligefrem det franske faubourg »Forstad«, men man maa huske paa, at efter Datidens Sprogbetragtning nedstammede alle

Sprog fra det hebraiske, og ud fra denne Tankegang er det ikke uforstaaeligt, at man i Stednavnene venter at finde Rester af det hebraiske Ursprog eller de Sprog, der er afledt af det. I Virkeligheden er der meget i Pontoppidans Behandling af Navnene, som vi ogsaa kan godkende ud fra Nutidens Forudsætninger. Han har for det første den tiltalende Egenskab, at han ikke forsøger at lægge en dybsindig Betydning ind i ganske dagligdags Sammensætninger, men desuden giver han en Del Forklaringer paa Navne, som ikke er umiddelbart forstaaelige. Bogense tolkes, ganske vist med Tvivl, som Bøgenæsset, Kalundborg er Kaalund-borg, og Kaalund betyder »Allikelunden«; Rendsborg skrives i ældre Tid Reinholdsborg og indeholder Mandsnavnet Reinhold, og Skælskør, ældre Scelfiscora, er sammensat med Skælfisk, der betyder Musling. De sidste Eksempler viser, hvad der er det afgørende Fremskridt hos Pontoppidan i Forhold til hans Forgængere. Mens disse aldrig — eller i alt Fald som en sjælden Undtagelse — citerer ældre Former af et Stednavn, er han paa det rene med, at Navnene har forandret sig i Tidens Løb, og at man kommer til en rigtigere Forstaaelse af dem ved at gaa ud fra de gamle Skriveformer. Det er et Princip, som han ikke direkte formulerer, og som han naturligvis heller ikke magter at gennemføre, men alligevel maa det første famlende Forsøg paa at skabe noget i Retning af en Metode i Navnestudiet nævnes med Anerkendelse.

Et meget væsentligt Fremskridt blev nogle Aartier senere gjort af en Mand, der ganske vist ikke tilhører den danske Litteraturhistorie, men som beskæftigede sig med Stednavnene i en vigtig Del af det gamle, danske Sprogomraade, nemlig Skaane. Det er Historikeren Andreas Stobæus, der døde i 1714 som Professor ved Lunds Universitet, og som i 1706 udgav en akademisk Afhandling »Om det gamle Skaane« (paa Latin), hvor der for første Gang forsøges en mere detailleret Adskillelse af de forskellige Navnetyper og en Bestemmelse af deres indbyrdes Alder. Blandt Stobæus Iagttagelser kan nævnes den, at -hem og -um har samme Oprindelse og betyder »Bosted«, medens -rum er et Efterled for sig og betyder »Rum, Plads«. Navne paa -torp, -rup og -arp betegner

Udflyttere fra ældre Landsbyer, og -ryd er et Sted, der er ryddet for Sten eller Skov. Endelsen -alt er den samme som -hult og er i Hovedsagen ensbetydende med Skov; dog er Skov snarest Betegnelsen for den større, sammenhængende Skovstrækning, Hult for en Del deraf. Skønt Stobæus Tidsfæstelser ikke holder Stik i Enkeltheder, er hans Synspunkter saa værdifulde, at man med fuld Ret har kaldt ham Nordens første videnskabelige Stednavneforsker. Ved sin Sammenstilling af -um og -hem, -alt og -hult, -arp og -torp er han langt forud for sin Samtid, og hvad der havde været Tilløb til hos Pontoppidan, Inddragningen af de ældre Skriveformer i Navnestudiet, gennemføres hos Stobæus.

Nogen særlig Skole kom Stobæus aldrig til at danne, og der var heller ikke Mulighed for at naa saa forfærdelig meget videre, saa længe man manglede den vigtigste Forudsætning af alle, den moderne sprogvidenskabelige Metode. I Danmark kommer det afgørende Fremskridt med N. M. Petersen, men først maa der siges et Par Ord om Rasmus Rask, hvis Indsats i Sprogvidenskaben var den store Forudsætning for N. M. Petersens og hans Stednavneforskning, selv om Rasks egen Produktion paa dette specielle Omraade ikke er særlig betydelig. Det mest omfattende Bidrag til Navneforskningen har han givet i Afhandlingen »En Udsigt over de lappiske og finske Stammer«, skrevet ca. 1829, men først trykt efter hans Død. Afhandlingen viser, hvor dybt Rask i Virkeligheden bundet i det 18. Aarh. og hvor stor Lighed, der er mellem hans og Suhms historiske Syn, som han iøvrigt polemiserer imod. Rask vil bevise, at den ældre Befolkning i Skandinavien har været Finner eller Lapper, som er blevet fortrængt ved Asernes Indvandring. Som Beviser for denne Teori anfører han ogsaa en Del Stednavne, f. Eks. Samsø, oldnordisk Sámsøy, sammensat med Personnavnet Sámr, som i Virkeligheden er det lappiske Folkenavn sa(b)me; om Asernes Indvandring minder bl. a. Assens, oprindelig Asenæs, et Navn, som Pontoppidan iøvrigt havde tolket paa samme Maade. Vi finder her Sammenstillinger, som vi uvilkaarlig studser over at træffe hos Rask, den moderne Sprogvidenskabs Grundlægger, som naar det hedder, at Jótar »Jyder« blot er en Udtale-

form af Goter; jævnfør, at Jylland kaldes Reiðgotaland hos Snorre. Men Sagen er den, at Rask ikke saa meget er Lydhistoriker, men først og fremmest Grammatiker. I Afhandlingen fremhæver han iøvrigt Betydningen af den islandske Tradition for Studiet af de danske Navne, et Standpunkt, der næppe kan siges at være helt forladt i Nutiden. Derimod har han ikke saa megen Sans for Værdien af de gamle, danske Skrivemaader, som vi nu lægger mere Vægt paa. I en Polemik med Professor J. H. Larsen i Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn 1825 ironiserer han over, at Larsen sammenstiller Grenaa med det engelske Greenwich, naar det dog kan forklæres af de gode danske Ord Gren og Aa; Rask kunde let have slaet op i Valdemars Jordebog, som var udgivet af Langebek, og set, at Navnet der var skrevet Grindhøgh, og altsaa hverken kunde have noget med Gren eller Aa at gøre.

N. M. Petersens banebrydende »Bemærkninger om danske og norske Stedsnavnes Oprindelse og Forklaring« kom i 1833 i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed og er nu trykt i første Bind af hans samlede Afhandlinger. Ogsaa i denne Afhandling er der naturligvis meget, der ikke kan staa for Nutidens Kritik. Fra Rask har N. M. Petersen overtaget Tanken om et ældre Lag af finske og lappiske Stednavne i Danmark, f. Eks. de mange korte Ønavne, som vi nu anser for at være af germansk Oprindelse, selv om vi ikke altid er i Stand til at tyde dem; ogsaa et Navn som Højme, der vel simpelthen er Hensynsfald Flertal af Ordet Høj, tolkes af Finsk eller Lappisk. Der er ogsaa andre Sammenstillinger, som strider mod, hvad vi nu ved om Lydhistorien. Et Ord, der svarer til islandsk eyrr »gruset Strandbred« forudsættes ikke alene i Helsingør, hvor det virkelig forekommer, men ogsaa i Navne som Rødovre og Hvidovre, hvad der er sprogligt umuligt. Naar vi alligevel anser hans Afhandling for epokegørende, skyldes det ikke alene dens Rigdom paa ældre Navneformer, som N. M. Petersen havde let Adgang til i Kraft af sin Stilling i Geheimarkivet, men det beror først og fremmest paa, at den klart udtaler nogle af de Principper, der stadig lægges til Grund ved Studiet af Stednavne.

Den første Betingelse for at kunne forklare Stednavne er Sprog-

kundskab. Navnene kan kun oplyses af det Sprog, der tidligere har været talt paa Stedet. Ved Forklaringen maa man søge tilbage til de ældste Skrivemaader, saa man kommer Navnenes oprindelige, »oldnordiske« Form saa nær som muligt. Man maa have leksikalsk Kundskab baade i det gamle Sprog og de nyere Dialekter, og man maa have Kendskab til de Love, efter hvilke Sproget har forandret sig. Det er med andre Ord Kravet om sproghistorisk Skoling, som N. M. Petersen her rejser. Han er iøvrigt klar over, at Stednavnene ikke alene ændrer sig efter de Regler, der gælder for Ordenes Forandring i det almindelige Ordforraad, men ogsaa efter andre, specielle Regler. Stednavnene er utvivlsomt den Del af Ordforraadet, »der har undergaaet den største og mest afvigende Forandring«. Det er en meget værdifuld Iagttagelse, der her er formuleret. Det Forhold, at Egennavne forandrer sig efter andre Regler end det øvrige Sprogstof, vil Navneforskeren stadig kunne finde Eksempler paa. Det bevirker, at mange Spekulationer over Navnes Oprindelse nødvendigvis maa blive usikre, hvis vi ikke kender dem i tilstrækkelig gamle Former.

En vigtig Rolle for Studiet af Stednavne spiller ogsaa Sammenligningen med Navneforraadet i de andre nordiske Lande. Naar vi f. Eks. har et norsk Hrossanes, der tydeligt nok er sammensat med Ordet hross »Hest«, bestyrkes vi i Troen paa, at det danske Horsens, ældre Horsnæs, skal tolkes paa samme Maade. Det fynske Brylle skrives i ældre Dokumenter Brynlæ og maa forklares paa samme Maade som det norske Brynla. Lige saa vigtig som sproglig Indsigt er Lokalkendskab; man maa undersøge, om der virkelig er Overensstemmelse mellem den sproglige Tolkning af Navnet og Naturforholdene paa Stedet. Man skulde synes, at Rigtigheden heraf var indlysende, men alligevel har man ofte syndet imod denne Regel baade i ældre og nyere Tid. Saa sent som i 1911 udkom der i England et lærd Stednavneværk, hvor Forfatteren i Forordet siger, at det ikke vedkommer ham, om Navnene passer til de Steder, de er knyttet til, eller nogensinde har gjort det, et mere paradoksalt end frugtbart Synspunkt.

Samme Aar som N. M. Petersens store Afhandling udkom, offentlig-

liggjorde han i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed en mindre, der hed »Bemærkninger om Stedsnavne i Normandiet«. Det var vistnok en Tilfældighed, der førte ham ind paa dette Spørgsmaal. Et fransk Medlem havde rettet en Forespørgsel til Oldskriftselskabet om Betydningen af nogle Efterled i normanniske Stedsnavne, og N. M. Petersen paatog sig at formulere Besvarelsen og blev derved den egentlige Grundlægger af Studiet af de nordiske Stedsnavne i Vikingebygderne, der bl. a. skulde faa stor Betydning for de danske Stedsnavnes Tidsfæstelse. I Afhandlingen paaviser N. M. Petersen bl. a., at den normanniske Endelse -beuf er det danske -bod, og at normannisk -tot er dansk -toft, men han begaar den Fejl at tro, at Ordene maaske kunde være af angelsaksisk Oprindelse, idet han ikke er opmærksom paa, at naar Bod og Toft optræder i engelske Kilder, er det som nordiske Laaneord. Han fastslaar, at Efterled som -houlm og -tourpe m. fl. er af nordisk Oprindelse, men antager ogsaa med Urette nordisk Oprindelse for -ham, -bourg og -cote, der i Virkeligheden er frankiske. N. M. Petersens Undersøgelser over de danske Stedsnavne i Normandiet blev siden ført videre af Fabricius (Danske Minder i Normandiet 1897), Jakob Jakobsen og Anders Pedersen (begge i Danske Studier 1911) og i nyeste Tid af den franske Navneforsker Adigard des Gautries.

De tilsvarende nordiske Navne i England er ogsaa tidligt blevet undersøgt fra dansk Side. Worsaae udgav i 1851 en Bog om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland, hvor der er et Afsnit om danske og norske Stedsnavne i Danelagen. I det store og hele er det lykkedes ham at holde de angelsaksiske og de nordiske Navne ude fra hinanden, og hans Statistik over Udbredelsen af de vigtigste nordiske Stedsnavneendelser i England er stadig af Værdi. Siden har Studiet af engelske Stedsnavne af nordisk Oprindelse kun været drevet i ringe Grad fra dansk Side, hvorimod det er fortsat af engelske og navnlig af svenske Forskere.

Efter N. M. Petersens Afhandlinger gaar der et meget langt Tidsrum, hvor man egentlig ikke kan tale om større Fremskridt for

den danske Stednavneforskning i metodisk Henseende. Den afgørende Landvinding kommer først med Johannes Steenstrup i Slutningen af Aarhundredet. Men en Del Forskere fra den mellem-liggende Periode fortjener dog at nævnes, bl. a. K. J. Lyngby. Lyngby er Grundlæggeren af den moderne danske Dialektforskning og har allerede derved haft stor indirekte Betydning for Stednavneforskningen. Direkte Betydning har han haft ved de omfattende og særdeles nøjagtige Optegnelser af Udtaleformer af Stednavne, deriblandt ogsaa Marknavne, som han foretog i 1850'erne. En samlet Optegnelse af de danske Landsbynavnes Udtale er først blevet foretaget i Aarene 1915—20, paa et Tidspunkt, da Dialekterne allerede var ret stærkt paavirkede af Rigsmaalet, og derfor vil Lyngbys Udtaleformer altid bevare deres Værdi. Selv har han ikke offentliggjort noget om Stednavne, men hans efterladte Brevveksling, der nu er udgivet, rummer mange fine Iagttagelser paa dette Omraade.

Nævnes maa ogsaa Emil Madsen, der i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1863 skrev en stor Afhandling om sjællandske Stednavne og en Menneskealder senere en »Udsigt over den geografiske Udbredelse af nogle i Danmark forekommende Stednavneklasser« (Geografisk Tidsskrift 1900—01). Han har med større Styrke end nogen tidligere Navneforsker fremhævet Betydningen af topografisk Kendskab til de Steder, hvis Navne man vil behandle, og han havde selv fra sin Virksomhed som Oberst i Generalstabens topografiske Afdeling et meget stort personligt Kendskab til de forskellige Terrænformer, hvorimod hans sproglige Indsigt var ringe. Størst Betydning har hans Iagttagelser vedrørende løse-Navnene haft. Han fastslaar, at de hører hjemme i det storformede Terræn, ved ofte vidtudstrakte Moser, Enge og lavtliggende, flade Strøg, særlig ved Aerne, hvor de bekvemteste naturlige Græsgange findes, og han har iagttaget, at -løse aldrig sammensættes med Personnavne, hvad der sikkert er fuldstændig rigtigt for Danmarks Vedkommende, selv om det undertiden er bestridt af senere Forskere. Hans store Afhandling er desuden stadig af Værdi som

Materialesamling, idet den sammenstiller et stort Stof af sjællandske Naturnavne.

I 1867 kom et vigtigt Stednavnearbejde, 2. Del af Præsten Johannes Koks Bog om »Det danske Folkesprog i Sønderjylland«, der bringer et stort Materiale af ældre og yngre Former af de sønderjyske Landsbynavne og en Mængde Marknavne, der dels stammer fra Udskiftningskort, dels fra Embedsmændenes Meddelelser; om nogen egentlig Optegnelse af Marknavne er der ikke Tale. Desuden bringer den en Mængde Henviisninger til parallelle Navne andre Steder i Landet samt i Norge og Sverige. Tolkningerne er gennemgaaende fornuftige, selv om Kok ligesom Rask og den ældre Skole er ivrig efter at finde Minder om Guder og Sagnkonger i Navnene. Fortjenstfuldt er det, at han fremhæver Betydningen af Folkesproget og bringer mange Oplysninger om Udtalen; som Stofsamling har Bogen haft Betydning lige til den nyeste Tid.

Et andet Navn, der fortjener at nævnes, er Oluf Nielsens. Han var i 1864 blevet Medarbejder ved Registret til *Scriptores Rerum Danicarum*, den store Udgave af middelalderlige Kildeskrifter, og herigennem og ved sine egne omfattende Kildeudgaver (*Ribe Oldemoder*, *Valdemars Jordebog*, *Jydske Tingsvidner*, *Københavns Diplomatarium*) fik han et særdeles grundigt Kendskab til de gamle Navneformer. I 1883 kom hans lille Ordbog over Olddanske Personnavne, som nu er forældet, men som har haft meget stor Betydning for Navneforskningen. Han tolker her en Række Stednavne paa -lev, -sted, -torp etc. af Personnavne, idet han har gjort den Iagttagelse, som andre siden har formuleret og uddybet, at disse Efterled som oftest forbindes med Personnavne. Bidrag til Stednavneforskningen findes ogsaa i hans Disputats om Sysselinddelingen i Danmark (1867) og i hans forskellige topografiske Arbejder fra Vestjylland, men de vigtigste Resultater af hans Undersøgelser paa dette Felt er nedlagt i hans »Bidrag til Fortolkningen af danske Stednavne«, der blev offentliggjort i *Blandinger* udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund i Aarene mellem 1881 og 1896, og som stadig er af stor Værdi. Her er vigtige Bemærkninger om Ønavne, som han ganske vist i lidt for stor Udstrækning

vil forklare af Personnavne, om gamle Navne paa Søer og Vandløb, og om Stednavne paa -um, der med Rette opfattes som Sammensætninger paa -heim ligesom de tilsvarende norske, og om Efterledet -høj, som han paaviser ofte er blevet svækket til -e. Endvidere er der en udførlig Gennemgang af Ordet Vi og et Afsnit om »Spor af den hedenske Gudsdyrkelse«, der stadig hører til det bedste, der er skrevet paa Dansk om dette Emne.

To Afhandlinger af Johannes Steenstrup har været af afgørende Betydning for Forstaaelsen af vore Stednavnes Dannelsesmaade og Alder. Den første er »Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsers Historie« i Historisk Tidsskrift 1895, den anden, som kom Aaret efter i samme Tidsskrift, hedder »Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne«. I den første Afhandling tager Steenstrup sit Udgangspunkt i den saakaldte Falsterliste i Kong Valdemars Jordebog, det eneste Afsnit i Jordebogen, der giver en fuldstændig statistisk og topografisk Oversigt over en enkelt dansk Egn, idet den nævner alle Landsbyer paa Falster og ved hver By oplyser, hvor mange Bol, der findes i Byen, og hvor mange Mark Guld, den er vurderet til. Steenstrup ordner de vigtigste Byer fra denne Liste efter Navnenes Efterled og undersøger, hvor mange Bol og hvor mange Mark Guld, der gennemsnitlig gaar paa Byerne i hver Gruppe, og udregner desuden deres Gennemsnitsareal og -hartkorn efter Matriklen 1844. Resultatet er:

	Bol	Mark Guld	Areal 1844	Hartkorn
-lev	6,8	9,1	930 Tdr. Land	106 Tdr.
-by	6,4	9,2	987 » »	109 »
-inge	4,9	7,7	882 » »	106 »
-torp	1,6	3,3	484 » »	50 »

De fire Grupper omfatter ialt 88 af 110 Byer i Listen, altsaa $\frac{4}{5}$ af alle Landsbyer paa Falster. Af Skemaet fremgaar det, at der i det 13. Aarh. er en betydelig Forskel i Størrelse mellem Byerne paa -torp og de øvrige; Torperne har kun en Tredjedel eller en Fjerdedel af det Antal Bol, der hører til Landsbyerne i de andre Grupper. Ved Sammenligning med den gældende Matrikel fra 1844

ser man, at der stadig er en væsentlig Forskel paa de udflyttede Torper og Moderbyerne, selv om Torpernes nu har halvt saa megen Jord som de andre, hvad der kommer af, at de har haft forholdsvis mere Jord, der kunde tages ind til Dyrkning i Tidens Løb.

Efter denne Prøve fra Falster fortsætter Steenstrup sine Undersøgelser over Forholdet mellem Byernes Størrelse og Navnenes Efterled, idet han gennemgaar Matriklens Navne fra næsten Halvdelen af det danske Omraade. Han kommer derved til det Resultat, at man overalt kan udskille tre større Grupper af Navnetyper: 1. -lev, -by, -sted, -inge og -løse, som overalt har det største Hartkorn, selv om det kan variere ikke saa lidt i de enkelte Egne. 2. -torp og -skov, hvis Gennemsnit er paa henholdsvis 45 og 41 Tønder Hartkorn. 3. -holt og -rød, som har et meget lille Hartkorn. Steenstrup drager ikke den Slutning af Materialet, at Forskellen i Størrelse skyldes, at Navnene er fra forskellig Tid. Tanken er jo nærliggende, og Steenstrup har vel ogsaa selv tænkt sig denne Forklaring, men har ikke ønsket at fremsætte en Hypotese, som han ikke kunde bevise.

I den næste Afhandling viser Steenstrup, at Gudenavne i hedensk Tid aldrig bæres af Mennesker, og at Gudenavne aldrig indgaar i Stednavne, hvis Efterled betegner primær Bebyggelse, f. Eks. -bo, -by, -lev, -sted og -torp. Det ser ganske vist ud, som om der er Undtagelser fra denne Regel, f. Eks. kunde Frøstrup synes at være sammensat med Gudenavnet Frøy, men Steenstrup formoder, at Byen engang har heddet *Frøstensthorp, ligesom Frøstorp i Østergötland, der er sammensat med Mandsnavnet Frøsten; jævnfør, at det oprindelige Thorstensthorp allerede i det 14. Aarh. er blevet til Thorsthorp, nu Tostrup. Paa samme Maade indeholder Frøslev og Bollerslev ikke Gudenavnene Frøy og Balder, men gamle Mandsnavne. Derimod er Gudenavne sammensat med Ord for Naturgenstande eller Naturforhold: -ager, -bjerg, -lund, -kilde, -ved o. s. v., samt med Ord for Tempel eller Helligdom, f. Eks. -vi. I samme Afhandling naar Steenstrup til det vigtige Resultat, at der i den gamle Navngivning er langt større Regelmæssighed, end man tidligere havde troet, saaledes at bestemte Efterled altid sam-

mensættes med Personnavne, andre med Fællesnavne. Allerede i den første Afhandling havde han vist, at -lev indeholder Personnavne, i den sidste søger han at vise, at samme Regel gælder for -sted og -torp. Omvendt forholder det sig med -by; her er Forledene saa godt som altid Fællesnavne.

Steenstrups Undersøgelser blev allerede Aaret efter ført videre af Sigurd Nygaard i Afhandlingen »Danske personnavne og stednavne« (Historisk Tidsskrift 1897), hvor han paaviser, at Reglen om Sammensætning med Personnavne med nogle faa Undtagelser ogsaa gælder for -bøl, og at der er en afgørende Forskel paa de Personnavne, der indgaar i -torp, -bøl og -rød, og dem, der forbindes med -lev og -sted. De førstnævnte Typer indeholder væsentlig Personnavne, som var almindelig brugt i Tiden 1100—1300, deriblandt ogsaa bibelske Navne og Helgennavne, der er indkommet med Kristendommen, medens ikke et eneste Navn paa -lev og -sted er sammensat med et kristent Personnavn. Nygaard opstiller derefter Lister over de vigtigste Navne af disse Typer og analyserer de Personnavne, der indgaar i dem. Det viser sig derved, at mange af Personnavnene kendes fra den ældste islandske Litteratur eller har Sidestykker i andre germanske Sprog, medens de er ukendt i danske Kilder. Ikke alle Nygaards Sammenstillinger er lige vellykkede; det gælder navnlig de Eksempler, der opstilles paa, at -lev og -sted har fælles Forled, og derved fremkommer der et noget skævt Billede af Personnavnestoffet i Navnene paa -sted. Derimod er Hovedresultatet rigtigt, at de Stednavne, der er sammensat med Personnavne, kan deles i to Hovedgrupper, en ældre bestaaende af -lev og -sted, og en yngre, der omfatter -torp, -bøl og -rød.

Steenstrups og Nygaards Afhandlinger har været af den største Betydning for den følgende Forskning, selv om vi nu kan se, at nogle af deres Regler har været altfor kategorisk formulerede. Naar Steenstrup f. Eks. mener, at kun 3—4 Procent af Torpnavnene er sammensat med andre Forled end Personnavne, er det utvivlsomt altfor lavt anslaaet, og særligt misvisende er Paastanden om, at

næsten alle Navne paa -sted er sammensat med Personnavne; se nærmere herom i Kapitel 6.

Om den senere Stednavneforskning kan man sige, at den ikke saa meget har beskæftiget sig med metodiske Problemer, Aldersbestemmelse og lignende, som med Enkelttolkninger og Tilvebringelsen af store Stofsamlinger. Det systematiske Udgiverarbejde begyndte i Norge, hvor der i 1878 blev nedsat en Komité, bestaaende af Fritzner, Sophus Bugge og Oluf Rygh, der skulde revidere Navneformerne i den nye norske Matrikel. Det blev Udgangspunktet for det store Værk i 20 Bind, Norske Gaardnavne, der begyndte at udkomme i 1897 og afsluttedes 1936 med et Registerbind. I Sverig blev Ortnamnskomitéen nedsat 1904 med Adolf Noreen som Formand, og Resultatet blev det meget stort anlagte »Sveriges ortnamn«. I denne Serie er foreløbig behandlet Älfsborgs län og en stor Del af Värmland, og Udgivelsen af Stednavnene fra Halland er begyndt. En selvstændig Publikation er »Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län« (fra 1923), der udgives af Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Högskola; af dette Værk er der udkommet en halv Snes store Bind. — I Danmark blev Stednavneudvalget nedsat i 1910 paa Axel Orlriks Tilskyndelse, og Udgivelsen af »Danmarks Stednavne« begyndte i 1922 med et Bind om Samsø. Senere er Bindene om Frederiksborg, Vejle og Viborg Amter udkommet foruden Værket »Sønderjyllands Stednavne« I—V. I dette Værk og i Samsøbogen er ogsaa Marknavnene medtaget.

Kapitel 3.

STEDNAVNENES ALDER

En af Stednavneforskningens vigtigste Opgaver er Bestemmelsen af Navnenes Alder; en saadan Aldersbestemmelse er bl. a. Forudsætningen for, at de kan bruges som Kilde for Bebyggelseshistorien. Det er herved nødvendigt at anvende flere forskellige Metoder, dels sproglige og historiske, dels geografiske og arkæologiske. Ved en Navnetype er det maaske i alt væsentligt gennem sproglige Betragtninger, man naar til en Tidsfæstelse, ved en anden er det den geografiske Udbredelse, der er afgørende, men i de fleste Tilfælde maa man tage Hensyn til flere forskellige Faktorer.

Desværre er der en Kilde, som man næsten helt kan se bort fra for Danmarks Vedkommende, naar det ikke drejer sig om Navne fra den nyere Tid, og det er direkte historisk Overlevering om Oprindelsen til Navnene. For Islands Vedkommende har vi en saadan Kilde i Landnámabók, hvor Oprindelsen til en Mængde islandske Stednavne er forklaret. Selv om Landnáma er 2—3 Aarhundreder yngre end Bosættelsen, og selv om Stednavnene i nogle Tilfælde er det givne og Tolkningerne blot navneforklarende Sagn, er der ingen Tvivl om, at den rummer en Mængde ægte historiske Efterretninger. I Danmark er der kun ganske faa Eksempler paa, at middelalderlige Stednavne kan henføres til bestemte historiske Personer og derigennem dateres. Om Pedersborg ved Sorø ved vi, at den har Navn efter en Stormand, der ejede Borgen i det 12. Aarh., Absalons Frænde Peder Thorstenssøn. I det 12. Aarh. hedder Stedet blot Burgh, men allerede 1205 optræder Navnet som Pæthersburgh i Sorøbogen. Et andet, berømt Eksempel fra samme Egn er Sasser-

bro, Navn paa en Bro over Tule Aa paa Grænsen mellem Slaglille og Fjenneslev Sogne. Broen omtales første Gang i Sorø Klosters Gavebog fra ca. 1440, hvor det nævnes, at en Fru Reynild i det 12. Aarh. skænker Sacerbro Mølle til Klostret. Sasserbro indeholder det gamle Mandsnavn Sazur, og ved et mærkeligt Tilfælde er vi i Stand til at sige, hvilken Sazur Broen har Navn efter. Paa en Runesten, der er fundet i Fjenneslev, staar der: sazur risþi stin an karþi bru d. v. s. Sazur rejste Stenen og gjorde Broen, og der kan ikke være Tvivl om, at Broen, som Sazur gjorde, er den nuværende Sasserbro. Stenen hører formodentlig hjemme i Tiden mellem 1050—1150.

Man kunde maaske tænke sig, at selve Navnenes Forekomst i de ældste Kilder kunde være vejledende for Tidsfastelsen. Dette er tit Tilfældet i Lande med gammel litterær Overlevering, f. Eks. i England, men kun i ringe Grad i Danmark. De danske Kilder er saa sene, at de allerfleste af vore nuværende Landsbynavne er dannet paa den Tid, da Stednavneformer begynder at dukke op i Kilderne i nævneværdigt Antal. Helt uden Interesse er den skriftlige Overlevering dog ikke for Dateringen. Det er f. Eks. af Betydning, at vi allerede i Knud den Helliges Gavebrev fra 1085 træffer et nordsjællandsk Navn paa -rød (Børstingerød), og at Ærkebisps Eskils Gavebrev fra 1145 nævner ikke mindre end 5 skaanske Navne med samme Efterled. Vi har ellers ikke mange Holdepunkter for Dateringen af rød-Navnene, og Manglen paa -rød i Danelagen bevirker, at man let vil være tilbøjelig til at undervurdere Typens Alder (jfr. Kap. 13).

Et meget vigtigt Holdepunkt for Dateringen er Navnenes sproglige Forhold med Hensyn til Lydlære, Bøjning og Ordforraad. Som Eksempel paa en lydhistorisk Datering kan anføres ing-Afledningerne Bjerning og Hjerting, gammeldansk *Birning(i) og *Hirting(i). Oprindelig har disse Navne haft e i første Led, idet de er afledt af henholdsvis urnordisk *bernur »Bjørn« og *herutar »Hjort«. Overgangen af det oprindelige e til i under Indflydelse af i-et i Endelsen, et Fænomen, der i Sprogvidenskaben kaldes i-Omlyd, hører hjemme i den urnordiske Periode, og Navnene kan altsaa senest være opstaaet i Slutningen af dette Tidsrum. Et andet

Eksempel er Navnet Seem, der svarer til oldnordisk Sæheimr. Det lange e i den danske Form forudsætter et ældre Trin *Seim, og Navnet maa derfor være ældre end den danske Overgang af Tve-lyden ei til ē, der finder Sted i det 10. Aarhundrede.

I mange Tilfælde kan Forekomsten af ældre og yngre Bøjningsformer i Navnene bidrage til Dateringen. Jöran Sahlgren har i sit Skrift om Hälsingborgstraktens ortnamn vist, at Personnavne paa -mar indgaar i skaanske og sjællandske lev-Navne i den oprindelige Ejeform paa -ar, medens de allerede i den ældste islandske Litteratur har den yngre Ejeform paa -s; det sjællandske Vemmelev (Valdemars Jordebog Wimmærlef) og det skaanske Vemmerlöv indeholder saaledes den gamle Ejeform af Mandsnavnet Wimar. Forholdet tyder paa en meget høj Alder af lev-Navnene. Ganske modsat forholder det sig med bøl-Navnene. Her træffer vi, som nærmere omtalt i Kapitel 11, en Række unge Bøjningsformer i Forleddene, som viser, at Navnene maa stamme fra Middelalderen.

Ogsaa Ordforraadet spiller en stor Rolle, især ved de Navnetyper, som er sammensat med Personnavne, der forholdsvis let lader sig gruppere efter Tidsfølgen. Naar vi i Sverige har to Navne paa -stad, Kätilstad og Liljestad, der er sammensat med de latinske Laaneord »Kedel« og »Lilje« anvendt som Personnavne, kan disse Ord næppe være indlaant før romersk Jernalder, og vi faar derved en Aldersgrænse tilbage i Tiden for Stednavnene. Af særlig Vigtighed for Dateringen er bibelske Personnavne, Helgennavne, og lignende fremmede Navne, idet Stednavne, der er sammensat med disse, først kan være dannet efter Kristendommens Indførelse. Det samme gælder naturligvis Navne, der indeholder kirkelige Laaneord som Kirke, Munk, Biskop m. fl.

I visse Tilfælde er der ogsaa Mulighed for ad sproglig Vej at slutte, at et bestemt Stednavn er sekundært i Forhold til et af en anden Type. Et Eksempel herpaa har man fremdraget fra Fyn, hvor der i Barløse Sogn ligger en Landsby Bæring; i et Dokument fra 1393 skrives de to Navne henholdsvis Bardeløse og Berdhinge. Det ser ud, som om Berdhinge forudsætter et Indbyggernavn, afledt af Forleddet i Bardeløse, det gammeldanske barth »Kant,

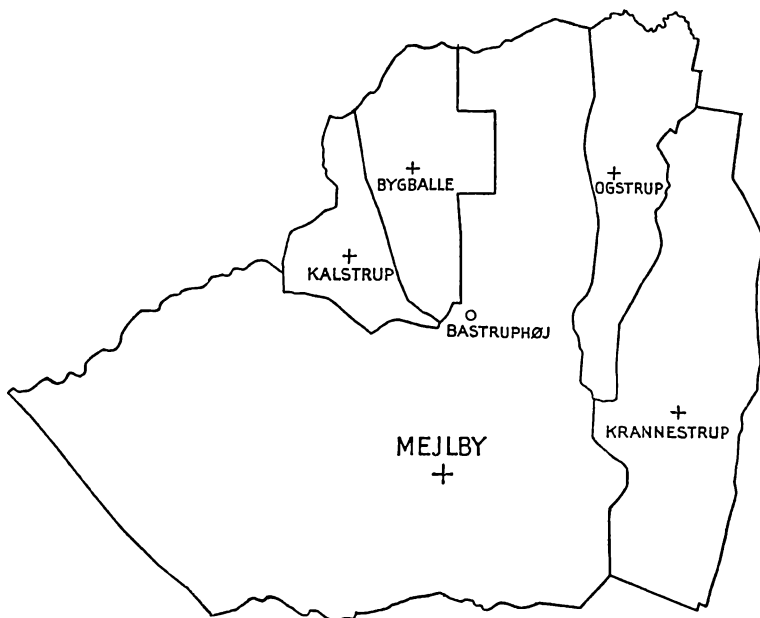

Fig. 1.

Rand«, og vi skulde altsaa her have et Eksempel paa, at et Navn paa -løse er ældre end et nærliggende -inge. Saaledes forholder det sig maaske ogsaa, men vi kan ikke se bort fra den Mulighed, at begge Landsbyer kan have Navn efter samme Naturforhold. Barløse betyder Løsen paa Randen d. v. s. Bakkeskraanningen, og Indbyggernavnet *Bærthingar, der forudsættes i Bæring, behøver ikke at betyde »Indbyggerne af Barløse«; det kunde ogsaa betyde »Beboerne ved Bakken«.

Naar det drejer sig om at bestemme Aldersforholdet mellem enkelte Bebyggelser, kan man iøvrigt tit naa til et Resultat ved en ren topografisk eller, som man ogsaa har kaldt den, geometrisk Metode. Kortet Fig. 1 viser de forskellige Bebyggelser i Mejlby Sogn, Ø.-Lisbjerg Herred, i Østjylland. Største Delen af Sognet optages af den store Landsby Mejlby, men mod Nord og Øst ligger en Krans af Torper, Kalstrup, Bygballe, Ogstrup og Kranne-

strup, alle Enkeltgaarde (Bygballe dog tidligere to Gaarde). Mellem Bygballe og Ogstrup naar en smal Strimmel af Mejlbys Jord ud til Sognegrænsen mod Nord. I denne smalle »Korridor« ligger Højen Bastruphøj, et Minde om, at her engang maa have ligget en Bebyggelse Bastrup; Vejen fra Mejlby nordpaa hedder endnu Bastrupvejen. Naar Bymarken frembyder et saadant Billede, kan der ikke godt være Tvivl om, at Mejlby er den oprindelige Bebyggelse, som de andre er udflyttet fra, og som paa et eller andet Tidspunkt atter har opslugt den nedlagte Torp Bastrup. I dette Tilfælde er det sikkert kun Bebyggelsen, ikke Navnet, der er ældre end Torperne (jfr. Kap. 9). Ved at undersøge et større Antal konkrete Tilfælde af denne Art, saaledes som man har forsøgt i Sverige, vilde det vistnok være muligt at naa til sikrere Resultater med Hensyn til visse Navnetypers indbyrdes Alder.

Overordentlig vigtig for Dateringen af mange nordiske Stednavnetyper, er de samme Typers Udbredelse udenfor Norden, i Omraader, hvor de historiske Kilder tillader en forholdsvis sikker Datering. Det gælder bl. a. Navnene paa -ing og -heim (-um). Begge disse Navnetyper lader sig datere i de Egne af Vesteuropa, hvor Germanerne i Folkevandringstiden trænger frem paa gammelt romersk Omraade. F. Eks. er heim-Navnene den vigtigste germaniske Navnetype i store Dele af det frankiske Omraade, og vi kan derfor her datere dem til den germanske Landnamstid fra det 4.—6. Aarh. I England findes de tilsvarende Navne paa -ham især i de østlige Grevskaber, de Egne, der først blev erobret af Angelsakserne, medens de aftager stærkt, jo længere man kommer mod Vest. De maa altsaa ogsaa her tilhøre et tidligt Stadium af den germaniske Bosættelse, der begynder i Midten af det 5. Aarh. Efterledet -heim har saaledes været brugt til at danne nye Navne med baade i England og blandt de germanske Folk paa Fastlandet i Folkevandringstiden, og det er derfor en nærliggende Tanke, at man ogsaa i Norden har dannet Navne paa -heim i samme Tidsrum, især da Navnenes Forled i mange Tilfælde er de samme.

Af særlig Interesse er Udbredelsen af de nordiske Stednavnetyper i de Egne af Vesteuropa, der blev befolket fra Norden i

Vikingetiden, dels Island og de andre Atlanterhavsøer, dels Danelagen og Normandiet. Den nordiske Bosættelse og dermed de nordiske Stednavne kan i disse Egne dateres med temmelig stor Nøjagtighed. Stednavnene tilhører altid Typer, vi kender fra Hjemlandet, og det er klart, at de maa være dannet efter hjemlige Forbilleder. Deraf kan vi slutte, at de Efterled, der er almindelige f. Eks. i de danske Egne af Danelagen, ogsaa har været i Brug herhjemme i Vikingetiden, men det forhindrer naturligvis ikke, at man kan have begyndt at anvende dem længe før; i det hele taget maa vi tænke os, at en Stednavnetype udmærket kan have været produktiv paa den samme Egn gennem meget lange Tidsrum, ofte flere Aarhundreder. Omvendt har vi Lov at slutte, at hvis en Navnetype, der er almindelig i Hjemlandet, fuldstændig mangler i Vikingebygderne, maa det enten skyldes, at den allerede var ophørt at være produktiv i Vikingetiden, eller at den endnu ikke var kommet i Brug, medmindre man kan paavise bestemte Grunde til, at den mangler i Kolonisationsomraaderne. Det kunde jo tænkes, at den var knyttet til bestemte geografiske Forhold eller bestemte Kulturforhold, som ikke eksisterer i det nye Land.

I de danske Dele af Danelagen mangler Efterleddene -lev og -sted, og der er heller ikke sikre Eksempler paa danske -ing og -heim; alle disse Typer var i Vikingetiden hørt op at være produktive i Danmark. Derimod dominerer Efterleddene -by, -torp og -toft, og blandt dem er -by langt det hyppigste; disse Navnetyper har altsaa været i Brug herhjemme, da Bosættelsen i England fandt Sted. Her maa vi imidlertid være opmærksomme paa det Forhold, at den danske Navngivning i de centrale Omraader af Danelagen ikke er ophørt med den første Bosættelse, der med et rundt Tal kan sættes til Tiden mellem 875 og 925, men er fortsat et Aarhundrede eller mere, idet der stadig taltes Dansk her temmelig langt ned i Tiden, formodentlig til et Stykke ind i det 12. Aarhundrede. Saa langt ned i Tiden som til det 12. Aarh. er den nordiske Navngivning dog ikke fortsat, i alt Fald kun i yderst ringe Omfang, for i Domesday Bok, den store Matrikel over England, som blev iværksat i 1086, 20 Aar efter den normanniske Erobring, kan man

se, at praktisk talt alle nuværende Landsbyer maa have eksisteret allerede dengang.

Det er med andre Ord ikke sikkert, at alle nordiske Efterled i Danelagen stammer fra den første Kolonisation; ogsaa her kan der være Tale om forskellige Navnelag. At dette er Tilfældet lader sig ogsaa til en vis Grad konstatere. I Lincolnshire, hvor den danske Bosættelse var tættest — henved Halvdelen af alle nordiske Landsbynavne i Danelagen findes i dette Grevskab, og over Halvdelen af alle Stednavne her er nordiske — kan vi f. Eks. tydeligt se, at Navnene paa -by er ældst. De ligger for en stor Del i Rækker langs de gamle romerske Veje, som Vikingehæren fulgte, og har altsaa den gunstigste Beliggenhed, ikke mindst i strategisk Henseende. Noget yngre er sikkert -torp, hvad der hænger sammen med, at Torperne her ligesom i Hjemlandet er Udflytterbyer, og sidst kommer Navnene paa -toft, af hvilke mange ligger i de Egne, hvor det nordiske Element er svagest, f. Eks. i de store Marskegne ved the Wash, hvor de naturlige Betingelser næppe har været gunstige for en nordisk Bosættelse. At den Tidsfølge, som vi her kan konstatere, har et Sidestykke i Hjemlandet, er meget sandsynligt. Ogsaa her er det rimeligvis saadan, at -toft tilhører en noget yngre Periode end det ældre Lag af Navnene paa -by, selv om Tidsforskellen ikke er saa forfærdelig stor.

I Sverige og særlig i Finland har man forsøgt at datere Stednavne ved Hjælp af Landhævningen, idet man i visse Omraader ved at maale dennes Størrelse kan fastslaa, hvornaar disse Egne først kan være bebyggede. Resultaterne synes imidlertid — trods den tilsyneladende eksakte Metode — at være meget usikre. Der er saaledes overordentlig stor Forskel paa de Resultater, man paa dette Grundlag er kommet til med Hensyn til Alderen af de svenske Stednavne i Finland. I Danmark er Mulighederne for at naa til en Datering af Stednavne ad denne Vej vistnok meget smaa. Derimod skulde der være Mulighed for at naa til betydningsfulde Resultater gennem en Undersøgelse af Forholdet mellem Stednavnene og de arkæologiske Fund og Mindesmærker.

I 1904 udgav den norske Arkæolog Andreas M. Hansen Bogen

»Landnám i Norge«, hvor han forsøgte at bestemme visse norske og danske Navnetypers Alder ad arkæologisk Vej. Han mente bl. a. at kunne fastslaa, at lev-Navnenes Omraade i grove Træk faldt sammen med Omraadet for Storstensgravene, og drog deraf den Slutning, at Gravene og Navnene var samtidige, nemlig fra den yngre Stenalder. Denne Datering blev en Tid lang accepteret af adskillige Sprogforskere, men er nu almindelig forladt. La Cour har i sin Bog om Sjællands ældste Bygder træffende kritiseret Andreas M. Hansens Metode ved at sige, at det ikke er afgørende, om en Stednavnetype, der findes i et større Omraade, i meget grove Træk falder sammen med en bestemt Art arkæologiske Mindesmærker. Kun et virkeligt og lokalt Sammenfald kan vise noget om Samtidigheden, men om et saadant Sammenfald mellem lev-Navne og Storstensgrave er der absolut ikke Tale. Det urimelige i at lægge lev-Navnene tilbage til Stenalderen fremgaar iøvrigt ogsaa af en sproglig Betragtning. Det kan let konstateres, at disse Navne indeholder Personnavne, som var i Brug paa germansk Omraade i Folkevandringstiden, eller som i Fald er sammensat af de samme Elementer, og det vilde være en urimelig Tanke, om Personnavneforraadet havde holdt sig stort set uændret gennem et Par Aartusinder fra yngre Stenalder til Folkevandringstid.

Et interessant Forsøg paa at bestemme nogle af de vigtigste Stednavnetypers Alder ad arkæologisk Vej er gjort for nylig af Therkel Mathiassen i hans store Værk Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse (1948). Undersøgelsen omfatter den nordlige Del af Ringkøbing Amt, Hjern og Skodborg samt Dele af tilgrænsende Herreder. I dette Omraade er ikke alene alle jordfaste Mindesmærker, men ogsaa samtlige løse Oldsagsfund blevet undersøgt og kortlagt, hvorved man har faaet et saa detailleret Kendskab, som det overhovedet er muligt, til Bosættelsens Udbredelse i Oldtidens forskellige Perioder. I et afsluttende Kapitel stiller Forfatteren det arkæologiske Materiale i Relation til Stednavnene og kommer til det Resultat, at der er en betydelig Overensstemmelse mellem ing- og heim-Navnenes Udbredelse og Bygderne fra den ældre Jernalder (400 før til 200 efter Kristus); Overensstemmelsen

er navnlig overraskende stor paa Baggrund af de Vanskeligheder, der er forbundet med en arkæologisk Paavisning af Jernalderbopladserne. Dog er det ikke saadan, at de enkelte Bopladsler falder sammen med de nuværende inge-Navne, men dette Forhold vil Therkel Mathiassen forklare ved, at Bebyggelsesformen har ændret sig siden Jernalderen. De nuværende ing-Navne er næsten aldrig knyttet til egentlige Landsbyer — den nordlige Del af Ringkøbing Amt er i Nutiden et Omraade med udpræget Enkeltgaardsbosættelse — men til Kirker eller Gaarde. Derimod viser Bopladsfundene, at der i Oldtiden har været virkelige Landsbyer, og vi kan derfor ikke vente fuld Kongruens. Spørgsmaalet er nu, om Bygderne fra den ældre Jernalder ikke er faldet sammen med dem fra Jernalderens yngre Perioder (romersk og germansk Jernalder), som er meget vanskelige at afgrænse gennem Fundene, saaledes at Navnene kunde stamme fra disse Tidsrum. Therkel Mathiassen mener ikke, at dette er Tilfældet; den yngre Jernalders Bygder har en betydelig større Udstrækning, men ing- og heim-Navnene er tydeligt begrænset til Omraadet for den ældre Periodes Bosættelse.

De saakaldte Kortnavne, Bur, Navr, Linde, Asp o. s. v. gaar ifl. Therkel Mathiassen sandsynligvis tilbage til Enkeltgravfolket Indvandring i Bronzealderen, men til dette Resultat maa man foreløbig stille sig afventende. Som nævnt i Kapitel 15 bestaar Kortnavnene dels af Fællesnavne, der er gaaet over til Stednavne, dels af Afledninger ved Hjælp af Afledningsendelser. Det er særlig i den sidste Gruppe, vi kan vente at finde ældgammelt Navnestof, men Navnene her er ofte vanskelige at skille fra dem i den første Gruppe og iøvrigt ogsaa fra gamle Sammensætninger, specielt i Jylland, hvor de tryksvage Stavelser har været udsat for stærk Svækkelse. De rent sproglige Vanskeligheder, der er forbundet med de forskellige Navne, som sammenfattes under Betegnelsen »Kortnavne«, bevirker, at man maa være meget forsigtig med at inddrage dem i bebyggelsehistoriske Undersøgelser.

En virkelig arkæologisk Datering af vore Landsbyer faar vi først, naar der i større Udstrækning bliver foretaget arkæologiske Undersøgelser rundt om i de eksisterende Landsbyer eller — af

praktiske Grunde — i de talrige forsvundne Landsbyer, hvis Navne og Beliggenhed er kendt. Saadanne Undersøgelser er bl. a. foretaget af Axel Steensberg i de to sjællandske inge-Byer, Pebringe og Hejninge. I Pebringe fandt man ved at grave i Tomten under en Gaard, der blev flyttet til Frilandsmuseet i Lyngby, længst nede en Hustomt fra Bronzealderen eller maaske snarere fra keltisk Jernalder. Først et større Antal Undersøgelser vil kunne afgøre, om det er tilfældigt, at denne Hustomt ligger under en moderne inge-By; udfra sproglige Synspunkter maa man være betænkelig ved at antage, at Navnet Pebringe er samtidigt med Tomten. Det maa her erindres, at det ikke er det enkelte Navns, men Bebyggelsens Alder, der eventuelt kan fastslaas gennem en Udgravning. Vi har ingen Garanti for, at Landsbyerne ikke kan have skiftet Navn siden deres Grundlæggelse, men der er paa den anden Side ikke fremført noget, der kunde tyde paa, at et saadant Navneskifte har været almindeligt.

Kapitel 4.

INGE

Blandt de større Navnetyper anser man i Almindelighed *inge*-Navnene for de ældste, og dette er rigtigt, forsaavidt som der indenfor denne Gruppe findes et meget gammelt Navnelag, vistnok ældre end de Navne, der vil blive behandlet i de nærmest følgende Kapitler. Paa den anden er der *inge*-Navne, der er dannet temmelig sent, muligvis saa sent som i Vikingetiden.

Inge-Navnene hører til de bedst undersøgte germanske Stednavne, idet der findes Undersøgelser over samtlige svenske og engelske Navne af Typen, henholdsvis af Elof Hellquist og Eilert Ekwall. Fra Sverige foreligger der desuden en omfattende og dybtgaaende Behandling af *inge*-Navnene i Stockholms län af C. I. Ståhle (1946), der bl. a. ogsaa inddrager det danske Stof i sine Undersøgelser; Ståhles Bog er Hovedværket om de nordiske Navne paa *-inge*. Trods den omfattende Litteratur er der dog stadig uklare Punkter baade hvad Navnenes Dannelsesmaade og Betydningsindhold angaar. Ved selve Navnedannelsen er der den Vanskelighed, at der i alle germanske Sprog er Tale ikke om en, men om flere forskellige Afledningsendelser, der tildels falder sammen i meget tidlig Tid. I Danmark er det særlig vanskeligt at komme til fuld Klarhed over Navnenes oprindelige Form, fordi den skriftlige Overlevering er saa sen, og fordi Ændringer i Sproget tidligt udvisker de oprindelige Forhold.

I Nutiden optræder Endelsen som *-inge* paa Øerne og *-ing* i Jylland; Former af jyske Navne som Bramminge og Jellinge er indført i nyeste Tid, bl. a. gennem Jernbanerne. Denne Forskel

er ikke oprindelig, men beror paa det særlig jyske Bortfald af den udlydende, tryksvage Vokal. I Kilder fra Middelalderen ender Navnene som Regel paa -ing, -ingæ eller -ingi (-ingy); I nogle af dem har Afledningsendelsen fra først af været -ung-, men ligesom i det almindelige Ordforraad er ung-Afledningerne tidligt blevet fortrængt af -ing-. Kun i enkelte Tilfælde er u-et bevaret i de ældste Kilder, f. Eks. i Former som Jalunga (Jelling) og Orthunga urbs (Vordingborg) hos Saxo. Normalt kan man kun afgøre, om Endelsen har haft u- eller i-Vokal ved den forskellige lydige Udvikling i Navnets første Led.

Navne, der har Enstavelsesformen -ing i ældre Kilder, kan være gamle Entalsformer svarende til de oldnordiske paa -ingr, -ung(r). Tilsvarende Dannelser findes i de andre nordiske Sprog og i de germanske Sprog udenfor Norden. Fra Island kan nævnes Fjeldnavnet Þríhyningr, hvis sidste Led er en ing-Afledning af Ordet Horn (»det med de tre Horn«), og Gaardnavnet Brenningr, en Afledning af Udsagnsordet brenna »brænde«. I Norge, hvor inge-Navne i Flertalsform er meget sjældne, er der talrige Eksempler paa ing-Afledninger i Entalsform, baade i Naturnavne og Gaardnavne. Af Eksempler kan anføres Sønnavnet Dypingen, et oprindeligt Dýpingr, afledt af Tillægsordet djúpr »dyb« (»den dybe«) og Gaardnavne som Grytingen, en Afledning af Navneordet grjót »Sten«, og Brettingen, afledt af Tillægsordet brattr »brat«. Lignende Navne er almindelige i Sverige. Grytingen og Leringen forekommer som Sø- og Marknavne, og Risingen, en Afledning af Ris i Betydningen »Kratskov«, er et almindeligt Marknavn. Her som andre Steder er der ofte Tale om oprindelige Fællesnavne, der er gaaet over til at bruges som Stednavne. Det meget almindelige Rønninge er saaledes et Fællesnavn, der betyder »Rydning«. I England findes der en Mængde ing-Navne i Ental, der betegner Floder, Skove og andre Naturgenstande, undertiden ogsaa Landsbyer, men saa kan det som Regel vises, at det drejer sig om oprindelige Flodnavne. Af Flodnavne paa -ing er Lidding i Middlesex omtalt allerede 767. Ogsaa her er Entalsformerne ofte gamle Fællesnavne; f. Eks. er Fallings samme Ord som oldengelsk fælging »Pløjejord«.

Spørger vi nu, i hvor stor Udstrækning Navne af den her omtalte Art forekommer blandt de danske ing(e)-Navne, bliver Svaret meget vanskeligt. I Jylland er Forskellen mellen Enstavelsesformen -ing og Tostavelsesformen -ingi, -ingæ udvisket allerede i gamle Kilder som Følge af det ovenfor nævnte Bortfald af den tryk-svage Vokal, og paa Øerne bliver -ing afløst af -inge under Indflydelse af de mere talstærke Tostavelsesformer. Lettest lader Enstavelsesformerne sig konstatere, hvor det er gamle Fællesnavne, Ord som Breeding eller Bredning, Brænding, Sletting (= Slette), Snævring o. s. v., men de optræder næsten altid som Naturnavne. Et Eksempel fra gammel Tid paa et saadant almindeligt Fællesnavn er Brething i Slagelse Herred, der nævnes i Valdemars Jordebog; det er en Del af Tudeaaens nedre Løb og er endnu bevaret som Navn paa Engstrækningen Næsby Bredning. Et oprindeligt Fællesnavn ligger ogsaa til Grund for det nordjyske Bebyggelsesnavn Skærping, en ing-Afledning af Tillægsordet skarp. Navnet, der sigter til skarp Jordbund, forekommer flere Steder i Norge (Skjerping, Skjerpingen). Et Eksempel paa en ung-Afledning i Entalsform er det nuværende Oringe ved Vordingborg, oprindeligt en Ø, hvis Navn i Valdemars Jordebog skrives Worthyng. Det er et gammeldansk *Warthung, et Hunkønsord, der i Ejeformen *Warthunga(r) — indgaar i Navnet Vordingborg, Saxos Orthunga urbs; Formen paa -inge skyldes Indflydelse fra andre inge-Navne, men bortset herfra er Oringe den lydrette Form (jævnfør Saxo), medens Vording- i Købstadnavnet beror paa Skriftrædning. Ønavnet er afledt af et gammeldansk Ord *warth, der betyder »Bred« og maa sammenstilles med det oldengelske warod med samme Betydning; som Efterled forekommer det i Navnene Rødovre og Hvidovre, i Middelalderen skrevet Aworthæ, Awarthæ (»Aabred«). Warthung betyder »Øen, som ligger ved Bredden«, hvad der stemmer med, at den kun ved et smalt Sund har været skilt fra Sjælland.

Blandt de gamle Bebyggelsesnavne synes der kun at være forholdsvis faa sikre Eksempler paa, at Endelsen oprindeligt har Enstavelsesform. Til dem hører formentlig det sjællandske Skippinge,

da det i Forbindelse med Herred altid skrives Skippings i ældre Tid (Valdemars Jordebog Skypingsheret; Roskildebispens Jordebog Skippingshæreth; 1381 Skippingshæret); Ejeformen viser, at Navnet er en gammel Entalsform paa -ing, enten et Hankøns- eller et Intetkønsord. Selve Landsbynavnet ender derimod paa -ingæ allerede i Middelalderen (Roskildebispens Jordebog Skippingæ), idet Tostavelsesformen ogsaa her trænger ind fra andre inge-Navne i Nærheden.

I det hele taget er det saadan, at hvor vi kan konstatere, at Endelsen har Enstavelsesform, drejer det sig normalt ikke om oprindelige Bebyggelsesnavne, men om gamle Naturnavne, Bygdenavne, Aanavne, Fjordnavne etc., ligesom det er Tilfældet i England. I nogle Tilfælde er det fristende at opfatte -ing som en oprindelig Enstavelsesform, selv om det ikke direkte fremgaar af de gamle Skrivemaader. Det gælder f. Eks. Navnene Kolding og Kolind; det sidste er af samme Oprindelse som Købstadnavnet, men i Stedets Dialekt gaar Endelsen -ing over til -in(d). Begge gaar tilbage til et oprindeligt *Kaldung- (en ing-Afledning vilde give et moderne *Kælding), og da begge ligger ved Bunden af Fjorde, Kolind ved det nu udtørrede Kolindsund, er det en meget nærliggende Tanke, at vi har at gøre med et gammelt Fjordnavn, afledt af Til lægsordet kold, gammeldansk kaldær. Navnet kan jævnføres med det norske Sønnavn Kaldingen, som vi vistnok har et Sidestykke til i det nordsjællandske Kollensø (1682 Kolling søe). Et gammelt Fjordnavn paa -ung, et oprindeligt Hunkønsord, indgaar maaske i Ejeform i det jyske Ommersyssel, i Valdemars Jordebog skrevet Omungærsysæl; der er adskillige Eksempler i jyske Stednavne paa, at Ejeformen paa -(a)r bevares til Nutiden, bl. a. Navnet Lunderskov, hvis første Led er den gamle Ejeform af Ordet Lund. Et Fjordnavn *Omung = Mariager Fjord kunde være beslægtet med Navne som Omme og Omø.

I den anden og vigtigere Gruppe af inge-Navne har Endelsen oprindelig Tostavelsesform og skrives -ingæ, -ingi i Middelalderen, undtagen i jyske Kilder, hvor den udlydende Vokal tidligt falder bort, saaledes at vi her faar Formen -ing. De fleste Forskere har

hidtil været tilbøjelige til at tro, at Formerne paa -ingæ ligesom de svenske paa -inga var gamle Flertalsformer svarende til de oldengelske paa -ingas, som ligger til Grund for de fleste engelske -ing-Navne. Efter Ståhles Undersøgelser ser det imidlertid ud til, at de svenske Former paa -inga, som spiller en ret ringe Rolle i Kilderne, er sekundære i Forhold til Formerne paa -ingi og maa forklares paa anden Maade, og vi maa derfor regne med, at det danske -ingæ heller ikke er en Flertalsform, men som Regel blot en svækket Form af det oprindelige -ingi. Det stemmer med, at det, som Ståhle har vist, er de ældste og bedste Kilder, f. Eks. de ældste Dele af Valdemars Jordebog, der har ingi-Formen. Dette vil med andre Ord sige, at Hovedmassen af de danske (og svenske) inge-Navne med Hensyn til deres Dannelse maa skilles fra de engelske.

Endelsen -ingi, der altsaa er den normale gammeldanske Form, gaar tilbage til et urnordisk -ingia-, og til Grund for Afledningerne ligger snarest Indbyggernavne paa -ingar. Et Navn som Klinting, gammeldansk Klintingi, skulde derefter betegne det Omraade, der tilhører *klintingar »Klinterne« d. v. s. Beboerne af eller ved Klinten.

Det er ikke alene Endelsens oprindelige Form og Betydning, der har været Genstand for Diskussion mellem Forskerne. Ogsaa med Hensyn til Indholdet af første Led i inge-Navnene har Meningerne været stærkt delte. Elof Hellquist mente i sin Bog om de svenske inge-Navne, at Forleddene i de fleste Tilfælde var Personnavnestammer, saaledes at Navnene maatte opfattes som oprindelige Slægtsnavne (Patronymika) el. lign., der senere var gaaet over til Bebyggelsesnavne. Andre har derimod hævdet, at Forleddene er Fællesnavne eller Stednavne. Hvad de engelske og i det hele taget de vestgermanske inge-Navne angaar kan der ikke være Tvivl om, at de ofte er afledt af Personnavne. I flere Tilfælde kan vi konstatere, at Forleddene er sammensatte Mandsnavne, f. Eks. i engelsk Godalming, der forudsætter et *Godhelm, og tysk Sigmaringen, der er afledt af Mandsnavnet Sigimar. I Nord- og Mellemtyskland forekommer saadanne Forled dog kun undtagelsesvis. I Norden synes sammensatte Personnavne at mangle fuldstændigt i ingi-Aflednin-

ger. Derimod forekommer der et enkelt Eksempel paa en oprindelig ing-Afledning af et sammensat Personnavn i Forbindelse med et Efterled i det gotlandske Stednavn Habblingbo, ældre Hagbarlingabo, der synes at indeholde et Slægtsnavn *Haghbardhlingar, afledt af Mandsnavnet Haghbardh. Dette isolerede Navn hænger muligvis, som antydet af Gudmund Schütte, sammen med den intime Handelsforbindelse mellem Gotland og Vesteuropa i Oldtiden. Derimod er det næppe Udtryk for den sproglige Særstilling, som Gutnisk indtager blandt de nordiske Sprog.

Naar vi ellers mangler Afledninger af sammensatte Personnavne i nordiske inge-Navne kommer det ifl. Hellquist af, at de er dannede med Forkortelse (Ellipse) d. v. s. med Udeladelse af et Led; f. Eks. kan Arninge indeholde et Slægtsnavn *Arninger, afledt af Personnavnet Arnmóðr, hvortil man paa Island dannede et Slægtsnavn med den fulde Form Arnmøðlingar. Hvis dette er rigtigt, vilde det være meget svært direkte at modbevise Hellquists Paastand om, at de nordiske inge-Navne i Almindelighed er afledt af Personnavne. Sagen er den, at man ved Tolkningen kan operere med det samlede germanske Personnavneforraad paa flere Tusinde Navne og derfor i Almindelighed kan finde enten et Kortnavn eller et Forled i et sammensat Personnavn, hvoraf et bestemt inge-Navn kan afledes. Ganske vist bliver der en Del rene Konstruktioner tilbage, men det kan naturligvis let forklares ved, at vort Kendskab til det germanske Personnavneforraad trods alt ikke er fuldstændigt. Foruden de Forkortelser, Hellquist regner med, er der den Svaghed ved hans Teori, at en hel Række af de alleralmindeligste nordiske Personnavne eller Personnavnelementer enten mangler eller er meget sjældne i inge-Navnene.

Det vigtigste Modbevis er imidlertid det indirekte, at mangfoldige inge-Navne utvungent lader sig forklare paa anden Maade, nemlig som afledt af Fællesnavne, Ord for Terrænforhold, Jordbund eller lignende, eller af andre Stednavne. Hellquist har heller ikke selv formaaet at være konsekvent. Ved Stednavnet Hölminge i Småland, der let kunde forklares som en Afledning af Personnavneleddet Holm-, der indgaar i en Mængde nordiske Personnavne

(Holmger, Holmfast, Holmbiorn o. s. v.), anser han det for mere sandsynligt, at der foreligger en Afledning af Ordet Holm, idet Bebyggelsen tidligere har ligget paa en Ø i Søen Bolmen. Gennem sine indtrængende Studier over Navnene i Stockholms län har Ståhle vist, at inge-Navnene i dette Omraade næsten alle med Sikkerhed eller dog med overvejende Sandsynlighed kan forklares paa tilsvarende Vis. Om der overhovedet her er Grund til ogsaa at regne med Afledninger af Personnavne turde være tvivlsomt. Der er i og for sig intet forbavsende i, at de nordiske inge-Navne ogsaa med Hensyn til Forleddene skiller sig ud fra de vestgermanske. En lignende Forskel findes mellem nordiske og vestgermanske Navne paa -heim, et Efterled, der ogsaa er udbredt over hele det germanske Omraade; se herom det følgende Kapitel.

Germanske ing-Afledninger af Fællesnavne findes i Form af Folke- eller Stammenavne allerede hos klassiske Forfattere; som Eksempel kan anføres det gotiske Folkenavn Greutung, en Afledning af det Ord, der paa Oldnordisk hedder grjót »Sten«, »Grus«. Indbyggernavne af den Art dannes langt ned i Tiden. Under Navnene paa -rød er det omtalt, at Villingerød indeholdt et middelalderligt *withlingar, der betyder »Skovboere«, og Indbyggernavne paa -ing, afledt af Stednavne, bruges den Dag i Dag; Løjtjinger er Beboerne af Løjt i Sønderjylland, Tønderinger Indbyggerne i Tønder.

Et interessant Problem er det, om de Indbyggernavne, der indgaar i eller forudsættes i Stednavne, betegner dem, der bor paa et Sted eller dem, der stammer fra et Sted. Enkelte af dem er sikkert af den sidste Type. Hällinge paa Gotland ligger i Sjonhem Sogn, der støder op til Halla, og forudsætter et Indbyggernavn *Hällinger, der betyder »Folkene fra Halla«. I Danmark har Gudmund Schütte villet forklare en Del inge-Navne paa samme Maade, men mange af hans Eksempler er tvivlsomme. Vinding kan saaledes ikke være en Afbygd fra Nabosognet Vind, thi dette Navn skrives wind i Ribe Oldmoders Kirkeliste fra det 14. Aarh., medens Vinding i samme Kilde har Formen wenningh, og det er heller ikke sandsynligt, at Glimminge i Skaane skulde være grundlagt af Folk fra det sjællandske Glim. Der er næppe Tvivl om, at de allerfleste Ind-

byggernavne i Stednavne betegner Beboerne paa selve Stedet eller i dets umiddelbare Nærhed. I nogle Tilfælde er dette ganske tydeligt, f. Eks. ved det før omtalte svenske Hölminge, der ligger paa en tidligere Holm. Det samme Forhold fremgaar af nedenstaaende danske Eksempler:

Første Led i Navnene Stavning (c. 1330 Stafningh) og Stevning (1483 Steueningh) er tydeligt nok Ordet Stavn, der ofte bruges i Stednavne om et Fremspring i Terrænet. Stavning ligger paa en fremspringende Bakke ved Ringkøbing Fjord, og Stevning paa Als ligger ved Stevning Næs. I det første Navn har Endelsen oprindelig været -ung(i), i det andet -ing(i). Et andet alsisk ing-Navn, Klinting (Valdemars Jordebog Clintingy), er tidligere omtalt. Det betyder »det Omraade, der tilhører Beboerne ved Klinten«, og den Klint, der har været navngivende er den stejle Kystskrænt ned mod Als Sund godt 1 km Syd for Byen. Et tredje Eksempel er det østjyske Kysing ved Kysing Nor. Der er ingen Tvivl om, at Landsbynavnet er afledt af et gammeldansk kiūs, samme Ord som oldnordisk kjóss, der blandt andet betyder »Bugt« eller »Vig«. Vi har Ordet usammensat i det sydslesvigske Kius, nu Navn paa en Landsby ved en lille Vig af Slien, men oprindelig Navn paa selve Vigen; Vigen kaldes nu Kius Nor, saa den oprindelige Betegnelse er ogsaa her afløst af Ordet Nor. Kysing betyder altsaa »det Omraade, der tilhører Beboerne ved Kysing Nor.«

Et andet Navn, hvor Forleddet er en Terrænbetegnelse knyttet til Stedet, er det sjællandske Pebringe. Det forekommer to Steder, dels som Landsbynavn i Fakse Herred, dels som det gamle Navn paa Hovedgaarden Falkensten i Slagelse Herred. Grundordet i disse Navne er et gammeldansk *pipr-, der hører til den Rod, vi har i Udsagnsordet pible, og det sigter enten til Vandløb eller, mere sandsynligt, til Kildevæld, hvad der i begge Tilfælde passer paa Stedernes Naturforhold. Et Ord af denne Oprindelse indgaar vistnok i flere danske Naturnavne med Peber- som første Led, og et Bæknavn Pipra kendes fra Bohuslän og forudsættes sikkert i det norske Gaardnavn Pepperstad, c. 1400 skrevet i Piprastadum. Det er interessant, at samme Forled forekommer i to engelske ing-

Navne, Peppering og Peppering Eye, der undertiden er tolket af et ellers ukendt Personnavn; Peppering skrives Piperings c. 725. Der er adskillige andre Eksempler paa, at danske og engelske inge-Navne er afledt af samme Ord. Det sønderjyske Styding maa i gammeldansk have haft Formen *Stýting(i) og indeholder et Ord *stût, der betyder »(afstumpet) Bakke«, en Betydning, der passer med Stedets Terrænforhold. Ordet er ikke direkte overleveret i Nordisk som Terrænbetegnelse, men et beslægtet Ord er det norske støyt »Bjergtop«, der indgaar i flere Fjeldnavne. I England er det oldengelske stût flere Steder brugt som Navn paa Bakker, nu skrevet Stout, og det er ogsaa det, der indgaar i Navnet Stowting i Kent, hvor det sigter til en høj Bakke, Stowting Hill, umiddelbart ved Byen.

Andre sikre Eksempler paa, at inge-Navne indeholder en Terrænbetegnelse, er Bjerring (1346 Bering) og Bering (1310 Biring, Byring), der begge forudsætter et gammeldansk *Birghing(i) afledt af Ordet Bjerg. Endvidere et Navn som Kærsing, der indeholder et gammeldansk *kærs, der er nær beslægtet med Ordet Kær og betyder det samme. Forskellen mellem Kær og *kærs er den, at det første gaar tilbage til et urnordisk *kerza-, det sidste til et *kersa-. Kærs er ikke bevaret som Fællesnavn i de nordiske Sprog, men at det har været i Brug endnu i Vikingetiden fremgaar af, at det forekommer som nordisk Laaneord i ældre Engelsk; nær beslægtet er det svenske Dialektord kärsa »Fiskekurv«, egentlig en Kurv af Vidjefletning. Kærsing ligger ved Engstrækningen Kærsig. Terrænbetegnende er ogsaa Forleddet i Navnet Viskinge (Valdemars Jordebog Wiskingy, Wiskyngy), samme Ord som oldengelsk wisk »Sump«, middelnedertysk wisk »Eng«; i Forbindelse med -heim forekommer det i Navnet Viskum. Begge Byerne ligger ved store Eng- og Mosestrækninger.

I nogle Tilfælde synes danske inge-Navne at være afledt af eksisterende Stednavne. Dette gælder efter al Sandsynlighed Navnet Skerninge, der indeholder et Aanavn *Skern(e), som kendes andre Steder i Landet (se herom nærmere i Kapitel 15). Navnet betyder »det Omraade, som tilhører Folkene, der bor ved Skern«. Ogsaa i

andre Tilfælde kan man formode, at der bag inge-Navnene skjuler sig Stednavne af de ældste Typer; f. Eks. kunde det jyske Ørting være afledt af et Navn af samme Oprindelse som det fynske Orte, men Forholdet kræver en nærmere Undersøgelse. Et mærkeligt Eksempel paa, at det tilgrundliggende Stednavn har holdt sig ved Siden af det af Indbyggernavnet afledte inge-Navn, er Holming i Havetoft Sogn i Angel, idet Formerne Holm og Holming forekommer Side om Side endnu i det 17. Aarh. Her kan det dog tænkes, at Holming ligefrem er Indbyggernavnet og ikke et deraf afledt Navn paa -ungi.

Talrige inge-Navne indeholder Dyre- og Plantenavne. Bjørn indgaar i Bjerning, Hjort i Hjerting, Lam i Lemming, Hund i Hynding, Fugl i Føvling, Ravn i Ravning og Revninge. Trænavnet Eg er første Led i Egen (oprindelig Eking), Torn i Tørning og Torning, Birk i Birkinge, Bregne i Bregninge og Brejning o. s. v.

Lignende Dannelser er almindelige i Sverige, og Ståhle antager, at der i de fleste Tilfælde ligger Indbyggernavne, dannet til sammensatte Naturnavne, til Grund. Et Navn som Björinge, gammel-svensk Biornungi, forudsætter saaledes ifl. Ståhle et Indbyggernavn *Biornungar, dannet til et Naturnavn *Biorn-sior »Bjørnesøen«. Navnet skulde altsaa betyde »det Omraade, som tilhører Folkene ved Bjørnesøen«. En saadan Forklaring er ganske vist mulig, men da sammensatte Naturnavne i Almindelighed maa antages at være et yngre Fænomen end inge-Navnene, er det vistnok rimeligere ikke at regne med et saadant Mellemlid. Der er næppe noget til Hinder for, at et Stammenavn Bjørninger kan betyde »Folkene, som bor paa et Sted, hvor der er Bjørne«, saaledes at det af Stammenavnet afledte Stednavn, Björinge, Bjerning betyder »det Omraade, som tilhører Beboerne af et Sted, hvor der er Bjørne«. Paa samme Maade kan f. Eks. Bregninge (Valdemars Jordebog Brækningy) betyde »det Omraade, som tilhører Beboerne af et Sted, hvor der vokser Bregner«. Det kan tilføjes, at tyske Navne som Gensingen og Hasungen, af den tyske Stednavneforsker Edward Schröder forklares som Steder, hvor der er Gæs og Harer. Til Forklaring af inge-Navne afledt af Dyrenavne har man ogsaa anført,

at de kunde være Udtryk for Totemisme, saaledes at f. Eks. Bjørningerne kunde være den Klan, der havde Bjørnen som Totemdyr, men da der ellers ikke er fundet Spor af Totemisme hos Germanerne, kan denne Mulighed sikkert lades ude af Betragtning.

Enkelte inge-Navne er afledt af Tillægsord. Tillægsordet hvid indgaar saaledes i det sønderjyske Hviding og det nørrejyske Hvidding; indenfor det gamle danske Omraade desuden i Norr- og Södervidinge i Skaane (1256 hwhitingy). Ogsaa her kunde man tænke sig, at sammensatte Naturnavne med Hvid- som første Led laa til Grund, men heller ikke i dette Tilfælde er Antagelsen af et saadant Mellemed tvingende nødvendigt. Et *Hwītingar kan vistnok betyde »Folkene, der bor paa et Sted med hvid Bevoksning« eller lignende. Et gammeldansk *ial »gul«, samme Ord som oldhøjtysk elo, er formodet at være første Led i Navnene Jelling og Jellinge.

Skønt der ikke foreligger en samlet Undersøgelse af de danske inge-Navne, turde det være sikkert, at de fleste af dem ligesom de svenske har Fællesnavne som Forled, medens enkelte indeholder Tillægsord eller Stednavne. En meget stor Del af dem indeholder Ordstof, som ikke længere findes i Nordisk, men som i nogle Tilfælde genfindes i andre germanske Sprog. Om man i nogle af de dunkle Navne skal søge Afledninger af Personnavne, eller om saadanne overhovedet ikke forekommer i danske inge-Navne, kan endnu ikke afgøres med fuld Sikkerhed. Det maa indrømmes, at visse Navne lettest lader sig tolke af Personnavne, f. Eks. det vestsjællandske Hejninge (Valdemars Jordebog Hithningy), der kunde være afledt af det gammeldanske Mandsnavn Hithin. Hvis Personnavneafledninger forekommer, udgør de dog kun et lille Mindretal.

Ligesom i det almindelige Ordforraad kan Afledningsendelsen i Stednavne optræde i Formen -ling(e). Denne Form er uoprindelig, idet l-et er løsrevet fra Afledninger, hvor Grundordet endte paa -l. Afledningerne paa -ling(e) er ret hyppige, men synes gennemgaaende, som man kunde vente, at have et yngre Præg. Som Eksempler kan anføres det sønderjyske Vandling, der antages at være afledt af Ordet Vand, og det nørrejyske Dørslund (1420 Dysling,

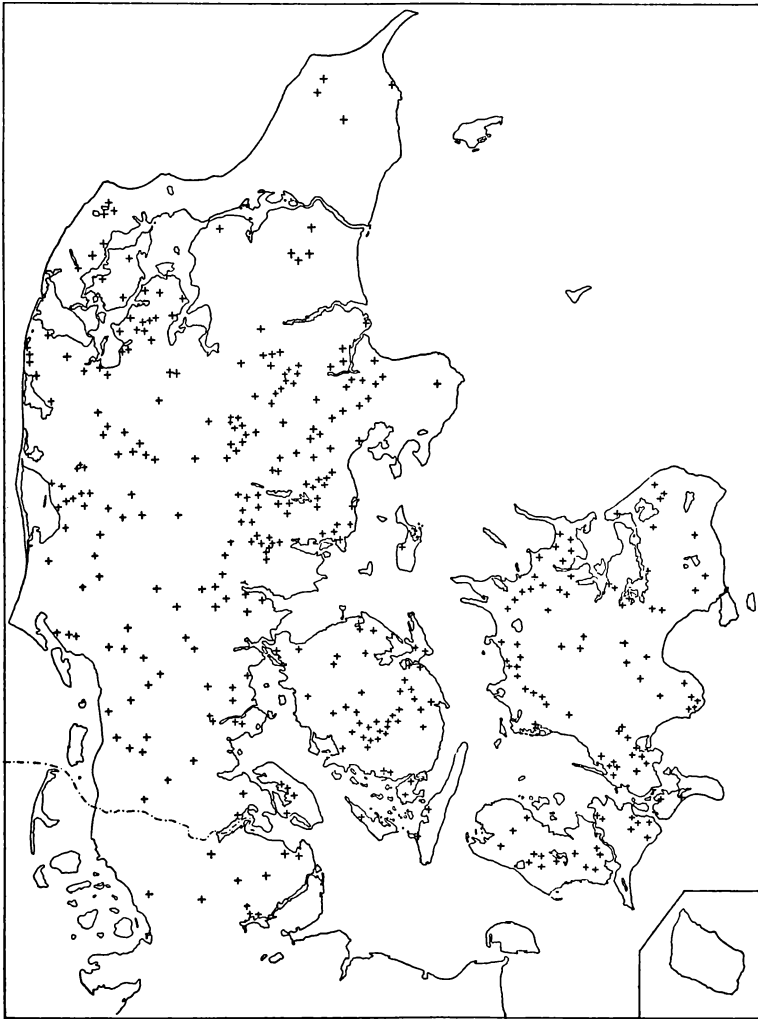

Fig. 2. Stednavne paa -inge.

Døseling), som indeholder et Ord, der svarer til oldnordisk dys »Gravhøj« eller til jysk Dos »Høj, Stendysse«. Af samme Oprindelse som Dørslund er vistnok Døssing, der skrives Dyslingh i 1369. Paa Sjælland findes der to Navne af denne Type, Størlinge og Krømlinge, i Everdrup Sogn i Baarse Herred. Det første skrives Styrlinge i 1387 og er afledt af et Ord, der svarer til oldhøjtysk stiur, en Sideform til oldnordisk staurr, svensk stör »Stav«; Ordet indgaar vistnok i Naturnavnet Styrsholt, jævnfør Stavsholt. Krømlinge skrives Kræmplinggæ 1314 og maa sammenstilles med det svenske Stednavn Krämplinge. Navnet indeholder et kramp- af den samme Stamme, som indgaar i Ordet Krampe, og beslægtet med Ord som krympe, krumpen; det sigter vistnok til forkrøblet Trævækst. Størlinge og Krømlinge er to smaa Landsbyer (i Matriklen 1688 paa henholdsvis 49 og 23 Tønder Hartkorn), der støder op til hinanden, og de ligger i et Skovomraade med mange unge Bebyggelsesnavne. Ogsaa de to ling-Afledninger er sandsynligvis relativt unge.

Inge-Navne findes, som nævnt, over hele det germanske Omraade, om end med forskellige Former for Endelsen. Man har forsøgt at vise, at de har spredt sig fra et bestemt Folk, f. Eks. Gotterne, men uden Held. I Skandinavien kan vi iagttage, at de særlig findes i de frugtbare og let tilgængelige Omraader ved Kysterne og langs de store Vandløb. Allerede heri ligger der et Fingerpeg om deres høje Alder, men der er ingen som helst Holdepunkter for, som man undertiden har gjort, at datere dem til Bronzealderen. Ad sproglig Vej kan vi, som nævnt i et tidligere Kapitel, fastslaa, at nogle af de danske Eksempler maa gaa tilbage til Folkevandrings-tiden. At man andre Steder har dannet inge-Navne i denne Periode, fremgaar af de engelske Navne af Typen, som især findes i de Omraader, der tidligst blev erobret af Angelsakserne, og af de talrige ing-Navne, der findes i de Egne af Sydtyskland og Frankrig, som Germanerne i Folkevandrings-tiden erobrede fra Romerne. Nogle af dem kan muligvis være betydelig ældre, da germanske Stammenavne paa -ing, som nævnt, optræder hos klassiske Forfattere. At de ogsaa kan være betydelig yngre fremgaar af et Eksempel som det ovenfor nævnte Holming. Da der ikke eller i alt Fald kun

i meget ringe Udstrækning findes inge-Navne af nordisk Oprindelse i Danelagen, kan vi dog regne med, at de danske inge-Navne stort set maa være ældre end Vikingetiden. De danske inge-Navnes høje Alder fremgaar ogsaa af, at de som Regel er store Landsbyer, gennemsnitlig paa c. 80 Tønder Hartkorn; Halvdelen af dem er blevet Kirkebyer. De er almindelige i største Delen af Landet, men sjældne i enkelte Egne, f. Eks. i Vendsyssel og paa Djursland. Det samlede Antal beløber sig til c. 400.

Det maa til Slut nævnes, at Endelsen -ing(e) i mange moderne Navneformer ikke er oprindelig. Det vestjyske Klinting er et oprindeligt Klintum, Varming en Sammensætning paa -høj, Fjaltring hedder i Middelalderen Fialterwangh, Folding Fuldærn. Sjørring er et oprindeligt *Siörændi »Søens Ende«, og Dissing et *Dikisændi »Digets Ende«. Da Endelsen samtidig i mange ægte inge-Navne er omdannet paa forskellig Vis, f. Eks. i Navne som Kolind og Egen, er det klart, at det kun ved Undersøgelse af de ældre Former er muligt at faa et virkeligt Overblik over Typens Udbredelse, saaledes som den skulde fremgaa af Kortet Fig. 2. Paa Kortet er Eksempler paa oprindelige Fællesnavne (Skærping) og paa gamle Naturnavne af Typen Kolding, Oringe saa vidt muligt udeladt, men helt har saadanne Navne ikke kunnet holdes ude fra Hovedtypen -ingi.

Kapitel 5.

UM OG LØSE

Um.

Det oprindelige *-hēm*, oldnordisk *-heimr*, er i Nutiden som oftest blevet til *-um*, og derved er de gamle heim-Navne faldet sammen med Navne af anden Oprindelse, hvor *-um* er en Bøjningsendelse. Disse um-Navne vil her blive behandlet i Forbindelse med heim-Navnene, da det ikke altid er muligt at holde de to Grupper ude fra hinanden. Den første, der fremsatte den Anskuelse, at *-um* kunde være det samme som *-heim*, var den skaanske Historiker Stobæus (1706), og senere var Rask inde paa den samme Tanke. Ogsaa N. M. Petersen mente, at *-um* i Almindelighed gaar tilbage til *-heim*; han henviste bl. a. til det nordsjællandske Maarum, der i Valdemars Jordebog skrives Marthemæ. Oluf Nielsen, den første, der underkastede um-Navnene en nøjere Undersøgelse, mente ligeledes, at Endelsen var *-heim*, hvorimod Steenstrup, der behandlede Spørgsmaalet udførligt i sine »Indledende Studier« (1909) kom til det Resultat, at det drejede sig om den gamle Bøjningsendelse i Hensynsfald Flertal.

I Virkeligheden fremgaar det af flere forskellige Ting, at begge Slags um-Navne faktisk forekommer paa dansk Omraade, selv om Sammensætningerne paa *-heim* er de talrigste. At vi har Sammensætninger paa *-heim* fremgaar af selve den skriftlige Overlevering. Naar Smørum skrives Smørhem i Knud den Helliges Gavebrev fra 1085 og endnu i Valdemars Jordebog, kan det kun være et heim-Navn; det samme gælder f. Eks. det hallandske Fjällgime, i det 13. Aarh. skrevet Fielhemæ. Naar vi omvendt i Skaane, hvor Sprog-

formen i det hele er mere konservativ end i de øvrige Dele af det gamle danske Sprogomraade, finder et Navn som Åsum skrevet Asum selv i de ældste Kilder, vil man heraf kunne slutte, at -um ikke kan være opstaaet af -heim, men maa være den gamle Bøjningsendelse. I andre Tilfælde viser Lydforholdene, at Efterleddet maa være -heim; en moderne Navneform som Seem kan saaledes kun forklares som et oprindeligt *Sæ-heim, sammensat med gammel dansk sæ »Sø«, og ikke som dette Ord i Hensynsfald Flertal; denne Bøjningsform vilde give et moderne *Sæm. I andre Tilfælde udelukker Forleddenes Betydning, at Navnene kan være Bøjningsformer. Det gælder f. Eks. dem, der er sammensat med Dyrenavn (f. Eks. Bjørnumslet, Fovlum, Tranum), et Navn som Kornum, sammensat med Ordet Korn, og dem, der har et Tillægsord som første Led, f. Eks. Breum. Visse Slutninger kan man ogsaa drage ud fra Sidestykker i de andre nordiske eller germanske Sprog. Navnet Brøndum, der er meget almindeligt i Jylland, kan i og for sig ligesaa godt være Ordet Brønd i Hensynsfald Flertal som samme Ord i Forbindelse med -heim, men da vi i England og Tyskland har talrige Sæmmensætninger af Ordet med -heim (Burnham, Brunnheim), er det rimeligst at regne med den sidste Mulighed.

Naar Steenstrup opfattede um-Navnene som Bøjningsformer, var det først og fremmest, fordi en Del af dem i de ældste Kilder har Formen -ium, der falder sammen med den gamle Endelse i Hensynsfald Flertal i Ord af bestemte Typer. Det er imidlertid ikke nødvendigt altid at opfatte -ium som en Bøjningsendelse; i-et kan ogsaa bero paa, at den foregaaende Medlyd udtaltes med i-Klang, der overføres til den følgende Stavelse, saaledes at -heim bliver til -ium i Stedet for som normalt til -um. Et Eksempel paa dette Forhold er Navnet Hellum, i Valdemars Jordebog Hellyumheret. Det er af samme Oprindelse som det norske Helgheimr, der er sammensat med Tillægsordet hellig; i Dansk falder g-et tidligt bort, men et Minde om det er bevaret i den ældre Form -yum (d. v. s. -ium) af Efterleddet. En særlig Udvikling i Form af en stærk Sammenstrækning, saa kun m-et bliver tilbage, faar Efterleddet i Navne, hvor første Led i Oldsproget endte paa en Selvlyd. Eksempler her-

paa er, foruden det ovenfor nævnte Seem, Navnene Gram og Grim, oprindelig *Grā-heim, en S sammensætning med Tillægsordet graa.

Selve Oprindelsen til Ordet heim, samme Ord som vort Hjem, er stadig omstridt, men den mest sandsynlige Forklaring gaar ud paa, at det er beslægtet med et græsk Udsagnsord, der betyder »ligge«. Heim skulde derefter fra først af betyde »Liggested«; »Sted, hvor man har slaaet sig ned«; »Hjemsted«. I Stednavne synes det, som om Ordet oprindelig har haft Betydningen »Bygd, bebygget Egn«; jfr. Navnet Bøhmen, hos klassiske Forfattere skrevet Boiohaemum, egentlig »Boiernes Bygd«. Denne gamle Betydning er bevaret i norsk Trondheim, der oprindelig er Navn paa et Landskab, og i danske Herredsnavne som Sømme (»Hav-bygden«) ved Roskilde Fjord og Stevns, i Middelalderen skrevet Stethium. I de fleste danske heim-Navne maa vi imidlertid regne med, at Ordet har en yngre Betydning, saaledes at det ligefrem betegner en Bebyggelse af en eller anden Art, enten en Gaard eller en Landsby. Den yngre Betydning har vi bl. a. i Navne, hvor første Led er Ord for Gærde, Indhegning el. lign., f. Eks. i Navnet Hørdum (1424 Hyrdhom), sammensat med et gammeldansk Ord *hyrth, der betyder »(Indhegning af) Vidjefletning«; det er samme Ord som oldnordisk hurð, der betyder Dør, egentlig en Dør lavet af Fletværk. Ogsaa i heim-Navne, der er sammensat med andre Ord for Kulturforhold, maa vi regne med den yngre Betydning, f. Eks. i Vium (Vem), der indeholder Ordet Vi »Helligdom«. Overgangen i Betydning kan maaske illustreres ved et enkelt Navnepar. I Gudum Sogn i Harsyssel ligger Gaarden Vium: Gudum er den gamle til Guderne helligede Bygd; det yngre Vium er Gaarden, hvor man har rejst Bygdens Vi.

De danske heim-Navne har som Helhed et afgjort agrarisk Præg. Det hyppigste af dem alle, Ørum, er sammensat med Ordet Ør, der betyder Grus, et Ord, der endnu lever i danske Dialekter, og lignende Betydninger har vi i andre Navne; Kisum indeholder saaledes et Ord, der er nærbeslægtet med tysk Kies »Grus«. Derimod er der ingen sikre Eksempler paa, at Forleddene betyder »Ler« el. lign. Dette Forhold maa ses i Lys af det Faktum, at Oldtidens Agerbrug foretrak de lettere, sandmuldede Jorder fremfor den mere

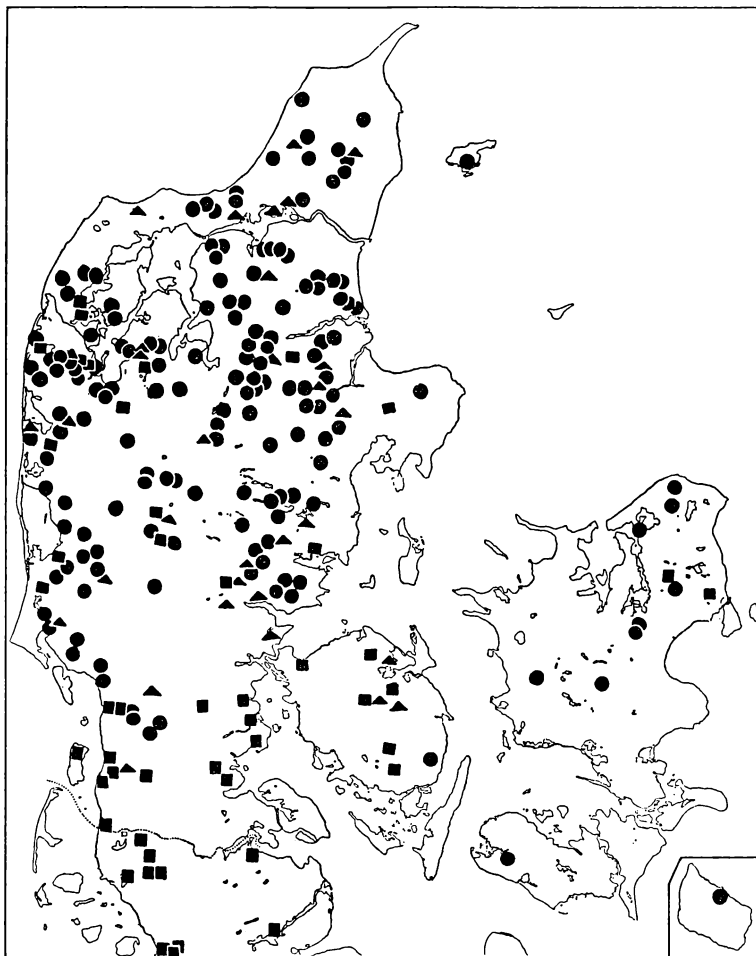

Fig. 3. Stednavne paa -um (efter Kristian Hald, De danske Stednavne paa -um, Kbh. 1942).

● -heim. ■ Hensynsfald Flertal. ▲ usikre.

frugtbare, svære Lerjord, der vanskeligt lader sig bearbejde med primitive Redskaber. Nogle heim-Navne, Kornum, Bygum, Rovm og Havrum, minder direkte om Korndyrkning. I Norge har man fremhævet Sammenhængen mellem den udvidede Korndyrkning i romersk Jernalder og Folkevandringstid og Fremkomsten af Bebyggelsesnavne paa -vin og -heim. En saadan Sammenhæng mellem heim-Navne og Korndyrkning eksisterer sikkert ogsaa i Danmark. Tilknytning til Agerbruget har ogsaa de ovenfor omtalte Navne, hvor første Led betyder Hegn eller Indhegning; de sigter enten til Indhegningen uden om Landsbyen eller, hvad der maaske er mere sandsynligt, til Hegnene uden om den gamle dyrkede Indmark. I Danmark er saadanne forhistoriske Indhegninger vistnok ikke hidtil konstateret, men de kendes bl. a. fra Norge og Öland. Paa Öland findes der saaledes overalt i Forbindelse med Grave og Hustomter fra Jernalderen omfattende Komplekser af Stengærder, der har indhegnet dels selve Tomterne, dels Løkker til Græsning og Kornavl. I flere Egne af Jylland sporer man ogsaa en vis Overensstemmelse i grove Træk (men ikke i Enkeltheder, jfr. ndr.) mellem Oldtidsagrene (Digevoldingerne) og heim-Navnene, selv om Navnene tilhører en noget senere Tid. Det hænger sammen med, at den typiske Agerbrugsendelse -heim findes i de Omraader, der allerede havde et forholdsvis intensivt Landbrug i tidlig Jernalder.

Det er allerede nævnt, at Hellum er sammensat med hellig, Gudum med Gud og Vium med Ordet Vi. Andre Navne med Relation til den hedenske Gudsdyrkelse er Vem, en Sideform til Vium, og maaske ogsaa Harild, i det 16. Aarh. skrevet Harim, Harrym. Første Led er det gamle Ord hargh enten i Betydningen »Alter, Helligdom« eller i Betydningen »Stengrund«; en Parallel er maaske det tyske Harxheim, oldhøjtysk Harahesheim. Adskillige heim-Navne sigter til Skovbevoksning, f. Eks. Alme, Birkum, Egum, Jegum, Lindum, Lundum og Maarum; det sidste er sammensat med Ordet marth, der kendes fra det svenske Skovnavn Kolmården og fra det danske Maarslet. Meget talrige er Ord for forskellige Terrænformationer. Det flere Steder forekommende Hornum indeholder Horn i Betydningen »Fremspring« (jfr. Herredsnavnene Horns og Horne), Pan-

dum er sammensat med Pande i samme Betydning, og Staanum (ældre Stafnum) med Stavn, der ligeledes betyder det samme. Haldum er sammensat med Hald, der betyder Skraaning, og Hammerum med Hammer, der bruges om en stenet Bakke; jfr. Hammeren paa Bornholm. Tvilum, der ligger i Nærheden af det Sted, hvor Gern Aa forener sig med Gudenaen, indeholder et Ord *Tvil, der betyder Forgrening af Vandløb, egentlig »noget tvedelt«. Usammensat forekommer Ordet i Navnet Tvile; ved Tvile løber to Bække sammen.

Udbredelsen af de danske heim-Navne fremgaar af Kortet Fig. 3. De er mest udbredt i Nørrejylland, særlig i Himmerland og Ommer-syssel. Alene i Himmerland er der 25 Eksempler, deraf 14 Sogne-navne, en Syvendedel af det samlede Antal; i Ommer-syssel er der 14, og af dem er ikke mindre end 11 Sogne-navne. I det midterste Østjylland, Landet mellem Randers og Vejle Fjorde, er heim-Navnene ret udbredt, men det er karakteristisk, at de mangler i Kystherrederne mellem Kaløvig og Horsens Fjord samt paa Djursland (med en enkelt Undtagelse: Ørum). Det hænger sammen med, at Typen er sjælden paa de danske Øer; der er kun et Par sikre Eksempler paa Fyn, eet paa Lolland, og en halv Sned paa Sjælland, hvoraf de fleste i Nordsjælland. I Sønderjylland findes der en lille Gruppe paa tre Navne, Seem, Høm og Arnum, Syd for Ribe, men ellers maa de sønderjyske um-Navne antages at være gamle Bøjningsformer. I det gamle danske Sprogomraade Øst for Øresund er heim-Navnene særlig udbredt i Halland. Hyppigheden her og i det nordlige Jylland er sikkert et Vidnesbyrd om en kraftig Kulturforbindelse tværs over Kattegat i Oldtiden. Paa samme Maade maa Manglen paa -heim i Sønderjylland, paa Fyn og Sydøerne opfattes som et negativt Udtryk for en gammel kulturel Sammenhæng; senere giver denne Sammenhæng sig positive Udtryk gennem Udbredelsen af bøl-Navnene og Navne paa -by med Personnavne som Forled.

De hallandske heim-Navne slutter sig iøvrigt til de svenske Navne paa -hem i Västergötland og derigennem til de bohuslänske og østnorske. I Norge er -heim meget almindelig i de fleste Bygder,

men paa Island er heim-Navnene faa, og det drejer sig næsten udelukkende om de S sammensætninger, der er mest almindelige i Norge, f. Eks. Vindheimr og Sólheimr. Det skabelonmæssige Præg vidner om, at den egentlige, levende Brug af -heim var ophørt, da Island blev koloniseret; der er kun Tale om vilkaarlige Opkaldelser efter ældre Forbilleder, de sidste Udløbere af en gammel Navneskik. I Danelagen er der ingen sikre Eksempler paa nordiske -heim Navne; naar vi undertiden i middelalderlige Kilder finder Navne paa -ham skrevet -heim, drejer det sig om engelske Navne, der lejlighedsvis i senere Tid har faaet denne Form under nordisk Paavirkning. Det til nordisk -heim svarende engelske -ham er derimod meget almindeligt i England, særlig i de østlige Grevskaber, hvor den germanske Bosættelse er ældst, medens Hyppigheden aftager stærkt, naar vi kommer længere vestpaa (jfr. Kapitel 3). I mange Tilfælde er -ham i det sydvestlige England et andet Ord, et oldengelsk hamm, der betyder Eng eller Indhegning.

Paa Kontinentet forekommer vestgermanske Navne paa -hem særlig paa frankisk Omraade i Flandern og Rhinegnene. Af særlig Interesse for Bedømmelsen af de danske heim-Navnes Stilling er Forekomsten paa gammelt saksisk Omraade. Det viser sig, at -heim mangler næsten fuldstændigt i Saksernes gamle Stammeland, Holsten; lige Syd for Ejderen findes der et Wollersum, der slutter sig nær til de nordfrisiske Navne med samme Efterled, og muligvis er ogsaa Felm i Dänischwohld (1310 Veldem) et gammelt saksisk -heim. Da danske Navne, som nævnt, mangler i Sønderjylland med Undtagelse af den lille Gruppe helt oppe ved Ribe, har der altsaa ikke været nogen geografisk Forbindelse mellem de nordiske og de vestgermanske heim-Navne.

Den geografiske Udbredelse viser, at de vestgermanske heim-Navne stammer fra Folkevandringstiden, og det er vel paa Forhaand sandsynligt, at de nordiske skal henføres til samme Periode. Til denne Periode forsøgte Sophus Bugge at datere de norske heim-Navne ad sproglig Vej. Andreas M. Hansen vilde paa arkæologisk Grundlag datere dem til Bronzealderen, men denne Anskuelse er nu fuldstændig forladt. Magnus Olsen, der i »Ættegaard og Hellig-

dom« har underkastet heim-Navnene en grundig Undersøgelse, kommer til det Resultat, at de tilhører Tiden omkring Kristi Fødsel. Enkelte kan muligvis gaa tilbage til romersk Jernalder, men paa den anden Side maa Typen have været i Brug helt ned mod Vikingetiden.

I Danmark har de fleste Forskere været tilbøjelige til at datere Typen til Folkevandringstiden. Vil man forsøge en Datering ad arkæologisk Vej, maa man i Danmark først og fremmest have Opmærksomheden henledt paa Himmerland, hvor -heim er den dominerende Navnetype fra ældre Tid. Skønt der fra Himmerland, særlig Vesthimmerland, kendes et meget stort Antal Bopladsfund fra ældre romersk Tid (0—200), lader der sig ikke konstatere nogen- somhelst lokal Sammenhæng mellem disse Boplads- og um-Navnene. I Brøndsteds Liste i Danmarks Oldtid opføres 83 Bopladsfund fra denne Periode, men i Stedsangivelserne forekommer ikke et eneste um-Navn. Det er næppe for dristigt at slutte af det arkæologiske Materiale, at den himmerlandske heim-Bosættelse maa tilhøre en senere Periode af Oldtiden, og det vil være nærliggende at gaa videre og sætte det paafaldende Ophør af Boplads- og Husfundene omkring Aar 300 i Forbindelse med Opkomsten af de ældste af de nuværende Landsbyer, i Himmerland først og fremmest heim-Byerne.

Da der saaledes ikke synes at være Grund til at datere de danske heim-Navne til en tidligere Periode end de vestgermanske, kunde man opkaste det Spørgsmaal, om det tidsmæssige Sammenfald ogsaa er Vidnesbyrd om en kulturel Sammenhæng. Viggo Brøndal har i en Afhandling i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed (1935) udkastet den Tanke, at heim-Navnenes Udbredelse baade i England og Norden kunde skyldes Kulturpaavirkning fra Frankerne, paa hvis Omraade Brøndal tænker sig, at den Nydannelse har fundet Sted, hvorved det gamle Ord for »Hjem, Bosted« fik den specielle Betydning »Landsby« eller »Gaard«. Tanken om en direkte Sammenhæng mellem heim-Navnet paa frankisk Omraade og de tilsvarende Navne i England er meget tiltalende. Da -heim mangler i Holsten (og Angel) er der ingen Grund til at tro, at Angelsakserne

har bragt Efterleddet med til England fra deres gamle Stammeomraader. Hertil kommer, at der med Hensyn til Navnenes Dannelsesmaade er stor Overensstemmelse mellem frankisk Omraade og England; begge Steder sammensættes -heim hyppigst med Personnavne, og begge Steder forekommer Typen -ingheim (-ingham) d. v. s. Slægtsnavn + heim almindeligt. Skulde de nordiske heim-Navne bero paa frankisk Indflydelse, vilde man vente at træffe Typen -ingheim og S sammensætninger med Personnavne her ligesom i England, men dette er imidlertid kun ganske undtagelsesvis Tilfældet. Det eneste nordiske Eksempel paa -ingheim er Elinghem paa Gotland, og Personnavn som Forled kan ikke paavises i et eneste dansk heim-Navn; i Norge er der et enkelt Eksempel overfor henvend 1000 med Fællesnavn eller Tillægsord som Forled. Den svenske Sprogforsker v. Friesen har villet finde et sprogligt Vidnesbyrd om Forbindelsen mellem Norden og Vesteuropa i den store Lighed mellem Personnavnene i de urnordiske Runeindskrifter og dem, der kendes fra de germanske Folk ved Nedre-Rhinen. Det vestgermanske Indslag i det urnordiske Navneforraad sætter v. Friesen i Forbindelse med den stærke Kulturpaavirkning, der maa have fundet Sted i Forbindelse med Transithandelen mellem Rhinen og Østersøegnene. De danske heim-Navne kan dog næppe sættes i Forbindelse med denne Kulturpaavirkning, da Handelsvejen gik over Sønderjylland og Fyn, hvor der praktisk taget ikke findes heim-Navne. Desuden taler de arkæologiske Fund ikke for nogen stærk frankisk Paavirkning i Danmark.

Hvad heim-Navnenes Forhold til de andre store Navnegrupper fra forhistorisk Tid angaar, ser det ud til, at de indtager en lignende Stilling i Bebyggelseshistorien som -løse. Selv om de fleste løse-Navne er dunkle, kan vi se, at Ord for Indhegninger og Jordbundsforhold ligesom ved -heim har spillet en stor Rolle som Forled. Ved inge-Navnene ser det ud, som om det mere er selve Terrænformen og Bebyggelsens Placering i Landskabet, der har interesseret Navngiverne. Desuden supplerer -heim og -løse i store Træk hinanden geografisk; -heim findes i Jylland og Halland, -løse i Skaane og paa Øerne.

Den anden store Gruppe af um-Navne bestaar af gamle Flertalsformer i Hensynsfald. De har ingen anden Sammenhæng med heim-Navnene, end at Endelsen tilfældigvis har samme Form i Nutiden.

Hvor vi har -um i Marknavne, drejer det sig i Regelen om saadanne Bøjningsformer; dog kan nogle af Navnene paa -lum være Sammensætninger paa -holm, og -rum er ofte Ordet Rum, der her betyder Rydning. Marknavne paa -um, der er særlig almindelige i Sønderjylland, er undertiden blevet opfattet som Sammensætninger, bl. a. med et Ord, der svarer til det oldnordiske høfn, som betyder Græsgang. At denne Opfattelse ikke kan være rigtig fremgaar af, at Navnene aldrig har Tillægsord eller Personnavne som første Led, hvad vi maatte vente, hvis -um var et gammelt Fællesnavn. Desuden kan vi lægge Mærke til, at Marknavne paa -um i mange Tilfælde er dannet af Ord, der betegner smaa Lokalteter, f. Eks. Toft, Spjæld, Roj »Rydning« o. lgn., og som let kommer til at optræde i Flertal.

Udgangspunktet for disse Dannelser er Forbindelser af stedbetegnende Navneord med Forholdsord brugt som Stednavne; jævnfør f. Eks., at der i Gunløgs Saga er Tale om et Sted, der hedder »at Grenjum« d. v. s. ved Hulerne. I saadanne Forbindelser kan selve Hensynsfald-Flertalsformen efterhaanden løsrives og anvendes som fast Stednavn. Indenfor det Omraade, der har Hensynsfald Flertalsformer paa -um som Marknavne, optræder der ogsaa Bebyggelsesnavne af samme Oprindelse, hvad der hænger sammen med, at Bebyggelsesnavne i stor Udstrækning er opstaaet af gamle Natur- og Marknavne. Det gælder Navne som Ballum, Bjerrum, Hygum (af Høj), Risum, Rojum, Sigum og Toftum; alle disse Navne forekommer baade som Marknavne og Bebyggelsesnavne. Bebyggelserne er som Regel smaa, Rojum og Sigum i Angel er saaledes hver paa to Gaarde i det 16. Aarh., medens heim-Byerne som oftest er store Landsbyer.

Den gamle Bøjningssuffix -um er fuldstændig bevaret i Skaanske Lov og forekommer hyppigt i sjællandske Love. I Jyske Lov, hvis Bøjningssystem i det hele staaer paa et betydelig yngre Trin, forekommer den derimod rent sporadisk, og deraf tør man sikkert slutte,

at den har været forsvundet af det levende, jyske Talesprog et godt Stykke Tid, før de ældste bevarede Haandskrifter af Loven blev skrevet i Slutningen af det 13. Aarh.. Jyske Marknavne og Bebyggelsesnavne af den her omtalte Type kan saaledes ikke være dannet senere end omkring Aar 1200. I Danelagen findes der mange Eksempler paa nordiske um-Navne af denne Oprindelse, særlig i Yorkshire. Bootham, 1155 Buthum, er Hensynsfald Flertal af oldnordisk búð »Bod«, Cowlam, c. 1110 Kollum, er dannet af kollr »Bakke«, Latham og Laytham, begge i Middelalderen skrevet Lathum, af Ordet Lade. Af særlig Interesse er de engelske Navne, der i Middelalderen hedder Husum eller ender paa -husum. Det usammensatte Husum forekommer nu i Formen Howsham i Yorkshire og Lincolnshire, og S sammensætninger har vi f. Eks. i Ayresom, oprindelig Arhusum »Aahuse«, og Gildersome, 1181 Gildehusum, »Huse, der tilhører et Gilde«. Disse Navne svarer ganske til de danske Husum'er og S sammensætningerne paa -husum. Saadanne S sammensætninger er f. Eks. det sjællandske Søsum, i Middelalderen Syosum, der er sammentrukket af *Siō-hūsum »Søhuse« og det sydslesvigske Svesing, der i ældre Tid skrives Swesum, oprindelig et *Swē-hūsum, sammensat med Folkenavnet Sveer. Navnet er et Minde om gammel svensk Bosættelse i Sydslesvig i Vikingetiden. De nordiske um-Navne i Danelagen gør det sandsynligt, at en stor Del af de tilsvarende Navne i Danmark hører hjemme i Vikingetiden og den ældste Middelalder; af sproglige Grunde maa de, som nævnt, være ældre end 1200. En lille Gruppe maa dog antages at være betydelig ældre og have eksisteret som usammensatte Flertalsformer, før Hensynsfaldsformens Sejr. Herhen hører bl. a. det vestjyske Madum, der 1292 optræder i Forbindelsen Mataë mark; Mataë er her Ejefald af den gamle Flertalsform *Matar. Paa samme Maade forudsætter det sønderjyske Sognavn Løgum et oprindeligt *Lōghar, hvoraf den gamle Ejefaldsform er bevaret dels i Herredsnavnet Lø (Valdemars Jordebog Løghæheret), dels i Løjtved, oprindelig Lōghathwēt, Navn paa en Udflytterby fra Nørre-Løgum.

Løse.

Der er næppe noget andet Efterled i danske Stednavne, der i Tidens Løb har været Genstand for saa mange Forklaringsforsøg som *-løse*, og dog maa det stadig siges at være usikkert, hvad Ordet egentlig betyder. I det 17. Aarhundrede forklarede Erik Pontoppidan Løserne som Steder, hvor noget mangler; Jordløse er Stedet, der mangler Agerjord, Stenløse mangler Sten o. s. v. Der findes faktisk nogle danske løse-Navne af denne Type, f. Eks. Brødløs(e) og Kornløs, men det er forholdsvis unge, nedsættende Gaardnavne eller Marknavne, som ikke har noget at gøre med de gamle Landsbynavne paa *-løse*. Historikeren P. F. Suhm, som N. M. Petersen sluttede sig til, mente, at Betydningen var »indløst Gods« og sammenstillede Løserne med Navnene paa *-køb*. Senere har en lang Række Forskere ment, at *-løse* var nær beslægtet med det oldengelske Ord *læs*, der betyder Græsgang. For at denne Forklaring kan være rigtig, maa det danske Ord have gammel Enkeltvokal, ikke Tvetyd, og om dette er Tilfældet, kan vi ikke se af det danske Navnestof alene, da de fællesnordiske Tvetyd allerede i Vikingetiden gik over til Enkelttyd i Dansk. Den svenske Sprogforsker Hjalmar Lindroth har imidlertid gjort opmærksom paa, at der paa Gotland er Navne, der officielt skrives *-lösa*, men som udtales *-lause* i den gotlandske Dialekt, hvor de gamle Tvetyd er bevaret (f. Eks. *Värplösa*, udtalt *Värplause*), og da det vil være urimeligt at skille disse Navne fra de danske og svenske Navne paa *-løse*, *-lösa*, kan Sammenstillingen med *læs* ikke opretholdes. Lindroth mener, at *-løse* er en Afledning af Stammen i Tillægsordet *løs*, og at Ordet oprindeligt betyder Eng. En Betydningsovergang fra »noget løst« til »Eng« er dog meget vanskelig at forstaa, og Jöran Sahlgren har derfor i 1929 fremsat den Forklaring, som har Sandsynligheden for sig, at *-løse* i Stedet for er beslægtet med det oldnordiske Ord *laut*, der betyder »Land, Jord«, et Ord, der ogsaa findes i norske og svenske Dialekter og i Gutnisk, det gamle gotlandske Sprog, hvor det antages at betyde »Græsgang«. Ordet er beslægtet med Udsagnsordet *lude* »hælde« og betyder altsaa oprindeligt »Hældning, Skraa-

ning«; naar det er gaaet over til at betyde Græsgang, kommer det af, at Græsgangene ofte laa paa skraanende Terræn. Paa dansk Omraade, hvor Ordet i Middelalderen vilde have Formen løt, kendes det fra Stednavnet Gravlev i Fuglslev Sogn paa Djursland, i 15. Aarh. skrevet Groæløt; naar det i Nutiden her er blevet til -lev, skyldes det Paavirkning fra Sognavnet Fuglslev, der er et ægte lev-Navn. Ganske usandsynligt er det, at -løse skulde være beslægtet med Lod og betegne Jord, der er fordelt ved Lodkastning, en Tanke, som H. V. Clausen var inde paa i sine Studier over Danmarks Oltidsbebyggelse, eller at det, som Dyrhund mente, skulde staa i Forbindelse med løse i Betydningen købe. Dyrhunds Udgangspunkt er Navnet Sengeløse, som han sammenstiller med Udtrykket siængakøp eller sængarkøp i gammelt svensk Lovsprog; det svenske Ord betyder »Køb, som foretages af Mand og Hustru i Ægteskabet«, og paa samme Maade skulde Sengeløse være en Ejendom, der var erhvervet af Mand og Hustru i Fællesskab. Dette kan imidlertid ikke være rigtigt; Sengeløse indeholder et Indbyggernavn *Sæingar »Søboer« (maaske om Beboerne af Sømme Herred) og betyder altsaa »Søboernes Løse«, ligesom Nabobyen Herringløse, i Roskildebispens Jordebog skrevet Herdingeløsæ, betyder »Skovboernes Løse«, af et gammelt Ord for Skov, *harth, der bl. a. indgaar i Hads Herred (jfr. S. 95). Dyrhund motiverer sin Tolkning med, at Forleddene i de allerfleste Tilfælde er Personnavne d. v. s. Navnene paa Byernes Grundlæggere, men dette er utvivlsomt forkert. I de danske løse-Navne kan der næppe paavises et eneste sikkert Personnavn, og i Sverige er der vistnok kun et Eksempel paa Personnavn i Forbindelse med -lösa: Gumlösa, i Middelalderen skrevet Gudmundelösa. Iøvrigt er løse-Navnene vanskelige at forklare etymologisk; kun faa af dem indeholder Ord, der stadig bruges i vort Sprog, f. Eks. Stenløse og Haveløse (c. 1370 Haweløsæ), der er sammensat med Have i Betydningen »Indhegning« eller »indhegnet Skov«. At ogsaa andre løse-Navne indeholder Ord for Indhegning er fremhævet af Svend Aakjær i en Afhandling »Løser og Lækker« i Danske Studier 1922. Atter andre er sammensat med Ord, der betegner Jordbundsforhold, f. Eks. Grandløse, der indeholder samme Ord som det nedertyske grand »Grus«,

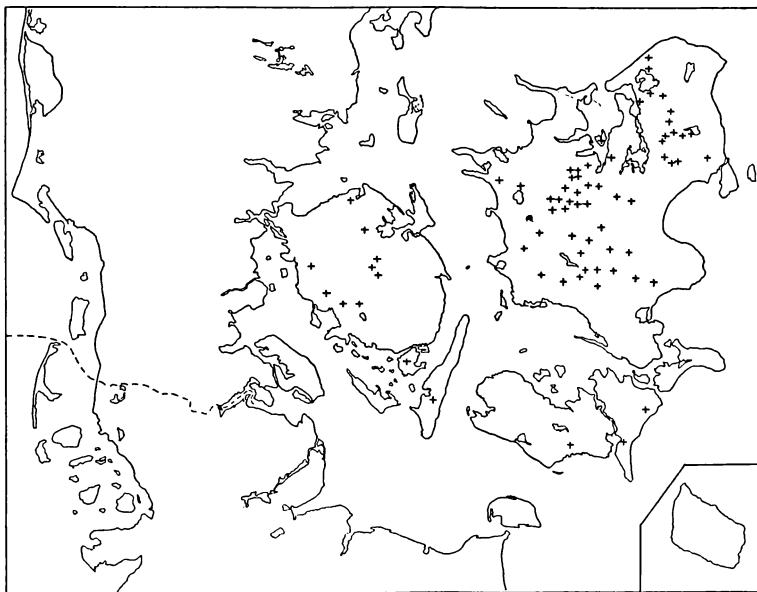

Fig. 4. Løse-Navne paa Øerne.

og Nørre- og Sønder Jernløse, der indeholder et gammelt Ord *iarn med lignende Betydning. Usammensat har vi dette Ord i det jyske Jerne og sammensat med -heim i Navnet Janum.

De mange dunkle Forled er et vægtigt Indicium for Navnetypens høje Alder, selv om der ikke er Grund til med nogle Forskere at henføre den til den yngre Stenalder. Den store Ælde fremgaar ogsaa af, at Løserne, som Steenstrup har vist, altid er meget store Byer, paa 100 Tdr. Hartkorn eller derover. Et Indtryk af deres Stilling i Bebyggelseshistorien kan man faa ved at studere Løsernes Forhold til de andre Navnetyper i det Herred, hvor de ligger tættest, Merløse i Holbæk Amt. Der findes i Merløse Herred ikke mindre end 15 Landsbyer paa -løse, og disse havde ifl. Christian V.s Matrikel i 1688 et Tilliggende paa c. 1560 Tdr. Hartkorn. Desuden var der i 1688 i Herredet 59 Torper med ialt 2670 Tdr. Hartkorn og 35 Bebyggelser med Navne af andre Typer paa tilsammen 1551 Tdr.

Hartkorn. Det vil sige, at de 15 Løser omfatter lige saa meget Hartkorn som alle andre Navnetyper tilsammen med Undtagelse af Torp. Ialt udgør de 27% af Herredets Hartkornsmængde, og et ganske tilsvarende Resultat vilde man iøvrigt komme til, hvis man i Stedet for Hartkorn regnede med (dyrket) Areal. De 35 Navne, der findes i Herredet udover -løse og -torp, er næsten allesammen af unge Typer, der bl. a. ender paa Ord for Rydning og Skovbevoksning. Der er fire Navne paa -rød, et paa -fælde og otte paa -tved. Med -tved er ikke blot sammensat de Navne, der ender paa -tved i Nutiden, men ogsaa to paa -sted, Kongsted og Søndersted, samt to paa -ede, Skinnede og Tjørnede (endnu i det 16. Aarh. Tjørnetved). Desuden er der to Navne paa -holte, et enkelt paa -by, Nyby, et Par paa -tofte og nogle, der ender paa Ord, som betegner forskellige Terrænforhold: -holm, -nakke, mose, -dal o. s. v. Udover Løserne findes der i Herredet kun tre Navne af gammel Type: Ellinge, det nuværende Løvenholm, Kyringe og Erikslev, nu Eriks-holm; en Del af Byen Kyringe ligger i Merløse Herred, Resten i Naboherredet, og iøvrigt ligger baade Ellinge og Erikslev i Herredets Udkanter. Det er saaledes klart, at Løserne i Merløse Herred maa være de ældste eksisterende Landsbyer; engang har de og deres Overdrev omfattet praktisk taget hele Herredet. Det er først, naar vi kommer ned i Torptiden, at der dannes nye Landsbyer i større Stil, men da til Gengæld i et saadant Omfang, at de kommer til at omfatte næsten Halvdelen af Herredets Hartkornsmængde. Spørgs-maalet om Løsernes Alder er altsaa her reduceret til: hvor gammel er i det hele taget den ældste nuværende Landsbybosættelse, et Spørgsmaal, der formodentlig først og fremmest maa besvares ad arkæologisk Vej.

Af Forholdene i Merløse Herred fremgaar det iøvrigt, at Løserne ikke kan være sekundære i Forhold til andre Bebyggelser. Det er ikke Udflytterbyer eller Udmarker eller Græsgange til andre Landsbyer, da de ikke forudsætter nogen ældre Landsbybebyggelse. Og da de saa at sige opfylder et helt Herred, tør man sikkert ogsaa drage den Slutning, at de ikke har Relation til et bestemt Naturforhold. De maa have en bestemt social eller kulturel Baggrund,

og vi tør vistnok gaa ud fra, at de er knyttet til et landbrugsteknisk Begreb og i saa Fald et meget fundamentalt. Løse kan betyde »Ager« eller »Indhegning« eller for den Sags Skyld ogsaa »Græsgang«.

Løse-Navnene findes, som nævnt i det foregaaende Afsnit, paa Øerne, særlig Sjælland, og i Skaane. De faa jyske Navne, man har opfattet som S sammensætninger paa -løse, er for fleres Vedkommende af meget tvivlsom Oprindelse og er derfor ikke indlagt paa Kortet Fig. 4.

Kapitel 6.

LEV OG STED

Lev.

Oprindelsen til Ordet *Lev* er klar. Det er dannet til Roden i det germanske Udsagnsord, der med Forstavelsen *bi-* forekommer i gotisk *bileiban*, samme Ord som vort blive, som er et tysk *Laaneord* i Nordisk; nær beslægtet er et andet Udsagnsord, gotisk *bilaiþjan*, oldnordisk *leifa*, der betyder »efterlade«. *Lev* betyder altsaa efter sin Oprindelse »noget efterladt«, og denne Betydning genfindes i alle germanske Sprog. I Oldnordisk er *leif* det, der har været ens Ejendom; *þjóðurleif* er det samme som *Fædrenearv*, og *Dáins leif*, i Snorres Edda Navn paa et Sværd, der er lavet af Dværgen *Dáinn*, betyder »Dains Arv«. *Leif* kan desuden betyde Enke, altsaa noget efterladt, og Flertal *leifar* betyder »Levninger«. Gotisk har *laiba* i Betydningen »Levning, Rest«, og samme Betydning har oldhøjtysk *leiba* og oldsaksisk *lēba*; oldfrisisk *lāva* betyder »Arv, Efterladenskab« og har desuden faaet den specielle Betydning »Arveret«, nemlig de for Efterladenskaberne gældende Bestemmelser. Paa Oldengelsk betyder *lāf* »hvad der er tilovers, Efterladenskaber, Arv«, og desuden kan det ligesom i Oldnordisk betyde Enke. Endelig har det gamle langobardiske Sprog Ordet i Betydningen *Arv*.

Paa Gammeldansk er det usammensatte *lēf* ikke direkte overleveret, men Ordet indgaar i Sammensætningerne *kununglef*, der betyder »Krongods«, og *Sigridlef*, der i Kong Valdemars Jordebog bruges om det Gods, der engang har tilhørt *Sigrid Storraade*. Et nærbeslægtet Ord er det *Leve*, der især kendes fra Sammensætningen *Oldeleve* »Arv, der stammer fra ens Forfædre« (»hans rette Oldeleve af Hedenhøs« d. v. s. fra *Arilds Tid*), og som vi ogsaa har i gammelvensk *ætleve* eller *ættaleve* »Slægtsgods«.

Ud fra disse Betydninger af Fællesnavnet maa vi antage, at det som Led i Stednavne betyder »Efterladenskab, Arvegods«, og saadan opfattes -lev af mange Forskere. Andre, her i Landet navnlig Johs. Steenstrup og Svend Aakjær, har imidlertid hævdet, at Lev i Stednavne betyder »noget overladt«. Man har ofte sammenlignet lev-Navnene med de norske og svenske Navne paa -arv(e), men Steenstrup vil ikke acceptere denne Parallel, idet der er den væsentlige, reale Forskel, at Lev'erne er store Landsbyer, medens Navnene paa -arv(e) betegner Gaarde eller Dele af Ejendomme og Jordstykker. Desuden volder Ordet kununглеf »Kongeleve« Vanskeligheder, idet det netop ikke bruges om Kongens private Arvegods, Patrimoniet, som det kaldes med en latinsk Betegnelse, men om Krongodset, der er bestemt til de vekslende Kongers Underhold. Paa samme Maade kunde Stednavnet Jarlslef, nu Jerslev, betegne Jordegods henlagt til Underhold for en Jarl, og Steenstrup tænker sig derfor, at Lev'erne har Navn efter de Mænd, der tog Omraadet i Besiddelse paa et givet Tidspunkt, da Landet ved Indvandring eller Erobring deltes paany. Steenstrups Tanker er videreførte og sprogligt motiverede af Svend Aakjær, der gør opmærksom paa, at det beslægtede Udsagnsord leifa i Oldnordisk kan betyde baade overlade og efterlade ligesom det tilsvarende engelske leave. I det almindelige Aarslev finder Aakjær det oldnordiske árr »Sendebud, Tjener«, der dog her antages at være Betegnelse for en høj, kongelig Embedsmand (jævnfør, at ármaðr i norsk Lovsprog bruges omtrent med Betydningen »Ombudsmand«), til hvis Underhold Byen er henlagt ligesom Jarlslef til Jarlens. Sigridlef, der almindeligt betragtes som Sigrid Storraades Arvegods, opfattes som Gods, der er henlagt til hendes Livgeding, som det hedder med et nyere Udtryk, og den store Masse af lev-Navne, der har et Personnavn til Forled, antages at indeholde Navnene paa de Stormænd, der har faaet vedkommende Gods overdraget af Kongen til Arv og Eje eller snarere i Forlening. Der forudsættes altsaa paa lev-Navnenes Tid i Norden et udviklet Lensvæsen med en Embeds- og Krigeradel i Tilknytning til en stærk Kongemagt.

Selv om en Betydning »noget overladt« ikke ligefrem er sprogligt

udelukket, synes det dog lidet tilraadeligt at antage, at -lev i vore Stednavne har en anden Betydning end den, Ordet faktisk har i alle germanske Oldsprog, og Ordet Kongelev er kun tilsyneladende en Støtte for Aakjærs og Steenstrups Hypotese. For det første er selve Sondringen mellem Kongelev og Arvegods, Patrimonium, næppe særlig gammel, selv om den kan føres tilbage til det 12. Aarhundrede. Det ældste af de to Begreber er uden Tvivl Patrimoniet, idet det er Kongens private Jordegods, der oprindeligt er det økonomiske Grundlag for Kongemagten, og udfra den forholdsvis nye Institution, Kongelevet, vil det da være betænkeligt at drage Slutninger om Betydningen af lev-Navnene, der er mange Aarhundreder ældre. For det andet er Dannelsen kununglef rent sprogligt set ikke en nøjagtig Parallel til lev-Navnene, der som første Led har et Personnavn eller en Personbetegnelse i Ejefald. Ordet betegner ikke noget, der tilhører Kongen som Person, men Kongemagten som Institution, hvilket vil sige, at sidste Led ikke behøver at betyde »Forlening« el. lign., men kan betyde »noget efterladt«, selv om det ikke har den specielle Betydning »Arv«. Kongelevet betyder det Gods, der følger de vekslende Konger, ligesom det svenske Ætteløv er det Gods, der tilhører Ætten. Det er meget muligt, at man heller ikke i Stednavne ligefrem bør oversætte Lev ved »Arv«, men med det mere omfattende »Ejendom«. Et Lev er formodentlig ikke en Jordejendom, som en Mand har efterladt sig som Arv, men den Ejendom, som en Mand disponerer over, og som han kan lade gaa i Arv til sine Efterkommere.

Blandt de Mandsnavne fra Folkevandringstiden, der forekommer i Forbindelse med -lev, spiller Sættelserne med det gamle Ord -haria »Kriger« en fremtrædende Rolle. I det sjællandske Svogerslev indgaar saaledes det ældgamle Mandsnavn Swabharjar (skrevet saaledes i en urnordisk Indskrift fra Rö i Sverige), der kendes fra de forskellige germanske Sprog, bl. a. oldhøjtysk Suabheri, og oldengelsk Swæfhere, og som har holdt sig i Norden til ned i Middelalderen i Formen Sváfarr. Det er sammensat med Folkenavnet Svaber og betyder altsaa »Svaberkæmpen«. I sjællandsk Sigerslev og jysk Sejerslev indgaar et andet velkendt Folkevan-

dringstids-Navn med samme Endelse, i oldnordisk Form Sigarr, endnu bevaret i Jysk som Sejer. Det almindelige Navn Sørslev, Sjørslev er sammensat med det Navn, der paa Oldnordisk hedder Sævarr, Sjóvarr, paa Urnordisk *Saiwa-hariaR »Søkrigeren«; den store Udbredelse i danske lev-Navne viser, at dette Mandsnavn i Folkevandringstiden har været et af de almindeligste i Danmark. I Gørslev (1268 Gøtherslæuæ) og skaansk Görslöv er første Led Mandsnavnet Götarr, oprindelig *Gauta-hariaR »Gøte-krigeren«, sammensat med Folkenavnet Gøter. Andre meget gamle Personnavne er de forskellige S sammensætninger paa -mar, samme Ord som oldnordisk mærr »berømt«. Et Navn af denne Type, Wimar, indgaar, som nævnt i Kapitel 3, i Vemmelev paa Sjælland og i det skaanske Vemmerlöv (1412 Wimmerløf); i lev-Navnene har Personnavnet bevaret den oprindelige Ejefaldsform paa -ar, medens det ellers, selv i de ældste litterære Kilder, har -s i Ejefald. Meget gamle er ogsaa S sammensætningerne paa -win; et herhen hørende Personnavn er det oldnordiske Auðunn, oldengelsk Eadwine, der i Gammeldansk har Formen Øthin; det indgaar i lev-Navnet Ønslev (Valdemars Jordebog Øthæns-, Ønislef). Et andet Navn paa -win svarende til det oldhøjtyske Aiduin indgaar maaske i det almindelige Enslev. Et enkelt lev-Navn, det lollandske Købelev (Valdemars Jordebog Kæpælef, Fejl for *Køpælef), er interessant ved at rumme et Minde om gammel, direkte eller indirekte, Forbindelse med Romerne. Det gammeldanske *Kōpi, der indgaar som Forled, er samme Ord som oldhøjtysk koufo »Handlende«, et Laan fra latinsk caupo »Krømmer«, hvoraf ogsaa vort Udsagnsord købe er afledt.

Et typisk Eksempel paa et Omraade, hvor lev-Navnene har et gammelt Præg, er Mors. Af Øens otte lev-Navne, hvoraf de 6 er Sogne- navne, har de syv et paafaldende ensartet Præg, idet Forleddet i dem alle ender paa -r(s): Ejerslev, Erslev, Fjallerslev, Lørslev, Sejerslev, Sillerslev og Vejerslev. Det er S sammensætninger med Personnavne paa -hariaR og lignende gamle Endelser. Det ottende, Frøslev, er blevet tolket af Gudenavnet Frøy, paa Gammeldansk Frō, men indeholder snarere det Fællesnavn med Betydningen Fyrste el.

lign., der ligger til Grund for Gudenavnet; Fællesnavnet er bevaret i gotisk *frauja* »Herre«. Man synes her at kunne skimte Omridsene af et Folkevandringstids-Samfund med en mægtig Høvding eller Smaakonge bosat i det centralt beliggende Frøslev, der var omgivet af andre Høvdingesæder, beboet af højættede Mænd, om end de ikke i Magt og Rigdom kunde maale sig med Fyrsten i Frøslev. At Hovedmassen af lev-Navnene maa stamme fra Folkevandrings-tiden synes der ikke at kunne være Tvivl om, og givet er det ogsaa, at de Personer, der har ejet lev-Byerne, hører hjemme i den Tids krigerske Overklasse. Det fremgaar tydeligt af de Navne, de bærer, vidt forskellige, som de er, fra de gamle Bondenavne.

Det maa dog bemærkes, at lev-Navnene ikke overalt har saa gammelt et Præg som paa Mors og i andre centrale lev-Omraader. Paa faldende unge synes de at være i det sydøstlige Sønderjylland. Paa Als er der kun to lev-Navne, Sebbelev og Hundslev, og de er begge sammensat med Personnavne, der er velkendt fra Middelalderen; i alt Fald Sæbbi i Sebbelev kan næppe være dannet meget tidligere end Vikingetiden. I den sydlige Del af Aabenraa Amt indeholder Undelev et almindeligt middelalderligt Navn (Unni), og Navnet paa Nabosognet, Klipleve, synes ligeledes at være sammensat med et Mandsnavn af forholdsvis ung Type. Længere mod Nord træffer vi derimod de gamle toleddede Navne i Bolderslev, Ørslev, Aarslev, Sejerslev, Haderslev o. s. v. Det ser saaledes ud til, at vi i det sydøstlesvigske Omraade har de sidste Udløbere af den gamle Navneskik; efter alt at dømme er man her blevet ved at danne lev-Navne til ned imod Vikingetiden eller endnu senere.

Selv om lev-Navnene stort set kan henføres til Folkevandrings-tiden (jævnfør ovfr.) og kan placeres i et bestemt socialt Milieu, er det stadig uklart, hvilke historiske Forhold, de skylder deres Tilblivelse. H. V. Clausen sætter dem i sine Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse i Forbindelse med det danske Riges Grundlæggelse. De hører hjemme paa Sjælland, hvor deres Opstaaen hænger sammen med en Forandring i Samfundsstrukturen, hvorved Enkeltmænd tiltager sig Ejendomsretten til den Jord, der tidligere var Slægtens Fælleseje. Fra Sjælland breder de sig til andre

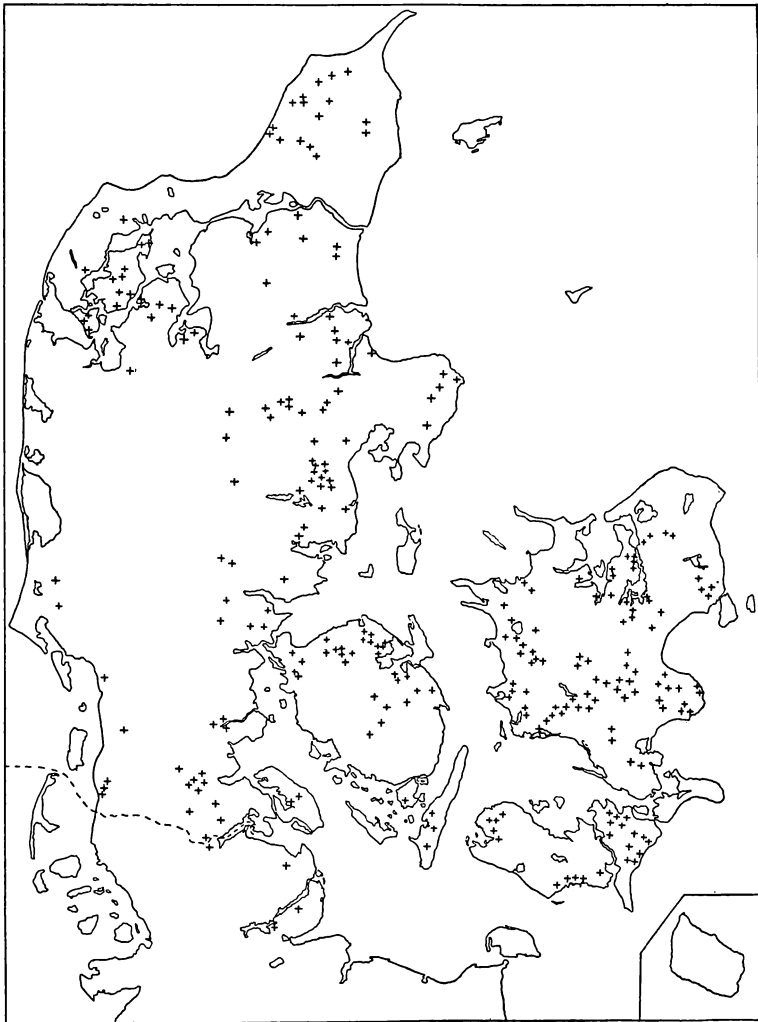

Fig. 5. Stednavne paa -lev.

Dele af det danske Omraade ved en krigerisk Ekspansion. H. V. Clausen mener at kunne konstatere, at lev-Byerne i Skaane altid ligger i Nærheden af de naturlige Havne, og i Jylland findes særlig ved de østjyske Bugter og Fjorde (jfr. Kortet over Udbredelsen Fig. 5). H. V. Clausens Teorier er svagt motiverede — vi ved bl. a. nu, at den private Ejendomsret til Jord er ældre end Folkevandringstiden — men der er formodentlig det rigtige i dem, at lev-Bosættelsen er opstaaet paa Sjælland i Folkevandringstiden og har udbredt sig derfra, hvad enten det skyldes et Erobrerfolk eller beror paa fredelig Kulturpaavirkning.

Udenfor Norden forekommer samme Efterled paa tysk Omraade i Thyringen og tilstødende Egne, men Forholdet til de tyske Navne paa -leben er stadig et uløst Problem. En tysk Forsker, W. Seelmann, der behandlede Spørgsmaalet i en Afhandling fra 1886, kom til det Resultat, at de thyringske leben-Navne skyldtes en nordisk Bosættelse i Folkevandringstiden, men de fleste nordiske Forskere har taget Afstand fra hans Teorier. Da Ordet Lev, som vi har set, findes i alle germanske Sprog, er der ikke noget til Hinder for, at man paa to forskellige Steder af det germanske Omraade kan have brugt det til at danne Stednavne med, uden at der er nogen indbyrdes Sammenhæng.

Det maa nævnes, at ikke alle Navne, der i Nutiden ender paa -lev, (-løv), indeholder den gamle Endelse. Under Omtalen af Løse er det allerede nævnt, at det jyske Gravlev er et oprindeligt -löt. I flere Tilfælde er -lev (-løv) opstaaet af gammeldansk -høgh, »høj« i Forbindelse med et foregaaende l. Det gælder saaledes det sjællandske Salløv, paa Snoldelev-Stenen skrevet i salhaukum, og det jyske Strellev, i Ribe Oldemoder Strellygh. Ellev i Torsager Sogn er ligeledes et oprindeligt -høj; det er en ganske ung Bebyggelse, der først er opstaaet efter Udskiiftningen. Nørlev og Sønderlev i Vendsyssel ender oprindeligt paa -liugh; det sidste skrives Synderlyugh 1325. Liugh er et gammelt Ord, der betyder Sump eller Fugtighed og er nær beslægtet med det gammeldanske lōgh »Vaskevand«, paa Oldnordisk laug, der indgaar i Ordet Lørdag, oprindeligt »Vaske-dag«; i den gamle Ejeform indgaar Stednavnet Liugh i Liver Aa.

Kastelev i Sydsjælland skrives i 1334 Kastællæ; det er det latinske Laaneord Kastel, som i Dansk oprindeligt har været udtalt med Tryk paa første Stavelse ligesom Ordet Kapel, der i Stednavne er blevet til Kappel. Gislev paa Fyn (Valdemars Jordebog Gysæl, 1437 Gislæ) er ogsaa et gammelt usammensat Stednavn. Det er samme Ord som det oldnordiske gísli »Stav«, der indgaar i flere danske Stednavne af gammel Type, bl. a. Gislinge og Gislum, hvor det synes at være brugt om Odder eller Fremspring i Terrænet; Gislev ligger paa Randen af et Bakkedrag.

Sted.

Ordet *Sted*, gammeldansk stath, er afledt af Roden i Udsagnsordet staa. Betydningen i gamle Stednavne kan maaske bedst gives ved »Opholdssted, Bosted«, men Jöran Sahlgren har dog antaget, at Ordet fra først af har en mere speciel Betydning ligesom det beslægtede norske Støl, der bruges om en Samlingsplads for Kvæget, en Sæter eller Malkeplads. Ogsaa andre Ord afledt af Roden i staa kan bruges om Steder, hvor Dyrene holder til; jævnfør f. Eks. det svenske älgstånd »Opholdssted for Eldsdyr«. Sahlgrens Hypotese vilde stemme godt med det Faktum, at Byerne paa -sted i Randers og Aalborg Amter ifl. Steenstrups Undersøgelser har det største Areal af samtlige Navnetyper, men mindre Hartkorn end baade -inge, -lev og -by. Dette kunde tyde paa, at sted-Byerne var anlagt paa ældre Byers Udmarker, hvor der var rigeligt med Plads, men hvor Jordens Kvalitet var ringere.

I de ældste danske Kilder optræder Navnene paa -sted normalt i Flertalsformen -stathæ (-statha) svarende til den oldnordiske Flertalsform paa -staðir, der er den herskende i de tilsvarende norske Stednavne. Det gamle jyske Bortfald af de tryksvage Vokaler bevirker imidlertid, at vi i jyske Kilder tidligt faar Formen -stath, saa at vi normalt ikke er i Stand til at afgøre, om et jysk Navn paa -sted har Entals- eller Flertalsform. Da vi paa Øerne (samt Skaane) og i de andre nordiske Lande har Flertalsform, maa vi dog regne med, at det samme har været Tilfældet i Jylland.

Det er en almindelig Antagelse, at de danske Navne paa -sted

er sammensat med Personnavne ligesom de norske og islandske paa -staðir; Steenstrup kom ved en Gennemgang af Eksemplerne i en Række ældre Kilder til det Resultat, at kun 3—4% af dem havde Forled af anden Art. For visse jyske, særlig nørrejyske, Navnes Vedkommende, hvor det var indlysende, at første Led var et Fællesnavn, har man regnet med, at de maatte tilhøre en særlig Gruppe af Entalsformer paa -stath, der var betydelig yngre end de gamle Flertalsformer paa -stathæ med Personnavne som Forled. I Virkeligheden er der sikkert ingen Grund til efter de forskellige Forled at sondre mellem to kronologisk adskilte Grupper af Navne paa -sted. De jyske Navne med Fællesnavn eller Tillægsord som Forled betegner ofte store Landsbyer, i mange Tilfælde Sognebyer, som det er lidet rimeligt at henføre til en yngre Periode, og dertil kommer, at man i Norge foruden de almindelige Sammensætninger med Personnavne ogsaa har Flertalsformer paa -staðir af samme Art som de jyske; Magnus Olsen er endda tilbøjelig til at mene, at netop Sammensætningerne med Fællesnavn er de ældste. Ogsaa paa nederdysk Omraade, hvor man har dateret Navnene paa -stedt til Tiden for den store saksiske Ekspansion i det 2.—4. Aarhundrede, forekommer hyppigt Sammensætning med et Fællesnavn, og de tilsvarende engelske Navne indeholder saa godt som aldrig Personnavne. Naar Sammensætning med Personnavn i Danmark er kommet til at betragtes som det normale, hænger det vistnok sammen med, at de sjællandske Eksempler — i alt Fald som Regel — er dannet paa denne Maade, og blandt dem findes nogle af de mest bekendte og lettest gennemskuelige som Sigersted, Haraldsted og formodentlig ogsaa Købstadnavnet Ringsted.

I det hele synes Personnavne især at forekomme paa Øerne (og i Skaane) samt i Østjylland, medens Sammensætninger med Fællesnavne og Tillægsord særlig optræder i Nord- og Vestjylland; Sønderjylland har begge Slags Forled. I nogle Tilfælde er det de samme Personnavne, der indgaar i -sted og -lev, f. Eks. i Vigersted og Vigerslev, Sigersted (Sejerssted) og Sigerslev (Sejerslev). Som Helhed synes Personnavnene dog at have et lidt yngre Præg i -sted end i -lev,

idet sted-Navnene har forholdsvis færre af de gamle, toleddede Mandsnavne og forholdsvis flere Kortformer.

Som Eksempler paa S sammensætning med Fællesnavn kan anføres en Række nordjyske Navne med let gennemskuelige Forled som Aasted, Agersted, Stoksted, Tværsted, Vandsted m. fl. Sønderjyske Eksempler er bl. a. Almsted paa Als, sammensat med Trænavnet Alm, og det gamle Sysselnavn Isted, hvis første Led ligeledes er et Trænavn, det gammeldanske *ī, der svarer til oldnordisk ýr »Takstræ«. I Farensted i Angel er Forleddet et Ord *farn, der betyder Overfartssted, en Afledning af Roden i Udsagnsordet fare. Ordet indgaar i norske Stednavne som Fannefjord og Fadnes, i Middelalderen Farnanes, og formodentlig i det jyske Stednavn Fannerup (1280 Farmæthorp, vel Fejl for *Farnæthorp) ved Kolindsund, Naboby til Skiffard »Skibs-Overfartssted«. Ved Farensted er Overfartsstedet, som har givet Byen Navn, det nuværende Vedelspang ved Østenden af Langsø, det Sted, hvor den gamle Hovedvej gennem Angel fra Flensborg til Mysunde passerer Vedelbækken, og hvor Erik af Pommern senere byggede et Kastel til Værn mod Holstenerne. Et Forled med lignende Betydning, som maa sammenstilles med det jyske Ord Fæl, der betyder »Vadested« eller »Overkørselssted«, synes at indgaa i det nordslesvigske Felsted, i tyske Kilder fra det 15. Aarh. skrevet Vedelstede, Veddelstede. Ordet er vistnok afledt af Roden i det oldnordiske Udsagnsord feta »finde frem« og har paa Gammeldansk heddet *fætil; en Bøjningsform har vi i det vestjyske Stednavn Felde (1349 Fætlæ).

Det er ikke Meningen at hævde, at Enstavelsesformen slet ikke forekommer blandt de danske Navne paa -sted, men det drejer sig — i alt Fald i Hovedsagen — om gamle Fællesnavne, som er gaaet over til Egennavne, f. Eks. de almindeligt forekommende Hussted og Gaardsted, egentlig »Sted, hvor der har staaet et Hus (Gaard)«. Til denne Gruppe hører vistnok Sognavnet Tingsted paa Falster, selv om det i Valdemars Jordebog skrives Thingstathæ; Flertalsformen i Jordebogen kan skyldes Paavirkning fra de talrige Navne, der har denne Form.

I Norge er Navne paa -staðir blevet dannet i Vikingetiden, da

norske Kolonister bringer Typen med til Island, hvor -staðir er det almindeligste af samtlige Efterled i Gaardnavne. Derimod forekommer der ikke danske Navne paa -stead i England, og man maa derfor antage, at sted-Navnene i Danmark stort set er dannet før Vikingetogene. Sandsynligvis gaar Typen her tilbage til Folkevandrings-tiden, men det lidt yngre Præg af Personnavnene i Forleddene i Sammenligning med lev-Navnenes gør det sandsynligt, at Navne paa -sted ogsaa er blevet dannet i de følgende Aarhundreder. Hermed stemmer det, at Navne paa -sted i Vendsyssel har større geografisk Udbredelse end de gamle Navnetyper: -inge, -heim og -lev.

Nær beslægtede med det gammeldanske stath er det oldnordiske stþöð, der betyder »Landingsplads« og det gammelsvenske stadh, der betyder Aa- eller Søbred; det sidste findes ogsaa i det gamle gutniske Sprog i Betydningen »Strandbred«. Det første og sandsynligvis ogsaa det sidste af disse Ord forekommer i danske Stednavne, men da de begge paa Gammeldansk faar Formen stath, er de vanskelige at holde ude fra hinanden og fra det almindelige -sted. Et Eksempel paa stath i Betydningen »Landingssted« er det sønderjyske Kobbersted ved Hejlsminde Fjord, Valdemars Jordebog Kopærstath. Første Led i Navnet er et gammelt Laan fra oldsaksisk *kōpare, samme Ord som det nedertyske köpere »Købmand«. I Nærheden ligger en Mark Knarsted, hvis Navn er sammensat med gammeldansk knar, der betegner en bestemt Slags Skib. Tilsammen vidner Navnene om, at Stedet har haft Betydning som Handelsplads i Oldtiden eller den ældre Middelalder. Et nøjagtigt Sidestykke til Knarsted er Navnet paa den forsvundne Gaard Kogsted (1279 Cogstath), der har ligget ved Arnaaen i Højst Sogn; første Led er her Ordet Kog, der brugtes om de fladbundede Skibe eller Pramme, som anvendtes paa de større Aaer. Til samme Type som Kobbersted hører formodentlig Pjedsted ved Rands Fjord mellem Vejle og Fredericia. Det skrives i det 14. Aarh. Petæsteth, og det mærkelige Forled maa sammenstilles med Peita, det gamle nordiske Navn paa Poitou i Frankrig. Ordet peita bruges i Oldnordisk som Navn paa en bestemt Slags Spyd, der oprindeligt kom fra Poitou, og det kunde maaske være dette Ord anvendt som Mandstilnavn, der var

første Led i Stednavnet. Mere sandsynligt er det dog, at Forleddet ligefrem betyder »Mand fra Poitou«; i alt Fald er Navnet et Minde om en gammel Forbindelse mellem Danmark og Vestfrankrig i Vikingetiden.

Ogsaa helt ubeslægtede Efterled er i senere Tid faldet sammen med -sted. Det gælder navnlig mange S sammensætninger paa -tved; denne Endelse er f. Eks. den oprindelige i Navnet Kongsted (i Fakse Herred), men allerede Roskildebispens Jordebog skriver Konungstath ved Siden af det gamle Konungsthwet (jævnfør iøvrigt under -tved Kap. 13). I det nordsjællandske Græsted er Efterleddet -holt; Navnet skrives flere Gange Gresholte o. lign. i Middelalderen, men i det 15. Aarh. optræder Formen Greste, Græste og i det 16. Aarh. den moderne Form paa -sted.

Kapitel 7.

HØJ OG BORG

Høj.

Ordet *Høj* indgaar i en lang Række Stednavne, hvor det i Nutiden har antaget stærkt afvigende Former. Den gammeldanske Form af Ordet er *hōgh*, der i Løbet af Middelalderen ændres paa forskellig Vis i de forskellige Dialekter: i Nørrejyland gaar *hōgh* over til *Høw* eller *Hyw*, i Sønderjylland til *Hy*, paa Fyn til *Høj*, paa Sjælland til *Høw* eller *Høj*, paa Bornholm til *Høj*. I Stednavne sker der i mange Tilfælde det, at h-et falder bort, fordi Efterleddet udtales tryksvagt, og sidste Led i Tvelydene *øw*, *øj* gaar derefter over til henholdsvis *u* og *i*. Som Eksempel paa Udviklingen kan tages Købstadnavnet Grenaa. I Valdemars Jordebog skrives det Grindhøgh med den gamle Form -høgh bevaret, i et Dokument fra 1328 Grindøugh, hvor u-et viser, at sidste Led er gaaet over til -høw; i 1386 optræder Skrivemaaden Grindw d. v. s. Grindu, der svarer til den moderne Form paa -aa. Et Eksempel paa Overgangen til -i har vi i det sjællandske Aversi, der skrives Auershøg c. 1270, men allerede i Roskildebispens Jordebog fra c. 1370 Awersy, svarende til den moderne Form.

Det af *hōgh* opstaaede -u er foruden i Grenaa bevaret som -aa i flere jyske Navne, bl. a. i Egaa (1215—24 Echöch; 1355 Æghw), Langaa og Lyngaa. I de to sidstnævnte Navne er det dog i Udtalen gaaet videre til en e-Lyd. Som -e optræder det ogsaa i adskillige Tilfælde i Skriftformen; i Nærheden af Egaa ligger saaledes Vorre, der er et oprindeligt *Warthhōgh. Navnet er sammensat med det gammeldanske Ord *warth*, der betyder Vagt eller Vagtpost; Byen ligger paa højt Terræn med Udsigt over Kaløvig. I andre Tilfælde,

bl. a. i Erritsø og Vedersø, er Udtalens -e gengivet ved -ø i Skriften. Undertiden er Ordet ogsaa bevaret i den normale Rigsmaalsform som -høj, vel især i saadanne Tilfælde, hvor Højen, som Byen har Navn efter, endnu findes i Terrænet; i disse Tilfælde vil Bevidstheden stadig kunne forbinde Stednavneleddet med Fællesnavnet Høj. Det er f. Eks. Tilfældet i Landsbynavnet Hjortshøj mellem Egaa og Vorre. Det fremgaar af disse Eksempler, at det er umuligt at give bestemte Regler for Efterleddets Udvikling selv indenfor et meget begrænset Omraade, og det er klart, at de forskellige Lydovergange bevirker, at Navne paa -høj er vanskelige at holde ude fra andre Navnetyper, særlig i de Tilfælde, hvor de ikke er overleverede i Kilder fra Middelalderen.

De danske Navne paa -høj er behandlet af Marius Kristensen i en Afhandling i første Bind af Tidsskriftet Fortid og Nutid, hvor der findes et Kort over deres Udbredelse. Navnene inddeles her i tre Grupper. Den første har Fællesnavne eller Gudenavne til Forled og er en hel Del ældre end den historiske Tids Begyndelse. Den anden Gruppe er sammensat med Personnavne og har sin Rod i den ældste Vikingetid, men har været produktiv ned i Tiden. Den tredje Gruppe, der har et mere tilfældigt Præg, er Marknavne paa -høj, der i senere Tid er brugt som Navne paa Udflytterbebyggelser.

Marius Kristensens Gruppering holder dog næppe Stik. I Virkeligheden er der intet, der tyder paa, at de talrige Navne paa -høj, der er sammensat med Personnavne, skulde være yngre end dem, der er sammensat med Fællesnavne. Farsø i Himmerland, der antages at indeholde en yngre Bøjningsform af Mandsnavnet Fathir, er i Virkeligheden ikke sammensat med -høj, men med -sø (1345 Farsyø) og Jonsjö i Halland, der indeholder det kristne Personnavn Jon (Johannes), er sammensat med ryth »Rydning« (1300 Jonsryth). I de ægte Sammensætninger paa -høj synes kristne Personnavne at mangle fuldstændigt, og en yngre Bøjningsform indgaar kun i et enkelt, det ovenfor nævnte Hjortshøj, forudsat at første Led er Ordet Hjort brugt som Mandsnavn; den gamle Ejefaldsform er Hiartar. Det er imidlertid ikke helt sikkert, at det er dette Ord, vi har som Forled. Navnet kunde være et oprindeligt *Hiorshøgh og indeholde

et Ord, der er nærbeslægtet med vort Isse, paa Gammeldansk hiarsi; jævnfør det svenske høj-Navn Härtsöga, gammelsvensk Hærsøghom. Personnavnene i høj-Navnene har iøvrigt et gammelt Præg og er i flere Tilfælde de samme toleddede Navne, som kendes fra -lev. Vedersø (c. 1330 Withershøgh) er sammensat med gammeldansk Withar, der indgaar i Vejerslev, og Erritsø (c. 1330 Ærexhøgh) med Erik, der er første Led i Erikslev, nu Eriksholm.

Gudenavnet Njord indgaar vistnok i Nørre- og Sønder Næraa paa Fyn (1304 Niærthou), og Navnene maa da være gamle, i alt Fald ældre end Vikingetiden. Derimod kan det jyske Torsø (1351 Thorhøy), der er sammensat med Gudenavnet Thor, være forholdsvis ungt. Man har ogsaa villet finde Thors Navn i det sjællandske Torøje (1397 Thorøwe), men det er meget tvivlsomt, om Gudenavnet kan indgaa i Stednavne uden at staa i Ejefald (jfr. Sammensætninger som Torsager, Torslunde). Første Led kunde i Stedet for være det gamle Mandsnavn Thōri. Et andet høj-Navn, som man har sat i Forbindelse med den hedenske Gudetro, er Gevnø (1387 Geffnøwæ) i Nærheden af Torøje. Forleddet har man enten forklaret som Gudindenavnet Gefjon eller som et Gefn, der maaske kunde betegne samme Guddom; i den oldnordiske Mytologi er Gefn (»den givende«) Tilnavn til Frøya. Der foreligger dog snarere et Sønnavn *Gæfn eller *Giafn, der ogsaa kendes fra Gentofte (1183 Giafnatofte). Det er beslægtet med et gammelt Udsagnsord, der betyder »gabe«, og Grundbetydningen er »Kløft«; jfr. vestjysk »Gjæw«, Navn paa en Kløft ved Sevel. Af de høj-Navne, der er sammensat med Fællesnavne, indeholder adskillige Træ- og andre Plantenavne, f. Eks. Elmue (1348 Elmugh), Hasle (i Østjylland; Valdemars Jordebog Hasløgheret), Egaa og Lyngaa. Andre indeholder Betegnelser for Jordbunden, bl. a. Stenaa, Grenaa og Gravlev (i Hornum Herred; 1268 Grawelhøu). I Grenaa, oprindelig Grindhøgh, er første Led samme Ord som middelhøjtysk grind »Grus«, og lignende Betydning har Forleddet i Gravlev, der genfindes i engelsk gravel.

I Navnet Tavlov (c. 1330 Taflygh) har man ment, at første Led var Ordet Tavl, der i Stednavne anvendes om firkantede Agerstykker, men dette Ord er et forholdsvis ungt Laan fra latinsk tabula,

og derfor er det tvivlsomt, om Forklaringen er rigtig. Ordforraadet, specielt Personnavnene, i Landsbynavnene paa -høj tyder paa, at de maa være fra Vikingetiden eller de nærmest foregaaende Aarhundreder. Fra Vikingetiden findes der talrige nordiske Navne paa -høj i England, men mest som Marknavne. I mange Tilfælde betegner de den Høj, der har været Mødested (Tingsted) for det paagældende wapentake, den Inddeling, der svarer til vort Herred, f. Eks. Graffoe, samme Ord som dansk Gravhøj. Selve Ordet Tinghøj forekommer flere Steder i Danelagen som Marknavn.

Fra Runeindskrifter ved vi, at Ordet Høj i Oldtiden blev brugt i den specielle Betydning »Gravhøj«, og Marius Kristensen har sikkert Ret i, at det er denne Betydning, vi maa forudsætte i Stednavnene. Naar Høj undertiden findes brugt om naturlige Forhøjninger i Terrænet, f. Eks. Klitter, skyldes det formodentlig deres Lighed med Gravhøje. Ved høj-Navne, der indeholder Personnavne, rejser sig da det Spørgsmaal, om de har faaet Navn efter Personer, der er begravet i Højene. Fra Lincolnshire i Danelagen har man fremdraget Eksempler paa, at nordiske Navne paa -høj indeholder samme Mandsnavn som Navnet paa den By, paa hvis Mark Højen ligger. I Legsby, i Middelalderen skrevet Leggesby, optræder der i gamle Kilder en Leggeshou og i Cadeby, ældre Kateby, en Katehou, Da Navnene paa -by tilhører den ældste nordiske Bosættelse i Danelagen, er det en nærliggende Tanke, at de nordiske Vikinger, Leggr og Kati, der har grundlagt Landsbyerne, er begravet i disse Høje. Paa samme Maade kunde danske høj-Navne tænkes at bevare Minde om de Mænd, der er gravlagt her. Ogsaa fra Danmark er der Eksempler paa, at Landsby- og Højnavn er sammensat med samme Personnavn. F. Eks. kan Simme(n)høj, der nævnes i Markbogen fra Simsted, indeholde samme Mandsnavn som dette (Sighmund). Det er dog kun ved Jernalderhøje, at Navnet paa den døde kan indgaa i Højnavnet. Hvor det er Høje fra Sten- og Bronzealder, der har faaet Navn efter Personer, maa man søge en anden Forklaring. I nogle Tilfælde er den maaske at finde i Folketroen, idet en Vætte, som tænktes at bo i Højen, kan have baaret et menneskeligt Personnavn.

Borg.

Ordet *Borg* optræder i Gammeldansk dels som burgh, dels som borgh; mest almindelig er Formen med u. Oprindelsen er tvivlsom. Nogle Sprogforskere mener, at Ordet er af germansk Oprindelse og beslægtet med Bjerg; andre regner med, at det er et gammelt Vandreord i de indoeuropæiske Sprog. For den første Mulighed taler de aabenbart meget gamle jyske Landsbynavne paa -borg, hvor Ordet synes at være brugt om naturlige Forhøjninger. De findes særlig i Vestjylland og gaar formodentlig tilbage til Folkevandringstiden. Endnu ældre som Stednavneled er Ordet i Vestgermansk; en Afledning af det indgaar bl. a. i Navnet Asciburgium, der nævnes hos Tacitus. De vestjyske Landsbyer med Navne paa -borg er som Regel store og i de fleste Tilfælde Kirkebyer. Mange af Forleddene er dunkle; saa vidt man kan se, er det altid Fællesnavne, ikke Personnavne. Et hedensk Gudenavn har man villet finde i Herredsnavnet Ulfborg, der skrives Vlburgheret i Valdemars Jordebog og Vlburgh i Ribe Oldemoder c. 1330. Navnet udtales med mouilleret l (l med j-Klang), den Lyd, der i de fleste jyske Dialekter svarer til oprindeligt ll eller ld, og paa Grundlag heraf har man ment, at første Led maatte være Gudenavnet ULL, oldnordisk Ullr. Det er dog meget tvivlsomt, om dette Ræsonnement holder Stik. Der er flere Eksempler i jyske Dialekter, baade i Stednavne og i det almindelige Ordforraad paa, at de særlige mouillerede l- og n-Lyd kan opstaa af enkelt l og n, naar den følgende Stavelse begynder med b eller v. Stednavnet Hanved, der er sammensat med Ordet Hane og saaledes oprindelig har enkelt n, skrives i Valdemars Jordebog Hanæwith, men i senere Kilder Handæwith; nd er Udtryk for, at n-et har faaet den mouillerede Udtale, det har i Nutiden. Paa samme Maade har Ordet Hanebaand »Hanebjælke« i flere jyske Dialekter faaet mouilleret n; det samme gælder en Sammensætning som Tranebær. Da sidste Led i Ulfborg begynder med b, kan Forleddet derfor have gammelt enkelt l, men Oprindelsen er iøvrigt dunkel. Hindborg, oprindelig Hærnburgh, ogsaa et gammelt Herredsnavn, er blevet forklaret af et Gudindenavn *Hærn,

en Sideform til Hørn, der fra den islandske Mytologi kendes som Tilnavn til Frøya. Hærn indgaar muligvis i det svenske Stednavn Härnevi, der forklares som »Gudinden Hærns Helligdom«. I Hindborg er det dog mere tiltalende at antage, at Forleddet er et *hærn- af den Stamme, vi har i Ordet Hjerne, men her med Betydningen »Forhøjning (af en bestemt Slags)«; i den Betydning forekommer Sideformen hiarn- vistnok i Navnet Hjarnø. Forleddet indgaar ogsaa i det svenske Stednavn Härnum, der har et Sidestykke i Navnet Bragnum, som er sammensat med et bragn-, der er samme Ord som middelhøjtysk bragen og engelsk brain »Hjerne«.

Langt yngre er de Navne paa -borg, hvor Ordet sigter til middelalderlige Befæstningsanlæg. Til denne Gruppe hører adskillige Navne paa Slotte og Herregaarde og de fleste Købstadnavne paa -borg. En Del af de middelalderlige Borgnavne er behandlet af Johs. Steenstrup i en lille Afhandling i Namn och Bygd (1914), hvor han gør opmærksom paa, at flere af dem har Dyrenavne som Forled, bl. a. det forsvundne Flynderborg ved Helsingør og Ykærneburg (saaledes Valdemars Jordebog), som Eckernførde har Navn efter; her er første Led Ordet Egern. Steenstrup tænker sig, at disse Borge har Navn efter en Vindfløj eller et andet Mærke, hvor det paagældende Dyr var afbildet; jævnfør Gaasen paa Gaasetaarnet i Vordingborg. Til de med Dyrenavne sammensatte regner Steenstrup ogsaa Duborg ved Flensborg, men Sammenhængen er maaske en anden, idet Slottet kan have faaet sit Navn efter Ridderen Jens Due, der var en af dets første Befalingsmænd. Flere Steder i Sønderjylland og det sydligste Nørrejylland forekommer Navnene Høn(e)borg og Kokkenborg. Det ældst overleverede er Høneborg (1369 Hønæborigh), hvis Navn er bevaret i Henneberg Ladegaard; det var Navn paa en Borg ved Snoghøj. De øvrige er Navne paa Gaarde eller Huse. I Slesvig forekommer et Haneborch som Husnavn i 1542. Alle disse Navne er sikkert spøgefulde Dannelser, maaske tildels med det berømte Duborg som Forbillede. Et Dyrenavn indgaar ogsaa i Faaborg (Valdemars Jordebog Foburgh), som Johs. Brøndum-Nielsen og Marius Kristensen uafhængigt af hinanden har tolket af et gammeldansk *fō, der svarer til gotisk fauho og middelnedertysk vo

»Hunræv«; i Nordisk kendes fó ellers kun fra et enkelt Sted i Snorres Edda. Den svenske Sprogforsker K. G. Ljunggren har i sin Bog om den middelnedertyske Indflydelse paa nordiske Stednavne antaget, at Faaborg fra først af er et tysk Navn, men Forleddet er ikke noget Holdepunkt for tysk Oprindelse, da samme Ord indgaar i et andet Stednavn fra den fynske Øgruppe, Sognavnet Fod-slette paa Langeland (1334 Foslæth).

Ogsaa i Svendborg er det sandsynligt, at første Led er et Dyrenavn, nemlig Ordet Svin. Navnet skrives Swineburgh 1229 og kan sammenstilles med det sønderjyske Gaardnavn Svinborg i Højst Sogn (1543 Swineborch). Derimod er det næppe sandsynligt, at Aalborg indeholder Fiske-navnet Aal. Navnet forekommer allerede i det 11. Aarhundrede paa Mønter fra Hardeknuds Tid (Alabur, Alebu; Valdemars Jordebog Aleburgh), og indeholder snarest et Ord svarende til oldnordisk áll, der blandt andet bruges om en dyb Rende i en Fjord. Det er maaske selve Sejløbet i Limfjorden, som Byen har Navn efter.

Nogle Købstadnavne paa -borg har et Stednavn som første Led. Det gælder Navne som Vordingborg, der er omtalt under inge-Navnene, Skanderborg, der er opkaldt efter den nærliggende Landsby Skanderup, og Kalundborg, der forudsætter et gammelt Naturnavn *Kälund »Allikelunden«, af samme Oprindelse som Landsbynavnet Kollund. Til denne Gruppe hører formodentlig ogsaa Flensborg. Navnet skrives Flensaaburgh i et Brev fra 1284, hvori Hertug Valdemar stadfæster Flensborg Stadsret, og denne Form tyder paa, at et Stednavn *Flensaa ligger til Grund.

Et Navn med meget vid Udbredelse er Trælleborg. Ældst overleveret er det norske Þrælaborg ved Oslo, der nævnes i oldnordiske Kilder fra det 12. Aarh. 1251 nævnes første Gang Købstaden Trælleborg i Skaane, og 1268 nævnes i et nedertysk Brev en Dhrelleborch i Rusland Syd for Ladoga paa Handelsvejen til Novgorod. I Danmark er Trælleborg Navn paa flere Voldsteder, deriblandt det berømte i Hejninge Sogn ved Slagelse, der omtales første Gang i 1487, samt paa Gaarde og Marker. Alexander Bugge antager, at Navnet fra først af betegner et Voldanlæg af slavisk Type og er opstaaet

blandt Nordboerne i Rusland ved, at de har misforstaaet et »Slavernes Borg« (af Folkenavnet) og opfattet det som »Trælles Borg«. Denne Tolkning er blevet afvist af Gunnar Knudsen, der med Rette opfatter Trælleborg som et Vandrenavn, sandsynligvis opstaaet paa dansk Omraade, som man har tillagt gamle Voldsteder ud fra en Forestilling om, at de store Jordanlæg maatte være opført af Trælle i gamle Dage. Det er den samme Tankegang, der ligger til Grund, naar man paa Gotland kalder en Oldtidsborg for Torsborgen, og naar man i jyske Dialekter bruger Ordet Jyndovn »Jætteovn« om en Stendysse fra Oldtiden.

I Navne paa Slotte og Herregaarde vedblev man at bruge -borg i nyere Tid; et Navn som Kronborg er saaledes først givet 1577, og Frederiksborg er dannet ved Opkaldelse efter Frederik II i 1560. Fra disse Lokalteter og vel i nogen Grad ogsaa fra de gamle Landsbynavne blev -borg overført til Navne paa Gaarde og Huse. Undertiden blev de berømte Borge ligefrem opkaldt, undertiden dannede man nye Navne i samme Stil; jævnfør Hønborg og Kokkenborg ovfr. Nyere Gaard- og Husnavne paa -borg er i mange Tilfælde af spøgende eller nedsættende Karakter: Pinborg, Pjaltborg, Blæsenborg o. s. v. og er sikkert ofte givet af Tjenestefolk eller velvillige Naboer.

Nogle Navne paa -borg, der er optaget fra Middelalderens Litteratur eller givet ved Opkaldelse efter fremmede Forbilleder, er omtalt i Kap. 16.

Kapitel 8.

VANG OG AGER

Vang.

Vang er beslægtet med det middelnedertyske Udsagnsord wingeren »at krumme sig« og betyder oprindelig »Krumning«. Ordet forekommer i de forskellige germanske Sprog i Betydninger som »Slette, Mark, Eng«. I norske Stednavne bruges det om en »græsgroet Slette, Grønning«, specielt om Græsvolden udenom Kirkegaarden, hvor Menigheden samles; derfor indgaar det ofte i Navne paa Kirkepladser. I Danmark har Ordet tidligt faaet en speciel Betydning »Indhegning« eller »indhegnet Skov«, en Betydning, der muligvis udgaar direkte fra Grundbetydningen »Krumning«; lignende Betydningsudviklinger kendes ved andre Ord. Det er denne Betydning, vi har i en Række nordsjællandske Skovnavne: Egebæksvang, Gadevang, Starsevang og andre. I Gammeldansk bruges Ordet dels om den dyrkede Agerjord i Almindelighed, dels om den ene af de Marker, hvori Byjorden er inddelt. Denne landbrugstekniske Betydning maa forudsættes i de talrige danske Marknavne paa -vang, og i de mange nordiske Marknavne med samme Efterled i Dane-lagen.

Det samme betyder Ordet vel i en Del af Bebyggelsesnavnene paa -vang, idet de kan være opstaaet af gamle Marknavne, men ligesom ved -ager er det sandsynligt, at vi i nogle af Eksemplerne har bevaret en ældre Betydning, i dette Tilfælde »Indhegning«. Et meget gammelt Navn er formodentlig det vestjyske Fjaltring, i Middelalderen skrevet Fialterwangh. Første Led er et ellers ukendt Ord *fialtær, en Sideform til det gammeldanske fialstær, der betyder »Skjul, Skjulested«. Ordene er dannet med forskellige Former

af samme Afledningsendelse, og den mest oprindelige Form har Endelsen i *fialtær. Det er ejendommeligt, at den yngre Ordform fialstær forekommer i Forbindelse med -vang i et andet vestjysk Stednavn, Fjølstervang (c. 1330 fjelsterwangh). Det er fristende at tænke sig, at de to Navne betyder »Indhegning, hvor Kreaturerne søger Skjul, Kvægfold«; S sammensætningen har maaske engang eksisteret som Fællesnavn i Sproget. Ogsaa i et Navn som Kovang, nu sammentrukket til Kvong (c. 1330 Kowangh), er det naturligt at regne med Betydningen »Indhegning«. En speciel Betydning »Slette, brugt til Mødested«, svarende til den fra norske Stednavne kendte, har man formodet i Navnet Vonge, der antagelig er det gamle Tingsted for Nørvangs Herred, men det er muligt, at Ordet her har samme Betydning som i de ovenfor nævnte Navne.

I de fleste Egne af Landet er Ordet sjældent i gamle Bebyggelsesnavne. I Sønderjylland er Søvang det eneste Landsbynavn af Typen, og i Viborg Amt indgaar -vang kun i Sognavnet Engesvang, hvor første Led er et Ord, der svarer til det oldnordiske Intetkønsord engi, en Sideform til vort Eng. Om Navnetypens Alder er det vanskeligt at have nogen begrundet Mening. At Navne paa -vang har kunnet dannes i Vikingetiden fremgaar af Forekomsten i Danelagen, men et Navn som Fjaltring tilhører snarest en ældre Periode. Baade Kvong og Fjaltring er Sognavne, og Fjølstervang var et selvstændigt Sogn i Middelalderen.

Ager.

Ordet *Ager* er afledt af Roden i Udsagnsordet *age*, samme Ord som det latinske *agere* »drive«, og betyder oprindelig »Sted, hvor Kvæget drives hen, Græsgang«. Denne Betydning er sandsynligvis bevaret i visse gamle Naturnavne, bl. a. i Ønavnet *Agerø* i Limfjorden, oprindelig et usammensat Navn (Valdemars Jordebog Akær). I Oldtiden var Øen formodentlig ikke opdyrket, men blev anvendt til Græsning for Kvæget om Sommeren. Flere smaa Øer har faaet deres Navne i samme Anledning, f. Eks. Kalvø, Kidholm og Fejø, ældre Fæø. Et andet Navn, hvor *Ager* maa antages at have denne Betydning, er det flere Steder forekommende *Agernæs*;

det fynske nævnes i Valdemars Jordebog (Akærnæs). Paa samme Maade betyder Agerskov, der bl. a. findes som Sognavn i Sønderjylland, »Skoven, der tjener til Græsning for Kvæget« og ikke »Skoven, hvori der er Agerjord«.

Om vi ogsaa i Landsbynavne paa -ager har den gamle Betydning bevaret, er vanskeligt at afgøre med Sikkerhed, men Sandsynligheden taler derfor. Oksager, Navn paa en stor Landsby i Angel, vil naturligt kunne opfattes som »Græsgangen for Okserne«, og det flere Steder forekommende Lundager vilde ogsaa passe godt med en saadan Betydning af Efterleddet.

Den nuværende Betydning af Ager er »dyrket, Mark, Agerjord«, og denne Betydning findes allerede i det gammeldanske Lovsprog. Ved Siden af har Ordet en mere speciel, landbrugsteknisk Betydning »saa stor en Del af Vangen, som ligger mellem to Agerfurer«, og det er denne Betydning der normalt maa forudsættes i de talrige Marknavne paa -ager, der findes i hvert Sogn i Landet. Formentlig maa vi regne med disse Betydninger ogsaa i en Del af Landsbynavnene; nogle af dem er vel ligefrem gamle Marknavne, der er gaaet over til at bruges som Bebyggelsesnavne.

Ager-Navnenes Alder er vanskelig at fastslaa med Sikkerhed; antagelig er de dannet til højst forskellig Tid. At Typen gaar tilbage til hedensk Tid, fremgaar af Torsager, der dels er Navn paa en meget stor Sogneby paa Djursland (Valdemars Jordebog Sthorsakær, Fejl for *Thorsakær), dels Gaardnavn i Viborg Amt; første Led er Gudenavnet Thor. Gudenavnet Balder har man villet finde i Bollesager (1566 Boldersagger), og Nørager (1338 Nærager, 1344 Nærakær) er tolket af Njord. Forklaringen af det første Navn er imidlertid usikker, da det ikke er overleveret fra Middelalderen, og Nørager kan ikke indeholde Njord; hvis Forleddet var dette Gudenavn, vilde man vente, at det i Dokumenter fra det 14. Aarh. var skrevet Niarth- eller Niærth-. Efter al Sandsynlighed er første Led samme Ord som det svenske Stednavn När, der antages at være beslægtet med det engelske Tillægsord narrow »snæver«. Naar Navnet nu er blevet til Nørager, hænger det sammen med, at Ordet norrø i Stedets Dialekt udtales med æ-Lyd. Det er iøvrigt blevet

hævded, at Ager i S sammensætning med Gudenavn skulde have den specielle Betydning »Kultplads«, men for Danmarks Vedkommende er der næppe sikre Holdepunkter for en saadan Antagelse.

Et Par Bebyggelsesnavne paa -ager er blevet dateret til Middelalderen, idet man har ment, at de var sammensat med fremmede Personnavne. Det er Navnene Klavsager og Gaansager (1317 Guthinsakær; 1438 Godenssager), der er tolket henholdsvis af Klavs, den fra Nedertysk laante Form af Mandsnavnet Nicolaus, og Gothwin, et Laan fra oldengelsk Godwine. Klavsager kan imidlertid lige saa godt indeholde det ægte nordiske Mandsnavn Klak, der bl. a. indgaar i Klavsebølle og Clausholm, og Gaansager kan ikke være sammensat med det fremmede Personnavn Gothwin, da dettes w ikke skulde falde bort; jævnfør, at et andet oldengelsk Personnavn med samme Efterled, Eadwine, forekommer som Edwin i det danske Stednavn Edwinæthorp i Valdemars Jordebog, nu Endrup. Derimod kunde Guthins- i Gaansager være Ejefald af et *Guthin, et hjemligt Sidestykke til, men ikke et Laan fra Godwine; paa samme Maade svarer til Eadwine et Navn af hjemlig Oprindelse, gammeldansk Øthin.

Kapitel 9.

BY OG TOFT

By.

Ordet *By*, oldnordisk býr, bør, forekommer i Stednavne over hele Norden, desuden i Danelagen og Normandiet og de svenske Egne af Finland. Derimod beror det paa en Misforstaaelse, naar man har troet at finde nordiske Navne paa -by i Tyskland i et Omraade ved Elbens midterste Løb, og antaget at de, ligesom nærliggende Navne paa -leben, kunde skyldes en nordisk Indvandring i Folkevandrings-tiden. De tyske Navne paa -by indeholder i Virkeligheden et Ord bugi, der betyder Bøjning, f. Eks. Barby, 814 skrevet Barebui, 974 Barbogi.

I Norge betyder bør en Gaard. I den sydlige Del af Landet indgaar Ordet ogsaa i Bygdenavne, men ifl. Magnus Olsen drejer det sig om Storgaarde, der senere er kløvet i flere mindre, en Udvikling, der begyndte allerede i Vikingetiden. I Gammelsvensk har byr dels Betydningen »Bosted, enkelt Gaard«, dels den moderne svenske Betydning »Landsby«. Begge disse Betydninger genfindes i svenske Stednavne, saaledes at Betydningen Landsby er den almindelige i nogle Landskaber, Betydningen Enkeltgaard i andre (Värmland, Dalarne).

I Danmark betegner Navnene paa -by næsten altid Landsbyer, og dette Forhold er vistnok det oprindelige. Henrik Larsen har søgt at vise, at -by oprindeligt har været en enkelt Gaard, idet der i mange Landsbyer paa -by har ligget en større Gaard eller et Ornum d. v. s. et indhegnet Areal, som var undtaget fra Fællesskabet og Rebnin-gen, og som altsaa var Enkeltmands Ejendom. Hvor to Byer med samme Navn ligger ved Siden af hinanden, som Store- og Lille-

Valby, Store- og Lille-Karleby, mener han, at den mindre By er den oprindelige, den gamle Enkeltgaard, og at Navnet derfra er overført paa den større. Det naturligste er dog at antage, at den lille By i saadanne Tilfælde er udflyttet fra den store og derfor opkaldt efter den, og hvad Ornum angaar, saa findes det ogsaa i Landsbyer med Navne af andre Typer. Afgørende er det, at vi skulde vente at finde et stort Antal Navne paa -by bevaret som Gaardnavne, hvis Henrik Larsen havde Ret i sin Opfattelse, men selv i de Egne, hvor Enkeltgaardsbosættelsen er fremtrædende eller dominerende, er det sjældent at finde -by brugt om den enkelte Gaard. Paa Bornholm, hvor der ikke findes Landsbyer, er Navnene paa -by Fællesbetegnelser for smaa Grupper af Gaarde. Saadanne Gaarde har næppe nogen Sinde ligget sammen i en Landsby, men de maa paa en eller anden Maade have udgjort en Enhed. Udfra Ordets Oprindelse er det ikke muligt at drage Slutninger med Hensyn til den specielle Betydning. Det er afledt af Roden i Udsagnsordet bo, og betyder altsaa fra først af et Bosted af en eller anden Art; om det er en Gaard eller en Landsby afhænger af de enkelte Egenes Bosættelsesforhold. For Danmarks Vedkommende vil man være tilbøjelig til at mene, at det tidligt maa have faaet den specielle Betydning »Landsby«, idet det, som nævnt, kun i faa Tilfælde optræder i Gaardnavne.

Navnene paa -by er af højst forskellig Alder, idet Efterledet har været produktivt gennem et meget langt Tidsrum og stadig bruges til at danne nye Navne med. Fra Slutningen af Middelalderen eller endnu senere er Størstedelen af de talrige Navne, der betegner Alder eller Beliggenhed i Forhold til Omgivelserne: Nyby, Gammelby, Nørreby, Sønderby, Medelby (Mejlby), Nederby, Overby o. s. v. I mange Tilfælde er de vel opstaaet ved Udflytning og Deling af ældre Bebyggelser, og undertiden kan Navnene have fortrængt ældre Benævnelser. Det er sikkert Tilfældet ved Mejlby i Øster-Lisbjerg Herred, der, som nævnt i Kap. 3, ligger midt i Sognet, omgivet af en Krans af Torper, der er udflyttet fra den. Det er i Forhold til disse, at den har kunnet betegnes som Midtbyen, og Navnet maa altsaa være yngre end Torpernes Anlæggelse. At den tidli-

gere maa have haft et andet Navn kan betragtes som givet. Forholdsvis unge er ogsaa en Del by-Navne, der indeholder fremmede Laaneord, f. Eks. Mølleby, Kastelby (af Ordet Kastel, laant fra latinsk castellum), Kirkeby og Munkeby; de to sidste maa jo i alt Fald være yngre end Kristendommens Indførelse. Det samme gælder Spejlsby (1420 Spidelsby), der har Navn efter et Sankt Jørgens Hospital (gammeldansk spital).

Da Stednavne paa -by findes i stort Tal i Danelagen, maa man antage, at Typen har været stærkt produktiv i Hjemlandet i Vikingetiden, og en stor Del af de hyppigt forekommende Navne paa -by med almindelige Fællesnavne som Forled stammer sikkert fra denne Periode: Søby, Dalby, Højby, Husby o. s. v. Enkelte by-Navne maa dog antages at hidrøre fra en noget ældre Tid, idet vi finder adskillige Forled, som bestaar af Ord, der senere er forsvundet i Nordisk, men som kan rekonstrueres ud fra beslægtet Ordstof i andre germanske Sprog. I det følgende skal der anføres nogle faa Eksempler herpaa.

Avlby (Valdemars Jordebog Aghælby) indeholder maaske et gammelt Navn paa Avlby Aa. I Sverige er der et Sønavn Aglan, og fra Gammelsvensk kendes et Aghlabæk; disse Navne er blevet sammenstillet med det gotiske Tillægsord aglus, der betyder besværlig, og Aghæl- i Avlby er vel et beslægtet Ord. Horreby paa Falster (Valdemars Jordebog Horæby) og Holeby paa Lolland (1449 Horeby) indeholder et gammelt Ord for Sump, som ikke kendes fra Nordisk, men som blandt andet er overleveret i Oldsaksisk (horu). Horreby ligger umiddelbart ved den store Mose Horreby Lyng, og Holeby ligger paa meget lavt Terræn. Jølby paa Mors er formodentlig sammensat med et gammelt Navn paa Jølby Nor, som i Urnordisk har haft Formen *Elwōn, en Afledning af det Tillægsord, der foreligger i oldhøjtysk elo »gulbrun«. En Afledning af samme Ord antages at foreligge i Navnet Jelling. Klaaby ved Ribe og Klovby ved Kallundborg, begge i Middelalderen skrevet Klaby, indeholder snarest et gammeldansk *klā af samme Oprindelse som det engelske claw »Klo« og nær beslægtet med vort Klo. Det engelske Ord bruges om topografiske Forhold i den overførte Betydning »Landtunge«, og en

lignende Betydning vilde i alt Fald passe godt paa Terrænet ved Klaaby. Naaby er opstaaet af ældre Naghby ligesom Draaby af Draghby. Da Byen ligger lige ved Susaaen, er første Led maaske et gammelt Aanavn; et Ord af samme Stamme synes at indgaa i tyske Flodnavne. Et Aanavn eller et Fællesnavn med Betydningen »Aa« indgaa ogsaa i Strøby ved Tryggevælde Aa. Første Led er et germansk *straiō, beslægtet med dansk Strøm; det forudsættes i det norske Elvenavn Strøy og det tyske Flodnavn Streu.

For Sveriges Vedkommende kommer den svenske Sprogforsker Elof Hellquist, der har behandlet Stednavnene paa -by i et særligt Skrift (1918), til det Resultat, at de stort tilhører Vikingetiden, men sandsynligvis findes der enkelte, som er ældre, dog ikke ældre end Slutningen af Folkevandringstiden. Et lignende Resultat naar Magnus Olsen til for de norske Navnes Vedkommende.

Blandt Vikingetidens by-Navne er der nogle, som hænger sammen med Tidens Kultur og Samfundsforhold og derfor frembyder særlig Interesse. Flere af dem minder om hedensk Gudsdyrkelse, bl. a. Hørby i Vestsjælland og Vendsyssel. Det tilsvarende skaanske Navn, Hörby, skrives i Middelalderen Hørghby, og af denne Form fremgaaer det, at første Led er gammeldansk *hørgh, samme Ord som oldnordisk hørgr, der oprindeligt bruges om en Stendynge, men senere faar Betydningen »Helligdom«. En anden Form af Ordet er det gammeldanske *hargh, der indgaaer i sønderjysk Harreby (1206 Harghby). Derimod er det med Urette, at man har villet finde hargh i det fynske Haarby. Første Led i dette Navn er et gammeldansk *harth, der betyder Skov, samme Ord som middelhøjtysk hart; usammensat forekommer Ordet i et andet fynsk Stednavn, Haare. Hovby i Fakse Herred indeholder maaske Ordet Hov, »Gudehov«, oldnordisk hof. Et tredje Ord for hedensk Helligdom, Vi, indgaaer i det fynske Viby i Bjerger Herred (1348 Wyby), medens andre Viby'er, f. Eks. Viby i Ramsø Herred (1257 Wicby) indeholder Ordet Vig. Af særlig Interesse er Navnet paa en forsvunden Landsby Visby i Vindinge Sogn, Tune Herred. Oprindeligt har Stedet heddet Vi eller Vindingevi, saaledes i Knud den Helles Gavebrev 1085 (Winnincgawe), men allerede i det 13. Aarh.

optræder S sammensætningen med -by. Navnet viser altsaa, at et Stednavn i Løbet af Middelalderen kan faa tilføjet -by. En nøjagtig Parallel er det berømte Visby paa Gotland, der i Gutasagaen hedder Vi alene. Endnu et gammelt Ord for Helligdom har vi maaske i de to Ølby'er, idet første Led kunde være samme Ord som det alu, der forekommer i mange urnordiske Runeindskrifter, forudsat at dette, som man har ment, er beslægtet med det gotiske alhs, der betyder »Tempel«.

Det er ikke tilfældigt, at netop Efterleddet -by forholdsvis hyppigt sammensættes med Ord for hedenske Helligdomme. Man maa ikke, hvad nogle Forfattere har været tilbøjelige til, forestille sig, at Landet allerede i Folkevandringstiden eller endnu tidligere havde Gudehov i samme Omfang som der var kristne Kirker i Middelalderen. Hovbygninger, selv af primitiv Karakter, er noget der tilhører Hedenskabets sidste Aarhundreder, og særlig Vikingetiden, da de fleste Navne paa -by blev dannet.

Andre Navne, der afspejler Vikingetidens Samfundsforhold, er dem, der som første Led har en Personbetegnelse i Ejefald Flertal. Det almindelige Navn Karlby er sammensat med Ordet Karl, der her synes at være brugt om den frie Bonde; jævnfør Navnene Bondeby og Bønderby. Bondeby genfindes i Lincolnshire i Danelagen, hvor det nu skrives Bonby; Byen var i Slutningen af det 11. Aarh. beboet af seks Tegner (taini) d. v. s. frie Mænd. I de to fynske Rynkeby'er synes første Led at være et gammelt Ord *rink, der betyder »Kriger«; rink, der i Dansk ellers kun kendes som Personnavn, er den danske Form, der svarer til det oldnordiske rekk »Mand, Kriger«. Det indgaar ogsaa i to sønderjyske Rinkenæs, det ene ved Flensborg Fjord, det andet ved Slien. Navnet Smedeby betyder Smedenes By; her maa der engang have været hele smaa Haandværkersamfund. Som bekendt var Smedene højt ansete i Oldtiden, saa der er ikke noget mærkeligt i, at Landsbyer har faaet Navn efter dem. Ved Sønder-Smedeby Nord for Slesvig er der iøvrigt fundet Urner med Slagger af Jernerts, et Bevis for, at man her har udvundet Jern af Myremalm i forhistorisk Tid.

Navnet Husby, Huseby, der er udbredt over hele Norden, var i

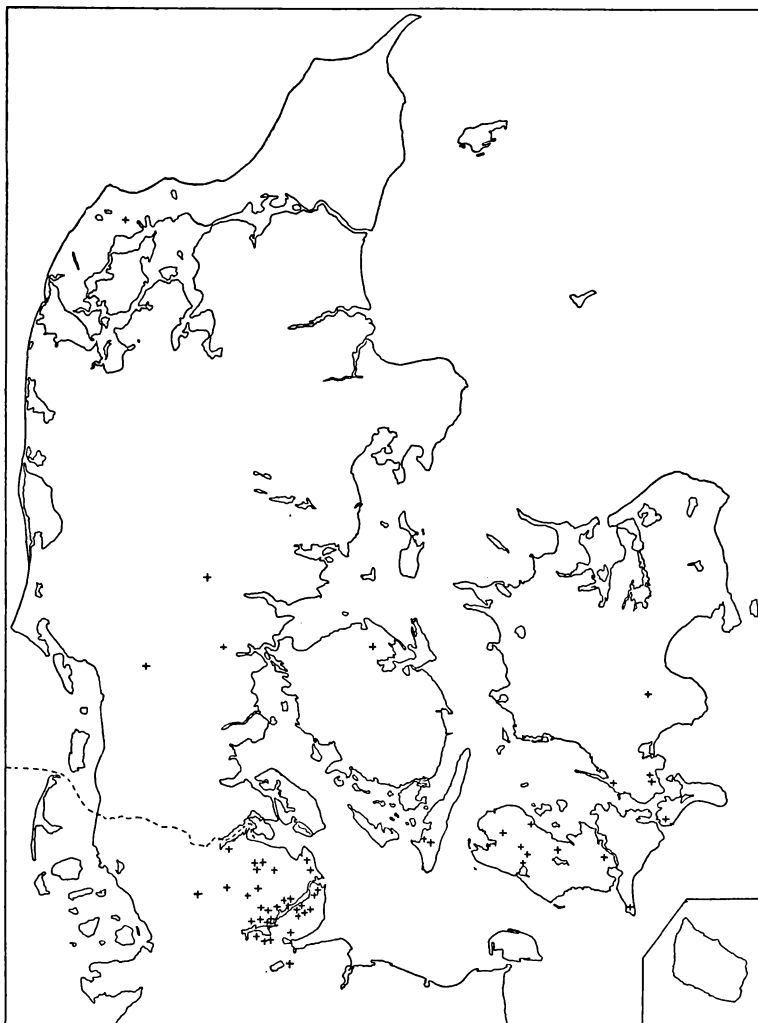

Fig. 6. Navne paa -by med Personnavne som Forled.

Sverige Betegnelsen for en Kongsgaard, der tjente som Bolig for Kongens Ombudsmand eller Bryde. En lignende Betydning havde Fællesnavnet Husby i Danmark, idet det i Middelalderen brugtes om en Gaard, der var Sæde for en kongelig eller biskoppelig Lensmand. Hus maa aabenbart her have en bestemt teknisk Betydning; maaske betyder det Bygning, der var indrettet til Forsvar. Den svenske Forsker Henrik Schück vilde i de danske Husby'er se Minder om en svensk Erobring i Vikingetiden og mente med Urette, at deres Udbredelse støttede denne Anskuelse. I Virkeligheden er de lollandske Husby'er, som han især bygger paa, ganske unge Betegnelser for Samlinger af Huse, dannet med de gamle Navne som Forbillede.

Et Navn, som hører hjemme i Vikingetiden, er ogsaa Ladby; det sjællandske Ladby ved Susaaen nævnes saa tidligt som 1135. Ordet Lad betyder her Ladeplads; jævnfør oldnordisk hlaðberg og hlaðhella, der bruges om Klipper ved Kysten, der er af en saadan Beskaffenhed, at man kan laste et Fartøj fra dem. Om Ladby ved Susaaen oplyser Traditionen, at Aaen i gamle Dage var sejlbar hertil, og ved det fynske Ladby turde Fundet af det berømte Vikingeskib staa i Forbindelse med Stedets Betydning som Handelsplads i Oldtiden.

De Navne paa -by, der har været omtalt i det foregaaende, har alle været sammensat med Fællesnavne. Ved Siden af dem findes der ogsaa S sammensætninger med Personnavne, men disse er, med nogle faa Undtagelser, begrænset til bestemte Egne i den sydlige Del af Landet. Paa Sjælland findes der, bortset fra de sydligste Sogne, eet Eksempel, Tureby i Fakse Herred, der er sammensat med det gammeldanske Mandsnavn Thūri. Paa Fyn har Brandsby Personnavn som Forled, og i Nørrejylland og Nordslesvig findes der enkelte, spredte Eksempler, hvoraf de to, Jensby og Nielsbygaard, indeholder kristne Personnavne og altsaa maa være forholdsvis sene. Et tredje, Paaby, er sammensat med Tilnavnet Pā »Paa-fugl«, ogsaa et Ord af fremmed Oprindelse. Bortset fra disse Eksempler forekommer Personnavn i Forbindelse med -by, som vist paa Kortet Fig. 6, i følgende Omraader:

1. De sydligste Sogne af Baarse Herred i Præstø Amt samt Møn. Her findes bl. a. Knudsby, Taageby, sammensat med Mandsnavnet Tōki, og det forsvundne Badeby, der synes at indeholde et gammel-dansk Mandsnavn *Bathi, en Kortform til Navne som oldnordisk Bøðvarr. Kokseby paa Møn indeholder samme Mandsnavn som det sønderjyske Kogsbøl og det nørrejske Kovstrup.

2. Lolland og Falster. Paa Lolland er bl. a. Toreby, Aageby og Troelseby sammensat med velkendte Personnavne. Til dem slutter sig det falsterske Gedesby, sammensat med det Mandsnavn, der paa Oldnordisk hedder Geitir.

3. Humble Sogn paa Langeland. Her findes tre Navne af Typen: Hagenby, Brandsby og Kædeby; det sidste, der i Middelalderen skrives Kæteby, er sammensat med det gammeldanske Mandsnavn Kæti, der ogsaa indgaar i Kettrup.

4. Den største Gruppe ligger i de sydligste Egne af Sønderjylland, særlig omkring Slesvig og paa begge Sider af Slien. Et enkelt findes helt nede i Dänischwohld, omgivet af tyske Bebyggelser; det er Navnet Haby, 1466 skrevet Hagheby og sammensat med gammel-dansk Haki. Blandt de andre kan nævnes Aageby, Aneby, sammensat med et Mandsnavn Āni, der forekommer i danske Runeindskrifter, Brodersby, Fladsby, hvis første Led er Tillægsordet flad, her ligesom i Fladstrup brugt som Persontilnavn, Grumby, af det gammeldanske Mandsnavn Grūmi, Gundeby, af Mandsnavnet Gunni, Gøteby, af Gōti, Ketelsby, af Kætil, og Tumbby, af Tūmi, Kortform til Navnet Thormund, Thurmund.

Ingen af disse by-Navne indeholder kristne Personnavne, hvilket viser, at de i det store og hele maa henføres til Vikingetiden og den ældste Middelalder, med hvis Personnavneforraad de viser nøje Overensstemmelse. En enkelt Forfatter, Vilhelm la Cour, har til de med Personnavne sammensatte ogsaa villet henregne fire Vindeby'er, der alle ligger i det syddanske Omraade, paa Lolland, Taasinge, Langeland og ved Eckernførde. Da hele Gruppen kun omfatter godt 50 Navne, er det imidlertid usandsynligt, at et saa sjældent Personnavn som Windi, der ikke engang med Sikkerhed er direkte overleveret paa dansk Grund, men som vel maa forudsættes i Nav-

net Vinderup, skulde forekomme fire Gange i Forbindelse med -by. Første Led maa ligefrem være Folkenavnet Vender, gammeldansk windær, og Navnene maa være Vidnesbyrd om en slavisk Bosættelse i Middelalderen; jævnfør Navnet Pommerby i Angel og Svans. I Modsætning til egentlige slaviske Navne som Korselitse m. fl. er Navnene givet af Vendernes danske Naboer.

Den første, der gjorde opmærksom paa, at vi i de sydlige Egne af Slesvig har en Navneskik, der afviger fra det øvrige danske Omraades, var Marius Kristensen i Afhandlingen »Nogle sydslesvigske Landsbynavne« fra 1914, hvor han gav en Fortegnelse over de sydslesvigske Navne paa -by med Personnavne som Forled og sammenlignede dem med tilsvarende Navne i visse Egne af Sverige og i Danelagen. Paa Grundlag af Marius Kristensens Iagttagelser udka-stede Hellquist i sin Bog om de svenske Stednavne paa -by den Tanke, at Grunden til den afvigende Navneskik kunde være at søge i den svenske Erobring af Hedebyegnene omkring Aar 900. Vi ved fra historiske Kilder, Adam af Bremen og Runestene, at en svensk Vikingekonge Olaf ved den Tid satte sig fast i Hedeby, hvor han blev efterfulgt af sin Søn Gnupa. Ifølge Widukinds Sakserkrønike blev Gnupa undertvunget af den saksiske Konge Henrik I i 934, men da Henrik døde allerede 937, har det saksiske Herredømme sikkert været meget kortvarigt. Omtrent samtidig med Henrik maa Gnupa være død, og efter kort Tids Regering blev hans Søn Sigtryg fordrevet af en vis »Hardegon«, Søn af »Suein«, aabenbart en Dansker. Det svenske Herredømme i Hedeby har saaledes været en 30—40 Aar. At det har strakt sig over større Omraader end det sydligste Slesvig er vel sandsynligt; i Ordet »sutrsvia« paa Sæddinge-Stenen, som man har gengivet ved »Syd-Sveer« eller »Sær-Sveer«, har man villet se et Minde om svensk Bosættelse paa Lolland.

Formodningen om, at Typen Personnavn +by kunde staa i Forbindelse med svensk Bosættelse, styrkes ved, at den, som ovfr. nævnt, ogsaa findes paa Langeland, Lolland-Falster, Møn og i det sydligste Sjælland d. v. s. langs den gamle Handelsvej gennem Østersøen, en Vej som de svenske Vikinger i Hedeby efter al Sandsynlighed har fulgt. Et Minde om, at Handelsvejen tillige var Hær-

vejen, har vi vel i et Fund af Skeletgrave fra Vikingetiden, deriblandt en med rigt Krigerudstyr, ved Brandsby paa Langeland. At de sydligste Sogne i Baarse Herred nogle Aarhundreder senere havde en særlig Betydning for Handelen med Skaane fremgaar af, at det nuværende Kallehave i Middelalderen hed Skaaningehavn (Valdemars Jordebog Scanynghafn). Den gamle Skraa for Sankt Eriks Gilde i Kallehave fra 1266 er ifølge Teksten redigeret af »Oldermænd i Skanør«, hvilket viser, at der maa have været en formelig Koloni af skaanske Købmænd her.

For at føre et afgørende Bevis for, at de syddanske Navne paa -by af denne Type er af svensk Oprindelse, maatte man imidlertid konstatere særlig svenske Personnavne som Forled, men dette er næppe muligt. Medens vi i et Navn som Knudsby træffer et typisk dansk Personnavn, der fra Danmark har bredt sig til det øvrige Norden, er der ingen Eksempler paa de Navneled, der er særlig karakteristiske for Personnavneforraadet i de svenske Runeindskrifter: Fast-, -fast-, -diarf, Ighul- o. s. v. Selv om Materialet ikke er stort, synes dette Forhold at udelukke den Mulighed, at alle eller Hovedmassen af Navnene kan være givet af svenske Vikinger. Sikkert er det imidlertid, at den ejendommelige Udbredelse af disse Navne maa staa i Forbindelse med gammel Samfærdsel og gammel Kultursammenhæng, hvordan den end skal tolkes. Det sandsynligste er vel, at der ikke er Tale om Paavirkning fra Svensk til Dansk, men omvendt.

Sammensætninger af Personnavne med -by findes i stort Tal i Danelagen, og specielt i de Egne, hvor den nordiske Befolkning er af overvejende dansk Nationalitet. Alene i Lincolnshire findes der op mod et Par Hundrede Eksempler. At Navne af den Art forekommer i et erobret Omraade, hvor Landsbyerne er Enkeltmands Ejendom eller dog grundlagt under Enkeltmands Førerskab, er let forstaaeligt. Derfor synes det meget tænkeligt, selv om der ikke kan føres noget afgørende Bevis for det, at Typen har sit Udspring i Danelagen, hvor de Samfundsforhold var til Stede, som betinger dens Opstaaen, og at den derfra har bredt sig til Hedeby, der naturligvis har haft den største Betydning for Forbindelsen med Vest-

europa. Fra Hedeby kan Typen saa have spredt sig langs Handelsvejen gennem Østersøen og videre til Sverige, og højst sandsynligt er det svenske Vikinger, der her har været Formidlerne. Det vilde ogsaa stemme med, at Navnetypen i Sverige har været produktiv længere ned i Tiden, idet der i de svenske Navne paa -by indgaar Personnavne, der stammer fra kristen Tid. Den intime Forbindelse mellem det syddanske Omraade og England viser sig maaske ogsaa ved en anden sproglig Ejendommelighed, det hyppige Indskud af e efter Ejefalds-s, der er omtalt nærmere under Navnene paa -bøl.

Et Kort over Udbredelsen af samtlige danske og sydsvenske Navne paa -by findes i Peter Skautrup, *Det danske Sprogs Historie I Side 41.*

Toft.

Toft med Sideformen Tomt er ligesom By et Ord, der kun findes i de nordiske Sprog. Den svenske Sprogforsker Bengt Holmberg, der har behandlet Ordet og dets Forekomst i Stednavne i en Disputats fra 1946, antager, at det er afledt af den indoeuropæiske Rod *dem, der bl. a. indgaar i gotisk gatiman, tysk geziemen »passe«, og at det fra først af betyder »det afpassede«, derefter »det afpassede Omraade« d. v. s. det Omraade, som paa en eller anden Maade er afpasset til et Hus. Da Ordet synes at være intimt forbundet med den nordiske Landsbybosættelse, mener Holmberg, at Toften oprindelig er det til Bebyggelse bestemte Omraade, som tilkom Ejeren af hver Gaard i en Landsby. I gamle Stednavne baade i Danmark og Sverige optræder Ordet som Regel i Flertal (Gentofte o. s. v.), og her synes Efterledet at sigte til hele Landsbyanlægget.

Efterledet forekommer ifl. Holmberg i c. 150 gamle Navne paa eksisterende og forsvundne Bebyggelser i det nuværende danske Omraade samt Sydslesvig; et Kort over Udbredelsen findes i Skautrups Sproghistorie I Side 42. Desuden er der adskillige Eksempler paa det usammensatte Toft(e) og paa Toftum, den gamle Flertalsform i Hensynsfald. I henved Halvdelen af de sammensatte Navne er Forleddene Personnavne, som i nogle Tilfælde har et gammelt Præg. I Engestofte paa Lolland (Valdemars Jordebog Ingæstopht)

indgaar der ifl. Marius Kristensen et gammeldansk Mandsnavn *Ingir, en Sideform til Ingi, i Vemmetofte (1356 Væmætoftæ) er første Led gammeldansk Wæmund eller et dertil dannet Kortnavn *Væm(m)i, og Fredtofte synes at være sammensat med Mandsnavnet Frithi. Iøvrigt er Forleddene velkendte gammeldanske Personnavne: Orm i Ormstofte, Rafn i Ravnstofte, Kolli i Koltoft, Thorkil i Terkelstoft, Æsbiorn i Esperstoft o. s. v.; ingen af Navnene er indkommet med Kristendommen.

Gamle Stednavne indgaar i Navnene paa de to Nabobyer, Gentofte og Lundtofte. I Gentofte er Forleddet, som nævnt under Navnene paa -høj, et oprindeligt *Giafn, det gamle Navn paa Gentofte Sø. I Lundtofte (1348 Lugnætoftæ) er første Led et tidligere Navn paa Mølleaaen; Aanavnet nævnes allerede omkring 1140 i et Brev i Esrumbogen, hvor der omtales en Mølle i »Lugen«. Det gammeldanske Lughn er samme Ord som svensk lugn »stille, rolig«; i Norge forekommer der et tilsvarende Elvenavn Logn og flere Gange et Elvenavn Lygna, afledt af samme Ordstamme.

De Forled, der bestaar af Fællesnavne og Tillægsord, er som Regel let forstaaelige. Flere af dem er Plantenavne eller andre Ord for Bevoksning. Vedtofte indeholder Ved »Skov«, Løjtofte (1391 Kerkæløkætoftæ) Løg, og det sønderjyske Herredsnavn Lundtoft (1344 Lyungtoftthæret) Ordet Lyng. Det nordsjællandske Evetofte (1397 Æffietofftæ) indeholder samme Ord som oldnordisk efja »Dynd«; i danske Dialekter bruges Eve blandt andet om Tang, der er kastet op paa Stranden og om Strandarealer, der staar under Vand ved Højvande.

Nordiske Navne paa -toft forekommer i Danelagen og i stort Tal i Normandiet, hvor de i Nutiden ender paa -tot. Flere af de normanniske Eksempler har Sidestykker i Danmark. Appetet (ældre Apletot) er samme Navn som Æbeltoft; Etaintot svarer til dansk Stentoft, Colletot til Koltoft. Fra Danelagen kan nævnes Eksempler som Habertoft (1166 Halbertoft), sammensat med Mandsnavnet Halbiorn, Langtoft, Bratoft (1086 Breietoft), af Tillægsordet bred, og Wigtoft, af Vig. Efter Beliggenheden at dømme har de i alt Fald i Lincolnshire et yngre Præg end Navne paa -by og -thorpe.

Man har ment, at Navnene paa -toft i Danmark er ældre end -torp, og nogle Forfattere vil mene, at de ældste af dem gaar tilbage til Tiden før Vikingetogene. Marius Kristensen fremhæver saaledes stærkt deres høje Alder og siger, at »deres sproglige Præg stemmer snarere med lev- end med by- og Torpnavnene«. Dette er dog kun delvis rigtigt. Toft er sikkert ældre end det yngste Lag af Torpnavnene, men næppe saa gammelt som de ældste sønderjyske Torper. Forholdet er det, at medens Torpdannelsen har strakt sig gennem mange Aarhundreder, er -toft langt mere begrænset i Tid. Det er en Navnetype, der i udpræget Grad hører hjemme i Vikingetiden, som Forekomsten i England og Normandiet viser. Trods Manglen paa kristne Personnavne i Forleddene kan nogle af Navnene dog først være dannet i den ældre Middelalder. Det fremgaar af Eksempler som Munktoft og Bistoft, der indeholder Ordet Biskop (Valdemars Jordebog byscopstoft), og af det ovenfor nævnte Esperstoft, hvor Mandsnavnet Æsbiorn optræder i den yngre Ejeform paa -s.

Kapitel 10.

TORP

Torp, gammeldansk thorp, er sikkert et af de Ord, der optræder med de mest forskellige Betydninger i de germanske Sprog, og Forholdet mellem dem er yderst vanskeligt at udrede. Det er især gjort til Genstand for Drøftelse af to svenske Forfattere, Natan Lindqvist i Bogen *Stort och smått i språkets spegel* (1927) og Manne Eriksson i en Afhandling i Tidsskriftet *Namn och Bygd* (1943). Ifl. Manne Eriksson kan Betydningerne deles i tre Hovedgrupper: 1. Forhøjning af forskellig Slags. 2. Dyrket Areal eller Bebyggelse. 3. Flok, Skare, Ragelse. Til Gruppe 1 hører den specielle Betydning »Overseng«, den øverste Del af en Slags Etageseng, som Ordet har i visse svenske Dialekter. Endvidere Betydningen »stenet Bakke«, som man plejer at regne med i et Vers i det gamle Digt *Hávamál*, Betydningen »Gravhøj«, som kendes fra Sagalitteraturen, Betydningen »Værft« af det frisiske *Terp* d. v. s. en kunstig Forhøjning, som i forhistorisk Tid har tjent til Boplads, og endelig den Betydning, der foreligger i Navnet paa Holmen *Torp* i *Vättern*. Alle disse Betydninger vil Manne Eriksson udlede af Betydningen »Gaard«. Ved frisk *Terp* skal man hefte sig ved *Terpets* Funktion som Boplads, og paa samme Maade er *Gravhøjen* at forstaa som den dødes Bolig. *Oversengen* er Stedet, hvor Tjenestefolkene og de unge holder til, medens *Husbondfolkene* sover i de nederste Senge, og derfor kan den sammenlignes med et *Torp*, et *Daglejerhus*. Paa samme Maade er *Holmen Torp*, der ligger ved Siden af en større Ø, blevet sammenlignet med en daarlig *Udflyttergaard* i Forhold til denne. Vanskeligst at forklare er Betydningen i *Hávamál*, hvor der tales

om Fyrren, der staar paa »Torpet« og visner. Manne Eriksson mener, at Digteren ikke har tænkt paa en stenet Bakke, men tværtimod paa den dyrkede Mark eller paa selve Bopladsen, hvor en enlig staaende Fyr lettere bukker under for Kulturens Angreb end den, der staar ude i Skoven. Hertil maa bemærkes, at Torp paa Bornholm fra gammel Tid har haft Betydningen »tør Græsgang eller Eng« uden Hensyn til Bebyggelse af nogen Art, altsaa en Betydning, der svarer ret nøje til den, man almindeligt har antaget i Hávamál. Gunnar Knudsen, der har fremdraget de bornholmske Naturnavne paa -torp, er nærmest tilbøjelig til at mene, at Ordet her har nedsættende Betydning (jævnfør nedenfor), men det er vanskeligt at forstaa, hvordan Torp skulde faa denne Betydning paa Bornholm, hvor det ikke bruges om Bebyggelser. De bornholmske -torp vanskeliggør derfor paa et enkelt Punkt Manne Erikssons Forklaring.

Til Gruppe 2 hører Betydningen af gotisk þaurp, som man plejer at oversætte ved Ager, fordi det i Wulfilas gotiske Bibeloversættelse gengiver det græske agrós »Ager«. Manne Eriksson gør imidlertid opmærksom paa, at det græske Ord paa Wulfilas Tid ikke længere betød Ager, men »Jordegods, Landgods«, hvorfor Vulgata, den latinske Bibeloversættelse, kan gengive det ved latinsk villa »Gaard«. Det er derfor Betydningen »enkelt Gaard, Landgaard«, vi maa antage ved þaurp, og denne Betydning hænger nøje sammen med de andre Betydninger i Gruppe 2: Betydningen »Udflytterbebyggelse«, som er den almindelige i gammeldansk og gammelsvensk Lovsprog, Betydningen »Enkeltgaard, lille Gaard« som kendes fra Norsk, Islandsk og Gutnisk, og Betydningen »Landsby« el. lign., der er den almindelige paa vestgermansk Omraade.

Til Gruppe 3 hører først og fremmest Betydningen »Skare, Flok«, der kendes fra Oldnordisk, og Betydningen »Besøg, Sammenkomst«, der forekommer i sydtyske og schweiziske Dialekter. Dernæst Betydninger som »Samling af uanselige Huse«, »Samling af Dyr«, »udyret Mose«, »Smuds«, »Affald« etc., der kendes fra norske og svenske Dialekter. Ældst overleveret er Betydningen »Skare, Flok«, der forekommer i Snorres Edda (þorp heitir ef þrir eru d. v. s. tre

udgør en Flok, en Gengivelse af det latinske tres faciunt collegium); at Betydningen er ældre end Snorre fremgaar af det afledte Udsagnsord þyrpast »at flokke sig«. Denne Betydning er blevet opfattet som den oprindelige, hvorfra de andre har udviklet sig, idet man har sammenstillet Torp med det latinske Ord turba »Skare«. Manne Eriksson og andre hævder derimod, og sikkert med Rette, at Betydningen »Skare« udgaar fra Betydningen »Landsby«. Betydningsovergangen kendes ogsaa fra Oldengelsk, hvor ðrop er blevet brugt som Oversættelse af latinsk compitum, der egentlig betyder en Korsvej og derefter en Folkemængde; det samme Ord oversættes ogsaa ved engelsk tun, der ligeledes betegner en Bebyggelse. Fra Betydningen »Flok af Mennesker« er Springet ikke langt til den nedsættende Betydning »Flok af Kreaturer«, »Affald« o. s. v., uden at det er muligt i Enkeltheder at fastslaa, hvordan Betydningsudviklingen har formet sig.

Efter den her refererede Opfattelse er Ordets ældste Betydning altsaa »Landgaard«, og dermed er dets Oprindelse nogenlunde givet; det maa sammenstilles med Ord som litauisk troba »Hus« og latinsk trabs »Bjælke«, der er afledt af en Rod, som betyder »bygge«.

Navnene paa -thorp ender i Nutiden paa -rup, -trup, -drup, -stolpe og endnu flere Former, der tilsyneladende optræder i broget Blanding. Ved nærmere Eftersyn viser det sig imidlertid, at der kan konstateres bestemte Dialektforskelligheder i Lydudviklingen, særlig mellem Ømaalene (og Skaansk) paa den ene Side og Jysk paa den anden. For disse Forskelle og for Lydudviklingen i det hele kan der her kun gøres Rede i de allergroveste Træk. Hvis Forleddet ender paa en tryksvag Vokal (som Regel et -a i Ejeformen af svagtbojede Mandsnavne) vil th-Lyden, der staar mellem to Vokaler, svinde i denne Stilling i Ømaalene. Som Eksempel kan nævnes et gammeldansk *Kornathorp, sammensat med Mandsnavnet (Tilnavnet) Korn, i Ejefald Korna; dette Stednavn bliver i Nutiden til det sjællandske Kornerup. I de jyske Dialekter er det derimod den tryksvage Vokal, der falder bort, og ved Sammenstødet mellem den foregaaende Konsonant og Konsonanten fra Efterleddet, bliver der Mulighed for en Række forskellige Lydudviklinger. Et gammel-

dansk *Kornathorp vil her blive til Kornthorp, senere Korntorp, og ved Sammenstødet mellem de tre Konsonanter falder den midterste bort, saaledes at vi faar Formen Kortorp, der atter udvikler sig til det moderne Kvotrup. Som man ser, kan der af samme Grundform opstaa meget afvigende Former i de forskellige Egne. Hvor Forleddet ender paa -, gaar th over til t og -torp bliver derefter til -trop, senere skrevet -trup; Udviklingen er meget gammel, idet vi allerede i Valdemars Jordebog finder sønderjyske Navneformer som Kyrstrop og Thyurstrop. Overgangen fra or til ro i -torp, som ogsaa indtræder, hvor Forleddet ender paa Vokal, har et Sidestykke i Personnavnene paa Thor-; f. Eks. bliver det oprindelige Thorgils til Throgils, nu Troels. Af særlig Interesse er det, at der i adskillige fynske Torpnavne indskydes et n i Forleddet. Til det almindelige Kirkerup svarer et fynsk Kirkendrup, og et Navn, der i 1390 skrives Scalketorp, er i Nutiden blevet til Skalkendrup; første Led er et Mandsnavn *Skalki, samme Navn som oldhøjtysk Scalco. Samme n-Indskud findes f. Eks. i Sulkendrup, 1435 Swlkedorppe, en Sammensætning med det gammeldanske Mandsnavn Sulki. Indskuddet maa skyldes Indflydelse fra Nedertysk, hvor de svagtbøjede Navneord ender paa -n i Ejefald. Det Forhold, at en nedertysk Bøjningsform formaar at trænge ind i en dansk Dialekt, viser, hvor stærk den nedertyske Indflydelse har været i Danmark i Slutningen af Middelalderen.

Johannes Steenstrup mente i sin Tid, at Torpnavnenes Forled saa godt som altid var Personnavne; kun 3—4% havde Forled af anden Art. Nyere Undersøgelser har imidlertid vist, at Antallet af Torpnavne med et Fællesnavn eller Tillægsord til Forled er langt større end antaget af Steenstrup. I Nordslesvig udgør de saaledes 23%, medens 73% har Mandsnavne som Forled og 4% er usammensatte. I Viborg Amt udgør de med Fællesnavne og Tillægsord sammensatte Torper c. 20%. Hvis vi staar overfor et Torpnavn, hvis Forled ikke er umiddelbart forstaaeligt udfra de ældre Skriveformer, kan vi altsaa ikke uden videre gaa ud fra, at det er et Personnavn saadan som ved -lev.

De sikre Fællesnavne, der forekommer som Forled, udgør et

temmeligt lille Antal Ord, hvoraf de fleste er velkendt i Sproget den Dag i Dag. Det er mest Ord for Terrænforhold og Bevoksning. Ordet Sø (gammeldansk sið med Sideformen sǣ) indgaar i over 30 Navne. Det gammeldanske wara »Overdrev« er første Led i en Mængde Navne af Formen Ordrup, Orup og (i Jylland) Vorup. Ordet Dal indgaar i flere jyske Dollerup'er og, i Ejeform, i Navnet Dalstrup. Skov indgaar i Skaarup, Skorup, og Skovstrup, ialt c. 20 Navne, Stub eller et deraf afledt Stubbe er Forleddet i 22 Navne, Stubberup, Stubdrup, Stobdrup. Navnets store Udbredelse gør det ganske usandsynligt, at Forleddet skulde være det sjældne Tilnavn Stubbe. Jordbundens Beskaffenhed spiller en stor Rolle ved Navngivningen. Stenthorp, nu Stenderup, forekommer ikke mindre end 18 Gange, og Ordet Muld, jysk Mold, indgaar i 11 Mullerup'er og Mollerup'er. Lerdrup er sammensat med Ler, Grøttrup og Gryderup med Ordet grýt »Sten, Grus«. Kun en Gang imellem forekommer mere sjældne Terrænbetegnelser som Forled. Det er allerede nævnt ovenfor, at det sønderjyske Søderup sandsynligvis er sammensat med samme Ord som islandsk suddi »Fugtighed«. Høkerup i Ods Herred (Roskildebispens Jordebog Hylkethorp) indeholder Ordet Hylke, der endnu lever i Djurslandsmaalene i Betydningen »lav, vaad Eng«; usammensat har vi Ordet i Sogne-navnet Hylke i Voer Herred.

I andre Torpnavne er Forleddene Ord for Kulturforhold, f. Eks. i Saltrup (1359 Salthorp), der indeholder Ordet Sal, maaske i Betydningen »Stormandsgaard«. Meget almindelige er Sammensætningerne Møllerup, af Mølle, og Kirkerup (Kirkendrup, Kirketerp). Formen Kirketerp, der forekommer tre Gange i Nordjylland, tyder paa, at Navnet oprindelig er et usammensat Torp, der senere faar tilføjet Kirke; det usammensatte Torp bliver i Jylland almindeligt til Terp. Fra Danelagen har vi adskillige Eksempler paa, at et Navn, der optræder som et usammensat Thorp i de ældste Kilder (f. Eks. i Domesday Book fra 1086), senere faar tilføjet et Forled. I Danmark kan vi vistnok ikke direkte konstatere en saadan Udvikling i Kilderne, men det skyldes formodentlig blot, at de ikke er tilstrækkelig gamle.

Mange Torper har faaet Navn efter Ejendomsforholdet. Torper, der i gammel Tid har hørt til Krongodset, hedder i flere Tilfælde Kongstrup. Vi har f. Eks. Navnet paa Sejnrø, der ligesom alle smaa Øer var Krongods i Middelalderen. Biskop indgaar i mange Bistrup'er og i jysk Bejstrup. Usammentrukket forekommer Ordet i Biskopstorp paa Fyn og Langeland. Her forholder det sig sikkert som ved Kirketerp, at Byerne oprindelig har heddet Torp alene. Om gammelt Kloster gods minder Navnene Munkerup i Nordsjælland og Munkdrup ved Randers. Ordet Bryde »Forvalter« indgaar i Brøderup paa Sjælland og i jysk Bryrup, Brørup og Brøttrup. Landbo »Fæster« indgaar i Landborup paa Mols og Landbytorp paa Sjælland (1205 Landbothorp).

I mange Tilfælde er Forleddet et Tillægsord, f. Eks. i Nyrup (i Jylland ogsaa Nørup), der forekommer 16 Gange. Karakteristisk nok har vi ikke et eneste Gammeltorp. Det gammeldanske mæthal »midter-« indgaar i en Række Mellerup'er; i Mjallerup er første Led sikkert Sideformen miathal. Andre Betegnelser for Beliggenhed i Forhold til Omgivelserne har vi i de Navne, der er sammensat med nærre, søndre, østre og vestre, men de er ikke altid lette at holde ude fra andre Forled. Hvis vi ikke har meget gamle Skriveformer, kan vi f. Eks. ikke afgøre, om et Sønderup betyder den søndre Torp eller er sammensat med Mandsnavnet Siündi. I et enkelt Torpnavn, Uttrup, er Forleddet et Biord, nemlig ude, gammeldansk ūti. De to Uttrup'er ligger paa hver sin Side af Limfjorden, og Forleddet sigter her, som i andre Tilfælde, til Beliggenhed ude ved Kysten; jævnfør f. Eks. Ude-Sundby i Modsætning til Oppe-Sundby, der ligger længere inde i Landet.

Navnene paa -torp med Fællesnavne eller Tillægsord som Forled minder om den tilsvarende Gruppe af Navne paa -by; blot er Ordforraadet betydelig mindre varieret. Vi mangler i alt væsentligt de sjældne Forled, der forekommer i Forbindelse med -by, og endnu mere stereotype tager Torpnavne af den Art sig ud i Sammenligning med f. Eks. -ing og -heim. Dette Forhold beror maaske ikke alene paa, at Torperne er yngre, men ogsaa paa, at det er ganske bestemte Ting, der har interesseret Navngiverne, Ejendoms-

forhold, Jordens Egnethed for Agerdyrkning o. lgn. Det er interessant at lægge Mærke til at de nedertyske Navne paa -dorf har Forled, der minder slaaende om de danske. Tre Fjerdedele af dorf-Navnene i Westfalen indeholder Personnavne og de øvrige er ifl. den tyske Stednavneforsker Herman Jellinghaus sammensat med »ganske faa andre Ord«.

Er Fællesnavnene stereotype, er Personnavneforraadet i Torperne til Gengæld meget rigt varieret. I de 16—1700 Torper i det nuværende Danmark, der kan antages at være sammensatte med Personnavne, indgaar der ikke mindre end henved 850 forskellige Navne. En Mængde af dem kender vi selvfølgelig fra skrevne Kilder fra Vikingetid og Middelalder, men et meget stort Antal er ikke direkte overleveret fra dansk Omraade, og derved bliver Torpnavnene en af de alle vigtigste Kilder til Kundskab om Vikingetidens og den ældre Middelalders Personnavne.

Det yngste Lag er de fremmede Personnavne, der er indkommet efter Kristendommens Indførelse, bibelske Navne, Helgennavne og enkelte andre, hvis Udbredelse i Torpnavnene fremgaar af Kortet Fig. 7. Navne som Niels og Peter er tidligt trængt ind i Danmark. Den ældste kendte Bærer af Navnet Niels er Kongen, der regerede fra 1104—34, og Petrus forekommer i Gavebrevet 1085 som Navn paa Knud den Helliges Staldmester (stabularius). Som vi kunde vente, er disse Navne ogsaa rigt repræsenterede i Torperne. Vi har 6 Nielstrup'er og ikke mindre end 13 Pederstrup'er. Navnet Povl, der ogsaa er gammelt i Dansk, i alt Fald fra det 12. Aarh., indgaar i 6 Povlstrup'er. Thomas indgaar i sjællandsk Tommestrup og fem jyske Tammestrup'er. Mere sjældent forekommer andre kristne Personnavne. Bent, det latinske Benedictus, indgaar i 3 Bendstrup'er, Mikael i to Mikkelstrup'er, Abraham i 2 Abrahamstrup'er, det ene det nuværende Jægerspris, det andet en forsvunden Bebyggelse i Gershøj Sogn, Anders er sandsynligvis første Led i Anderstrup, men her er der dog ogsaa Mulighed for det hjemlige Andör, oldnordisk Arnþórr. David indgaar i det forsvundne Davidstorp i Nordsjælland, Jakob i Ibstrup, Kristian i Krstrup, der i Valdemars Jordebog skrives Christiærnsthorp, men allerede 1276 Christorph.

Blandt de ikke-bibelske Navne, der kommer til Danmark i den ældre Middelalder, er Magnus, det nuværende Mogens, et af de almindeligste; det er første Led i 9 Mogenstrup'er og Monstrup'er. I Norden bæres det først af den norske Konge Magnus den Gode, død 1047, der ifl. Snorre er opkaldt efter Karl den Store, Carolus Magnus, men fra Norge maa Navnet tidligt have bredt sig til de andre nordiske Lande. Et andet fremmed Navn er Alexander, der indgaar i Alsønderup; Stednavnet skrives i det 12. Aarh. Alexander Thorp, Alisander Thorp, og i Valdemars Jordebog Alexandsthorp, men allerede i Roskildebispens Jordebog Alsenthorp; det er mærkeligt ved, at første Led ikke har nogen særlig Ejeform. Navnet Alexander stammer i sidste Instans fra Alexander den Store, men naar det trænger ind i Norden, beror det snarest paa, at det i Middelalderen blev baaret af flere Paver. Forbindelsen med England har sat sig Spor i Navnet Endrup, Valdemars Jordebog Edwinæthorp, hvis første Led er Mandsnavnet Edwin, et Laan fra oldengelsk Eadwine.

De nedertyske Personnavne, der bliver saa overordentlig almindelige i Norden i Løbet af Middelalderen, er meget sjældne i Torpnavnene. Et af de ældste er vistnok Navnet Vilhelm, der i Dansk bliver til Villum, det indgaar i Villumstrup paa Fyn (1365 Wiliumstorp). I Vindeltorpe paa Langeland er Forleddet vistnok et Mandsnavn *Winaldi, en Sideform til det oldnordiske Vinaldr, der antages at være laant fra tysk Wineuald. I Kemtrup synes første Led at være det tyske Laaneord Kæmpe, der anvendes som Personnavn, oprindeligt som Tilnavn. Krustrup indeholder maaske Tilnavnet Kruse, egl. »den krushaarede«, ogsaa et Laan fra Tysk; som ægte tysk Navn indgaar det i Krusendorf i Dänischwohld.

Et fremmed Navn, der muligvis allerede er indkommet før Kristendommen, er det gammeldanske Pā(i) »Paafugl«. Det er oprindeligt et Tilnavn og findes som saadant paa danske Runemønter fra det 11. Aarh. Selve Paafuglen er kendt i Norden fra gammel Tid, idet der er fundet Paafugleknogler i det norske Osebergskib; Navnet Pā indgaar i 9 Paarup'er spredt over hele Landet, saa det maa tidligt have vundet stor Udbredelse. Et sikkert Eksempel paa et fremmed Navn, der er ældre end Kristendommen, er Kætil, der

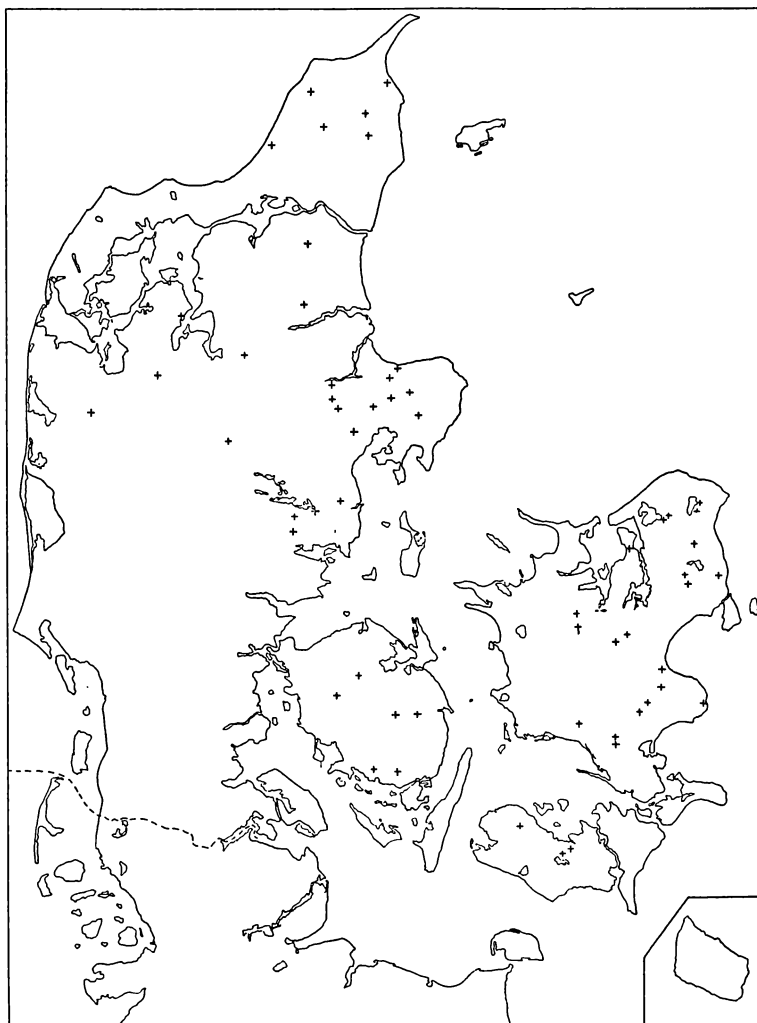

Fig. 7. Fremmede Personnavne i -torp.

er samme Ord som Fællesnavnet Kedel, et gammelt Laan fra latinsk *catillus*, der betyder en lille Skaal. Kætil er et af de allermindeligste Personnavne i Danmark i ældre Tid og indgaar i 19 Navne paa -torp.

Det store nordiske Personnavnestof i Torperne kan ikke gennemgaas i Enkeltheder. Det viser sig, at de Navne, der hyppigst forekommer i Forbindelse med Torp, stort set ogsaa er dem, der er almindelige i de skriftlige Kilder. Navne som Biorn, Bō, Ulf og Swēn indgaar saaledes hver for sig i 20—30 Torpnavne. Hvis vi sammenligner -torp med en gammel Navnetype som -lev, er det straks iøjnefaldende, at der er en karakteristisk Forskel paa de Personnavne, der indgaar i dem. Lev-Navnene indeholder, som tidligere nævnt, hovedsagelig gamle, toleddede Personnavne. Nogle af disse Navne gaar naturligvis igen i Torperne. Gammeldansk Rēthar, oldnordisk Hreiðarr, i Reerslev indgaar ogsaa i Reerstrup. Gammeldansk Sighar, der indgaar i Sigerslev og Sejerslev, møder vi i det sjællandske Sigerstrup og det jyske Sejstrup (1468 Seyerstrup). Men saadanne Overensstemmelser er sjældne, og i det hele taget er der forholdsvis faa toleddede Personnavne i Forbindelse med -torp, Navne som Stænkil, oldnordisk Steinkell, i Stenkelstrup, Saxulf i det forsvundne Saxulfsthorp, Grimulf i Grimmelstrup, Halfdan i Hallendrup, Gunnar i Gunnerstrup. En Statistik over Personnavnene i de yngre Runeindskrifter viser, at knap Halvdelen af dem er Sammensætninger, men i Torperne er de sammensatte Personnavne betydelig færre. Her er det gamle usammensatte Navne og Kortformer (Kæleformer) af sammensatte Navne, der dominerer. En stor Rolle spiller oprindelige Tilnavne som Bōndi, Swēn, Kætil med flere. Som Eksempler paa Torpnavne sammensat med Kortformer kan nævnes Tobberup, af Mandsnavnet Tobbi, Kæleform af Thorbiorn, Ubberup af Ubbi, Tibberup af Tibbi, Babberup af Babbi, Kobberup (1408 Kubbethorp) af *Kubbi.

Langt de fleste af Personnavnene er Døbenavne (Fornavne), men der er ogsaa Eksempler paa, at det er Tilnavne, der har været anvendt som saadanne, da Torpnavnene blev dannet. Fra Landnámabók ved vi, at de islandske Gaardnavne i mange Tilfælde

indeholder Landnamsmændenes Tilnavne. Jo mere almindeligt Døbenavnet er, jo mere tilbøjelig er man til at opkalde Gaarden efter Tilnavnet: Blesastaðir har Navn efter Þórbjörn blesi, Strúgsstaðir efter Þórbjörn strúgr o. s. v. Man kan ikke tale om en lignende Tendens i de danske Torpnavne, idet de hyppigst forekommende Fornavne, som nævnt, ogsaa er de almindeligste i Torperne. Mange Eksempler er iøvrigt usikre, idet samme Navn kan optræde baade som Fornavn og Tilnavn. Af mere sikre Tilfælde kan anføres følgende:

Alstrup paa Falster (Valdemars Jordebog Aflangsthorp) indeholder et Tilnavn *Aflang »den altfor lange«, en Sammensætning med gammeldansk af, of »altfor«. Sideformen of indgaar i *Ofhøgh »den altfor høje«, der forudsættes i Ofhogsthorp i Valdemars Jordebog, det nuværende Ovstrup i Aars Herred. Tillægsordet blid, gammeldansk blith, anvendt som Tilnavn, indgaar i det sjællandske Blistrup (1158 Blidestorp), og en tilsvarende svagtbøjet Form forudsættes i Blirup; jævnfør det gammelsvenske Kvindenavn Blidha. Det 6 Gange forekommende Bredstrup indeholder Tillægsordet Bred, der dog muligvis er gaaet over til Fornavn; i Oldnordisk er Breiðr baade Døbenavn og Tilnavn. Tillægsord er i det hele almindelige blandt Tilnavnene i Torperne. Flarup og Fladstrup indeholder henholdsvis den svagtbøjede og den stærke Form af flad, Graarup og Grarup er sammensat med Tilnavnet Graa, gammeldansk Grā, Lillerup med Litli, den svage Form af Tillægsordet litil »lille«, Skødstrup (1245 Skeffstrop) med Tilnavnet gammeldansk Skēf »den skæve«. Tilnavne af anden Art indgaar i Navnet Bukkerup, Buktrup, der forudsætter et gammeldansk Bukki, kendt som Sideform til Tilnavnet Buk, og i Stimestrup (1346 Stimanstorp), der indeholder gammeldansk Stighaman »Stimand«, i alt Fald oprindeligt et Tilnavn.

Et sammensat Personnavn synes at indgaa i det nordjyske Gultentorp i Fleskum Herred, 1442 skrevet Guldkontorp, 1494 Gulkentrop. Navnet maa sammenstilles med det norske Stednavn Guldkunrud i Hedemarken (1384 Gulkonnerud), som antages at indeholde et Mandsnavn Gull-Korni. Navne af denne Type er sjældne

i Dansk, og derfor vilde det være paafaldende, om et saadant Navn skulde indgaa baade i et norsk og et nordjysk Navn uden indbyrdes Sammenhæng. Man kan ikke se bort fra den Mulighed, at det kan have været den norske Høvding, hvis Navn indgaaer i Gulkunrud, der har ejet det danske Gultentorp; selve Navnet vidner jo om Rigdom! Vi ved, at der fra gammel Tid har været livlig Forbindelse mellem Nordjylland og det sydlige Norge, en Forbindelse, der ogsaa har sat sig Spor i Dialekterne, og at en Nordmand faktisk har ejet Gods i Jylland fremgaaer af Egaa-Stenen, der er rejst af en Mand, som var landhirdir d. v. s. Forvalter hos Ketil den Norrøne.

Kvindenavne forekommer næsten aldrig i Forbindelse med Torp. Dog indeholder Askildrup i Galten og Hellum Herred det sjældne Kvindenavn *Āskatla*, der findes paa Listen over nordiske Pilgrimme i Reichenau og paa Spentrup-Stenen. Et andet Kvindenavn Gythni, oldnordisk *Guðný*, indgaaer formodentlig i Navnet Gynderup. De sikre Kvindenavne er saa faa, at der er yderst ringe Sandsynlighed for et Kvindenavn i de talrige Tilfælde, hvor man ikke direkte kan se af de gamle Skriveformer, om der foreligger et svagtbøjet Mandsnavn eller det tilsvarende Kvindenavn, f. Eks. *Tövi* eller *Töva*.

Hvor Forleddene er almindelige gammeldanske Mandsnavne, er det naturligvis ofte Navne, der forekommer over hele Landet. Atti indgaaer i 6 sjællandske Atterup'er og 5 jyske Attrup'er, Aggi i sjællandsk Aggerup og jysk Agtrup, *Bösi* i sjællandsk Boserup og jysk Baastrup; Bonderup forekommer 6 Gange paa Sjælland og 5 Gange i Jylland o. s. v. I mange Tilfælde er den geografiske Udbredelse dog ikke uden Interesse. Naar Mandsnavnet *Āki* indgaaer i 12 Torpnavne paa Øerne (Aagerup og et enkelt Agerup, 1259 Akethorp), medens der kun er et Par usikre Eksempler i Jylland, viser det tydeligt, at Navnet oprindeligt hører til paa de danske Øer. Et andet Navn, der har hjemme paa Øerne, er det **Glöir*, der forudsættes i de to sjællandske og et lollandsk Glostrup, medens en Sideform **Glöi* indgaaer i det fynske Glorup. Navnet forholder sig til Udsagnsordet *glōa* »gløde« ligesom det oldnordiske Mandsnavn *Glœðir* til oldnordisk *glœða*. Af særlig jyske Navne kan nævnes

Fig. 8. Personnavne paa Thor- i -torp.

det *Ginni, der forudsættes i fire jyske Ginnerup'er (jævnfør gammelvensk Kvindenavn Ginna) og *Horsi, der indgaar i 12 jyske og et enkelt fynsk Hostrup (Haastrup). Ogsaa et Navn som Alf er sikkert oprindelig jysk, da Alstrup forekommer 9 Gange i Nørrejylland, men mangler paa Øerne.

Af særlig Interesse er Udbredelsen af de Personnavne, der ellers ikke kendes i Nordisk, men som er overleveret i andre germanske Sprog. Det drejer sig altsaa ikke om indlaante Navne, men om gammelt Navnestof, der er bevaret i Torpnavne. Som Eksempler kan nævnes Drustrup, af et Mandsnavn svarende til oldhøjtysk Druso, Gandrup (15. Aarh. Gamdrop), af et Mandsnavn = oldhøjtysk Gammo, Hvinderup, af et *Hwini beslægtet med oldhøjtysk Hwini, Hwiniu, Hokkerup, af gammeldansk *Hokki = oldengelsk Hocca, Klattrup (1469 Klaptrop), af gammeldansk *Klappi = oldengelsk Clappa, Lintrup, af gammeldansk *Linti = oldhøjtysk Linzo, og Vippetorp, af gammeldansk *Wippi = oldengelsk Wippa. Saa godt som alle Torpnavne, der indeholder Personnavne, som er overleveret i Vestgermansk, men ikke i Nordisk, findes i Jylland, specielt i Sønderjylland. Dette Forhold kan ikke bero paa en Tilfældighed, men maa være Udtryk for, at det jyske Personnavneforraad engang har haft betydelig større Lighed med det vestgermanske end Øernes.

Et af de mærkeligste ordgeografiske Forhold i Forbindelse med Personnavnene i -torp er Udbredelsen af Navnene paa Thor- og de dertil dannede Kortformer. Thor- er det almindeligste af alle Forled i nordiske Personnavne fra Vikingetiden. I de danske Runeindskrifter bestaar c. 15% af Personnavnene af Sammensætninger som Þólftr, Þórbiorn, Þórfastr, Þórgautr, Þórgeirr, Þórmundr, Þórsteinn o. s. v. eller tilsvarende Kortnavne som Tobbi, Tosti m. fl., og i den islandske Landnámabók er disse Navne endnu hyppigere, c. 25% af hele Navnestoffet. Som man kunde vente, er de ogsaa meget almindelige i danske Torpnavne. Thorkil indgaar i Torkilstrup, Thörstēn i Tostrup, Thörth i Torup, Thörgils i Truelstrup etc. Paa Kortet Fig. 8 kan vi se, at de — taget under et — er jævnt fordelt i de fleste Egne af Landet. Kun i Sønderjylland mangler de, hvad der ikke kan være tilfældigt, da Sønderjylland rummer 2—300

Torpsnavne; det eneste Eks. er Tastrup (af Tosti), Navn paa en ung Udflytterby i Adelby Sogn. Hvis Personnavne paa Thor- var lige saa almindelige her som andre Steder, kunde vi vente at finde 15—20 Eksempler i de sønderjyske Torper. Forklaringen kan kun være den, at Personnavne paa Thor- ikke var i Brug i Sønderjylland, da Torpsnavnene blev dannet; paa dette Punkt gaar Sønderjylland sammen med Vestgermansk, der saa godt som fuldstændig mangler Personnavne sammensat med det til Thor svarende Gudenavn. Gaar vi længere ned i Tiden, træffer vi talrige Personnavne paa Thor- i sønderjyske Kilder fra Middelalderen, ligesom vi møder dem i Forbindelse med -bøl og -toft (Terkelsbøl, Terkelstof), der i Sønderjylland er betydelig yngre end -torp. Naar Personnavne paa Thor- ikke bruges i Sønderjylland paa Torpernes Tid, kan det hænge sammen med, at mange af disse Sættelser er forholdsvis unge, næppe ældre end Vikingetiden, medens Torpsnavnene er ældre i Sønderjylland end andre Steder i Landet. Saa vidt man kan skønne, er dette Forhold dog ikke tilstrækkeligt til at forklare Mangelen paa Thor-Navne. Ogsaa den er et Udtryk for det sønderjyske Personnavneforraads Lighed med det vestgermanske.

Hvad Personnavnenes Bøjning angaar, er det gamle System, som vi kender fra Runesproget, i det store og hele bevaret. Der er meget faa sikre Eksempler paa, at svagtbøjede Mandsnavne faar -s i Ejefald i Stedet for det oprindelige -a, saaledes som det ofte er Tilfældet i Navnene paa -bøl (se Kap. 11). Til de sikre Eksempler maa henregnes et jysk Aggestrup, af Mandsnavnet Aggi, og to jyske Ebbestrup'er, af Mandsnavnet Æbbi. Derimod er der adskillige Eksempler paa, at Mandsnavne, der oprindeligt ender paa -ar eller -ur i Ejefald, i Stedet for faar -s i Sættelse med -torp under Indflydelse af Navne, der oprindeligt har denne Bøjningsendelse. Mandsnavnet Fathir, i Ejefald oprindeligt Fathur, har vistnok altid den yngre Form paa -s, der er første Led i det flere Steder forekommende Farstrup. Navnet Brøthir har derimod bevaret den gamle Ejeform i det falsterske Brarup (Valdemars Jordebog Brothærthorp), medens den yngre Form indgaar i jysk Brorstrup (1365 Brothærstorp). Mandsnavnet Smith, samme Ord som Fælles-

navnet Smed, ender oprindelig paa -ar i Ejefald, men faar tidlig Ejeform paa -s. Den oprindelige Ejeform er bevaret i tre Smerup'er og et Smederup, medens ikke mindre end 10 Smidstrup'er indeholder Formen paa -s, der iøvrigt ogsaa forekommer i Oldnordisk. Ved Mandsnavnet Biorn har de forskellige Bøjningsformer bevirket, at de med dette sammensatte Torpnavne har faaet et meget forskelligt Udseende i Nutiden. Den oprindelige Ejeform Biarnar foreligger i flere sønderjyske Bjerndrup'er, i nørrejysk Bjertrup og i sjællandsk Bjerup (1320 Byernethorp). En anden Ejeform Biornar, hvor den oprindelige Endelse er bevaret, men hvor ia er afløst af io under Indflydelse af Biorn, indgaar i det falsterske Bjørup (Valdemars Jordebog Biørnæthorp), og endelig har vi den yngre Form Biorns i en Række Navne som Bjørnstrup, Bjødstrup, Børstrup, og det falsterske Bøstrup (Valdemars Jordebog Byørnsthorp). Forekomsten af to forskellige Bøjningsformer af samme Navn paa Følster vidner om, at man selv indenfor et meget begrænset Omraade har dannet Torpnavne til forskellig Tid. Ganske tilsvarende Former møder vi ved Mandsnavnet Ørn, i Ejefald oprindelig Arnar. Den gamle Form indgaar i Navnet Arndrup, en yngre, Ørnar, i Ørndrup og den yngste Form Ørns i Ørnstrup.

Torp er det mest udbredte Efterled i danske Bebyggelsesnavne, naar man ser bort fra de moderne Navne paa -gaard. I Matriklen 1688 nævnes mellem 2200 og 2300 Torper, og hertil maa lægges Torperne i Sønderjylland, hvor Matriklen kun omfatter de smaa kongerigske Enklaver, hvorved vi kommer op paa c. 2500 Navne. Lægger vi desuden de Torper til, der findes i de skaanske Provinser, kommer vi op paa rundt regnet 3500, og saa har vi endda ikke taget Hensyn til de meget talrige forsvundne Bebyggelser med Navne paa -torp. Torperne er spredt over hele Landet, men er langtfrå jævnt fordelt. I Dragsholm Len i Nordvestsjælland, hvor de er talrigst, udgør de i 1688 43% af samtlige Bebyggelsesnavne, i Sorø og Holbæk Len 42%, i Ringsted Len 39% og i Kronborg Len 37%. Mindst udbredt er de i de sydligste Egne af Landet. Tranevær Len (Langeland) har kun 7% og Halsted Kloster (Lolland) 4%, hvilket er Minimum. I Jylland er Torperne talrigst i Østjylland,

der i det hele frembyder stor Lighed med Vestsjælland med Hensyn til Bebyggelse og Navnetyper. Havreballegaard Len har 30%, Aakær 29% og Mariager Kloster 37%. I Vestjylland er Bøvling Len nede paa 7%.

Ogsaa i Sverige er Torp den mest udbredte Navnetype; naar Skaane fraregnes, findes der c. 6500 Eksempler. Talrigst er de i Västergötland og Småland, de Egne, der støder op til de gamle danske Provinser, men i det hele taget er de almindelige i det syd- og mellemsvenske Omraade. Nord for Mälaren begynder de at tynde ud, og i hele Norrland er der kun c. 30 Torpnavne, der i Almindelighed gør et ungt Indtryk. At de ikke alene aftager i Tal, men ogsaa i Betydning, jo længere man kommer mod Nord, fremgaar af Antallet af Sognenavne paa -torp. I Skaane er der 67, i Västergötland 30, i Småland 18, i Östergötland kun 3, i Västmanland 2 og i Uppland og de nordligere Provinser ingen.

I Norge er der c. 50 usammensatte Torpnavne og c. 70 sammensatte. Over Halvdelen af de usammensatte og tre Fjerdedele af Sammensætningerne findes i Østfolds Fylke, der støder op til Bohuslän i Sverige, de er altsaa tydeligt nok de sidste Udløbere af en dansk-svensk Navneskik. Paa Island findes der kun ganske enkelte Torpnavne. Derimod er -torp meget udbredt i Normandiet og især i Danelagen, hvor -thorpe næst efter -by er det hyppigste af alle nordiske Efterled i Bebyggelsesnavne. Det er Danskerne, som har bragt Navnetypen med til Danelagen, og den er da ogsaa særlig hyppig i Egne med udbredt dansk Bosættelse, men Forekomsten af specifikt norske Personnavne og norske Bøjningsendelser viser, at den tidligt er taget i Brug ogsaa af det norske Folkeelement, saaledes at man ikke uden videre kan regne med, at Forekomsten af -thorpe altid er ensbetydende med dansk Kolonisation. I Lincolnshire, det centrale danske Bosættelsesomraade, hvor der findes over 100 Torpnavne, kan man tydeligt se, at de maa tilhøre et yngre Lag i Bebyggelsen end Navnene paa -by; det er gennemgaaende smaa Bebyggelser, og adskillige af dem ligger ude i de lave og sent befolkede Kystegne. Af Forleddene kan man ogsaa se, at de maa være dannet paa en Tid, da Nordboerne havde optaget en hel Del

fremmed Navnestof. Blandt Forleddene træffer man ikke alene engelske Personnavne, men ogsaa germanske, særlig frankiske, Navne fra Fastlandet, som først kom til England i større Stil efter Normannernes Erobring i 1066.

Ordet Torp optræder ogsaa, som nævnt, paa vestgermansk Omraade. I Sydengland, hvor det som Regel har faaet Formen þrop med Omstilling af o og r, er det ikke ret hyppigt i Stednavne, og de sydengelske Navne paa -þrop maa holdes skarpt ude fra de nordengelske, der sikkert altid er af nordisk Oprindelse, selv om Forleddene undertiden er fremmede. I Tyskland er Navne paa -dorf almindelige i en stor Del af det vesttyske Omraade; alene i Westfalen er der henved 900 Eksempler. De ældste tyske dorf-Navne er overleveret allerede fra det 7—8. Aarh.

Paa Grundlag af Overleveringen og Udbredelsen har Jöran Sahlgren fremsat den Teori, at Torpbosættelsen er en Bevægelse, der kommer fra Tyskland. Den naar først til Danmark, nærmere bestemt til Sønderjylland, hvorfra den breder sig dels til Nørrejylland, dels til de danske Øer og Skaane og derfra videre op i Sverige, hvor den tydeligt aftager i Styrke, jo længere vi kommer nordpaa. Teorien lyder sandsynlig; der maa sikkert være en historisk og kulturel Sammenhæng mellem alle de germanske Navne paa -thorp, ligesom der er en geografisk. I alt Fald støttes Teorien af, at danske Torpnavne er ældst i Sønderjylland. Det er Johs. Steenstrup, der i Danmarks Riges Historie først har gjort opmærksom paa dette Forhold, der senere blev omtalt i en lille Afhandling af Marius Kristensen fra 1920. Marius Kristensen nævner, at de oprindelige Bøjningsformer er bedre bevaret i Sønderjylland end andre Steder; det hedder her Arndrup og Bjerndrup, ikke — med de yngre Ejeformer — Ørnstrup og Bjørnstrup. Dette Forhold kunde dog eventuelt forklares ved, at de sønderjyske Dialekter med Hensyn til deres Bøjningssystem var mere konservative end andre. Derimod er det afgørende, at der mellem Sønderjyllands 2—300 Torper ikke findes et eneste, der med nogen Sandsynlighed kan tolkes af et kristent Personnavn. Ogsaa andre Forled, der kommer ind med Kristendommen, Ord som Munk, Biskop og Kirke, mangler fuld-

stændig, og det samme gælder Laaneordet Mølle. Desuden er Torperne i Sønderjylland større og betydeligere end i andre Landsdele. Det fremgaar af, at tre sønderjyske Torper, Rangstrup, Tyrstrup og Strukstrup, er blevet Herredsbyer, og en Mængde er blevet Sognebyer (jfr. Kortet over samtlige Sognebyer paa -torp i Skautrup: Det danske Sprogs Historie I 115). Alene i Angel er der 9 Sogne, en Fjerdedel af det samlede Antal, med Navne paa -torp. Mange af disse Sognebyer hører til de største i Angel, og det maa anses for usandsynligt, at de først skulde være opstaaet i Vikingetiden eller endnu senere. Nogle af dem maa gaa tilbage til de nærmest foregaaende Aarhundreder.

Løvrigt maa man regne med, at Hovedmassen af de danske Torper er opstaaet i Vikingetiden, sandsynligvis endda i dens senere Del, og i den ældre Middelalder (900—1100). At Torpnavne er dannet i Vikingetiden fremgaar af, at Danskerne har bragt Typen med til England og Normandiet, og at nogle først kan være fra Middelalderen, kan vi se af de ovenfor omtalte yngre Bøjningsformer i Forleddene og af de kristne Personnavne og andre fremmede Forled. At de paa den anden Side ikke i nævneværdigt Omfang kan være dannet efter den ældre Middelalder fremgaar af de nordiske Personnavnes overvældende Majoritet. Vi skal ikke saa forfærdelig langt ned i Middelalderen, før de indlaante Personnavne bliver lige saa hyppige som Navne af hjemlig Oprindelse, men i Torpnavnene udgør det fremmede Element kun nogle faa Procent. Det yngste Præg har Torperne i Nordsjælland. Her finder vi ikke alene de med almindelige bibelske Navne og Helgennavne sammensatte som Jonstrup, Mortenstrup, Abrahamstrup, Bendstrup m. fl., men ogsaa Sammensætninger med fremmede Navne som Edwin og Alexander. De fremmede Personnavne er sikkert ikke uden Forbindelse med de store Klostre paa denne Egn, Æbelholt, grundlagt i Begyndelsen af det 12. Aarh., og Esrum, der nævnes første Gang 1151.

De danske Torper er for Størstedelen Udflytterbyer eller Udflyttergaardene fra ældre Bebyggelser. I Jyske Lov har Ordet ligefrem denne Betydning. Det bestemmes her, at hvis der anlægges en Torp

ude paa Marken, i Markfællesskab med Moderbyen, og man er uenig om, hvad der hører til Torpen, og hvad der hører til Adelbyen, da skal de, der bor i Adelbyen, føre Bevis. Og finder de, at Torpen er til Skade for dem, kan de faa den nedlagt igen, hvis Udflytterne ikke har tre Vintres Hævd paa deres Bebyggelse. Nogle Steder i Landet, særlig i Østjylland, er Antallet af nedlagte Torper meget stort. Alene fra Houbjerg Herred har man gennem Marknavne og paa anden Maade Kendskab til 16 forsvundne Torper; i samme Herred er kun 18 bevaret til Nutiden. Da det er klart, at langt fra alle forsvundne Bebyggelser sætter sig Spor i Navnestoffet, maa Torpbosættelsen her have været overordentlig ustabil. — At ikke alle Torper kan opfattes som Udflytterbebyggelser fremgaar af Forekomsten af de store Torpbyer i Sønderjylland, f. Eks. i Angel og den nordlige Del af Haderslev Amt. Saadanne Byer er ikke anlagt paa eksisterende Landsbyers Bymark, men er Nyanlæg paa gammelt Skovland.

Kapitel 11.

BØL

Det Efterled, der i Gammeldansk har Formen -bøli, er i Nutiden blevet til *-bølle* paa Øerne, *-bøl* i Jylland. Det er samme Ord som oldnordisk *bœli*, der bruges dels om et Leje for Mennesker eller Dyr, dels om et Bosted eller en Gaard; de samme Betydninger har Ordet *ból*, dansk *Bol*, som *bœli* er afledt af. Den første Betydning optræder f. Eks. i norske Stednavne som *Haukabœli* og *Rafnabœli*; de betyder simpelthen »Høgerede« og »Ravnerede«. I det gamle svenske Lovsprog møder vi den samme dobbelte Betydning af *bøle*; i Østgøtelovent hedder det: *biur a sæ bøle sum bonde d. v. s. Bæver har Bolig som Bonde*. I moderne svenske Dialekter har *böle* (og *bol*) undertiden faaet den sekundære Betydning »frugtbar Eng i Nærheden af Gaarden«. En lignende Betydningsovergang har vi muligvis Spor af i Dansk; i et Dokument fra Skast Herred fra 1513 omtales »en Eng kaldet Tynbøl«. Hvor *-bøl* indgaar i Marknavne, f. Eks. i Sønderjylland, er der dog snarest Tale om forsvundne Bebyggelser.

I de allerfleste danske Stednavne paa *-bøl(le)* er Ordet brugt om menneskelige Bosteder. Den Afledningsendelse, som det er dannet med, bruges i germanske og andre indoeuropæiske Sprog til Dannelse af Intetkønsord, der indgaar i Sammensætninger, hvor de har samme Betydning som Grundordet; jævnfør f. Eks. oldnordisk *ill-gresi* »Ugræs«, hvor sidste Led er et Intetkønsord afledt af Ordet *gras* »Græs«. Selve det usammensatte *bœli* er en senere Dannelse, der er løsrevet fra Sammensætningerne; paa samme Maade er f. Eks. Ordet *Mærke* dannet paa Grundlag af Sammensætninger som *Landemærke*, *Skjoldemærke* o. s. v.

Det er vigtigt at holde sig Ordets Oprindelse klar, naar man diskuterer Indholdet af Navnene paa -bøl. Ordet maa — i alt Fald fra først af — betyde det samme som Bol, og Bolet har antagelig oprindelig været Betegnelse for en Helgaard, en Gaard af den Størrelse, som var nødvendig for en fri Bondefamilies Underhold. Først senere kommer det til at betegne en bestemt Del af Bymarken eller en skatteteknisk Størrelse. Man maa derfor antage, at de ældste Navne paa -bøl har betegnet enkelte Gaarde. I mange Tilfælde er -bøl stadig Enkeltgaarde, og hvor det ikke er Gaarde, er det som Regel smaa Bebyggelser. Ifl. Gunnar Knudsens Optælling er der kun 21 Kirkebyer mellem de c. 200 Bebyggelser paa -bøl eller en betydelig mindre Procentdel end blandt Torperne. Det er ogsaa karakteristisk, at vi kun træffer ganske faa usammensatte Bøl (deriblandt Sognebyen Bøl i Angel) og kun en enkelt Sammensætning af et Landsbynavn med Bøl, hvorimod Navne af Typen Lisbjerg Terp, som ovenfor nævnt, er ganske almindelige blandt Torperne. Det paagældende bøl-Navn er Revsbøl i Thy, Navn paa en lille Bebyggelse ved Herredsbyen Revs, og det er endda muligt, at det er et ganske moderne Navn, dannet efter de talrige ældre Navne paa -bøl i Nærheden; Navnet findes ikke i Matriklerne fra det 17. Aarh. Forholdet er Udtryk for, at -bøl er Enkeltmandsforetagender, ikke kollektive Udflytninger fra en Landsby.

Det her anførte stemmer godt med de Resultater, Ole Widding er kommet til i sin Bog om Markfællesskab og Landskifte (1949). Widding kombinerer Brugen af Navneleddene -torp og -bøl med den Sondring, han foretager mellem internt og externt Fællesskab. Det interne Fællesskab er det Markfællesskab, der findes eller kan findes mellem en Moderby og dens Udflytterbyer, Torperne. I Modsætning hertil staar det Fællesskab, der ofte findes ved -bøl, det externe eller komplicerede Fællesskab mellem selvstændige Bydannelser. Forskellen er Udtryk for, at bøl-Byerne i Reglen er anlagt paa Udjord eller Fæled og har selvstændige Bymarker, medens Torperne ligger i den gamle Bys Vang.

Med Hensyn til Forleddene er der stor Lighed mellem -bøl og -torp. De fleste bøl-Navne har Personnavne til Forled, men en Del

er sammensat med Fællesnavne, maaske mellem 20—25%. Ligesom ved -torp bestaar Fællesnavnene hovedsagelig af nogle faa Ord, der stadig hører til de almindelige i Sproget: Aa i Aabøl, Kær i Kærbøl, Skov i Skovbøl m. fl. Til denne Gruppe hører maaske ogsaa det sydsjællandske Bakkebølle, men da Terrænet ikke er særlig bakket i Forhold til Omgivelserne, og da Bakke ellers synes at hedde Banke i Sydsjælland, maa man regne med den Mulighed, at Forleddet i Stedet for kan være et Personnavn. Navnet er ikke overleveret fra Middelalderen.

En Sammensætning med Tillægsord er det almindelige Nȳbōli, nu som Regel Nebel eller Neble, men i Sønderjylland bevaret som Nybøl. Navnet er ogsaa almindeligt i Sverige, hvor det som oftest er blevet til Nibble, altsaa med samme Lydudvikling som i det danske Navn. Udviklingen hænger sikkert sammen med en særlig tidlig Svækkelse af andet Sammensætningsled efter et Forled, der ender paa lang Vokal. At -bøl tidligt ophører at opfattes som sidste Led i en Sammensætning fremgaar af, at b-Lyden i Dialekterne er blevet behandlet som et oprindeligt p mellem Vokaler, hvorved norrøjsk Nebel faar Udtalen »Nevvel« og det sønderjyske Nybøl bliver udtalt »Nøffek«. Nybøl er ikke blot interessant ved den ejendommelige Lydudvikling, men ogsaa ved at være det eneste bøl-Navn, der har et Sidestykke i Danelagen, nemlig i Navnet Newball i Lincolnshire, c. 1115 skrevet Neobole, c. 1175 Neubele. Tiltrods for Betydningen er Nybøl da højst sandsynligt et af de ældste danske Navne af Typen.

Hvor Forleddene er Personnavne, er det i mange Tilfælde de samme, som indgaar i -torp. Assenbølle (1429 Asmyndebole) er sammensat med det gammeldanske Mandsnavn Āsmund, der indgaar i Assendrup, Asserbølle med Azur, Brandsbølle med Brand, Havbølle (Valdemars Jordebog Hakæbølæ) med Haki, der indgaar i Hagerup, Knudsbøl med Knūt, Simmerbølle (Valdemars Jordebog sygmunde bole) med Sighmund, Tullebølle (1385 Tolebole) med Tōli, Tumbøl med Tūmi, og Villebøl med det Willi, der indgaar i flere Villerup'er.

I nogle Tilfælde er Forleddene gamle Tilnavne. Barsbøl inde-

holder Tilnavnet Barn, idet n falder bort i Forbindelsen -rns-, Baadsbøl er sammensat med Tilnavnet Bāt »Baad«, kendt i Middelalderen som Adelsnavn, og Bremsbøl med Tilnavnet Brims, egl. »Bremse«. I Dybbøl (1352 Duttebul) indgaar der et Tilnavn *Dytti, som ikke direkte er overleveret i Dansk, men som forekommer i det norske Stednavn Dytterud; en Sideform er det oldnordiske Tilnavn Dytr. Af samme Oprindelse som Dybbøl er Dyttebøl i Angel. I Paabøl er første Led Tilnavnet Pā »Paafugl« ligesom i Paarup.

I ganske enkelte Tilfælde forekommer de samme Personnavne som i -lev. Emmerbølle paa Langeland indeholder samme Mandsnavn som det sønderjyske Emmerlev, og Sognavnet Fuglsbølle, ligeledes paa Langeland, er ligesom Fuglslev paa Djursland sammensat med Mandsnavnet Fughl. Vintersbølle i Sydsjælland kunde indeholde samme Personnavn som Vinterslev, der snarest er sammensat med et gammelt Mandsnavn paa -hariaR »Kriger«. Sikker er Sammenstillingen dog ikke, idet der ogsaa er Mulighed for, at Vintersbølle kan være sammensat med det gammeldanske Tilnavn Wintær »Vinter«, der ikke kommer i Betragtning ved lev-Navnet. Tilnavnet antages at indgaa i svenske Stednavne som Vintersbo og Vinterstorp.

Et Navn, der kræver en særlig Omtale, er Oksbøl. Det forekommer som Sognavn paa Als (1483 Oxebull) og som Navn paa Landsbyer ved Varde, Haderslev (1429 Owsbyll) og i Angel; desuden forekommer Navne af samme Oprindelse i Norge og Sverige. Det er blevet formodet, at første Led kunde være Ordet Okse anvendt som Persontilnavn, men den store Udbredelse gør det usandsynligt, at det er dette sjældne Personnavn, der indgaar. Første Led maa ligefrem være Dyrenavnet Okse, og Oksbøl maa sammenstilles med det jyske Oksenbøl i Thy og det shetlandske Oksnabøl, hvor samme Ord forekommer i den gamle Ejeform i Flertal. Maaske skal vi ligefrem regne med et gammelt Fællesnavn *ux(n)abōli, der betyder »Oksstald«. Man kan ikke lade være med at sætte Oksbøl ved Varde i Forbindelse med Professor Hatts Fund af en mærkelig Jernalderhustomt her i 1937. Oksbølhuset var langt større end alle andre kendte Jernalderhuse, 36 m langt, og inddelt i flere Rum,

hvoraf det vestlige var indrettet til Beboelse; det stammer ifl. Prof. Hatt fra Tiden c. 500 efter Kristus. Selve Navnet kan ikke gaa saa langt tilbage i Tiden, men det synes meget rimeligt, at man ved Oksbøl allerede i Folkevandringstiden har drevet Okseopdræt, som krævede store Staldbygninger. Andre bøl-Navne med Husdyrnavne som første Led er Studebøl i Angel og sandsynligvis Rudebøl ved Højer (1444 Rutebul), der kan indeholde et Dyrenavn, der svarer til oldnordisk hrútr »ugildet Vædder«. Af samme Oprindelse som Rudebøl er sikkert det Rubøl, der forudsættes i Rubølle umiddelbart ved det angelske Oksbøl.

Flere Navne paa -bøl er sammensat med fremmede Personnavne. I Briksbøl indgaar formodentlig Mandsnavnet Brix, et gammelt Helgennavn, der optræder i Danmark allerede i det 12. Aarh., ældst maaske dog som Navn paa Udlændinge. Navnet Perbøl maa ogsaa indeholde et fremmed Personnavn; det optræder tre Gange i Sønderjylland og antages at være et oprindeligt *Pætærbøli, sammensat med Personnavnet Peter; en lignende Sættelse uden Ejefalds-s er, som nævnt, Navnet Alexanderthorp, nu Alsønderup. I Navnet Rotbøl, der forekommer tre Gange i Nord- og Vestjylland, synes første Led at være det nedertyske Laaneord Rotte brugt som Tilnavn; udelukket er det dog ikke, at der foreligger et spottende Navn, der direkte er sammensat med Dyrenavnet (»Rotterede«). Et fremmed Personnavn har man ogsaa antaget i Navnet Klavsebølle, som Gunnar Knudsen tolker af Mandsnavnet Klavs, den nedertyske Form af Nikolaus, dansk Niels. At Forklaringen ikke kan være rigtig fremgaar af den ældste Form Klaxebøle, der forekommer i et Originaldiplom fra 1442. Navnet indeholder i Stedet for det ægte nordiske Mandsnavn Klak, oldnordisk Klakkr.

Formen Klaxebøle er Eksempel paa et sprogligt Fænomen, der spiller en betydelig Rolle i Stednavnene i det syddanske Omraade, nemlig Indskud af en e-Vokal efter Ejefalds-s i første Sættelsesled. Af andre bøl-Navne, hvor vi finder dette Indskud, kan nævnes Ringsebølle, Korsebølle (Valdemars Jordebog Colzebøle; 1412 Kolzebøllæ) og Skodsebølle. Ogsaa det mærkeligt udseende Tressebølle hører maaske herhen. Det er først overleveret fra det

15. Aarh., men kunde forklares som et oprindeligt *Thrælsbøli med Indskud af e og Bortfald af l foran s ligesom i Korsebølle. Der er mange andre Eksempler paa dette Bortfald i Stednavne; jævnfør f. Eks. Bested, c. 1330 Bylstath, og Snostrup, 1290 Snaldstorp. Navnet bliver i saa Fald en Parallel til Trælstrup, der er sammensat med Ordet Træl. Indskuddet findes ogsaa i Navne af andre Typer, bl. a. er der adskillige Eksempler i Navne paa -by, f. Eks. Kokseby (af et Mandsnavn Kok(k), der indgaar i Kogsbøl og Kovstrup), Hunseby, Ringseby og Troelseby. Marius Kristensen har i sin Tid søgt at forklare Forleddene i disse Navne som Ejeformer i Flertal af svagtbøjede Navneord, hvor man for Tydeligheds Skyld har indskudt et s foran det normale gammeldanske Ejefaldsmærke -a. F. Eks. skulde Ringse- i Ringsebølle og Ringseby være et gammeldansk *ringsa- i Stedet for ringa-, den normale Form for Ejefald Flertal af Ordet Ring. Mod denne Forklaring kan blandt andet indvendes, at den ikke forklarer en Form som Troelseby, hvor det er hævet over enhver Tvivl, at første Led er et Mandsnavn. Vilde man forklare Forleddene som normale Bøjningsformer, maatte man antage, at der forelaa en Række ellers ukendte Personnavne *Ringsi, *Klak(k)si, *Kolzi o. s. v., som var afledt af de velkendte Mandsnavne Ring, Klak, Kol, men den Afledningsendelse -si, der maatte antages, er i Virkeligheden meget sjælden i danske Personnavne, saa sjælden, at det vilde være utænkeligt, at den indenfor et begrænset Omraade indgik i en lang Række Navne. Tilbage bliver kun den Mulighed, at det drejer sig om et Vokalindskud eller rettere sagt om unormale (dobbelte) Bøjningsformer af Personnavne. Navnene Ringsebølle, Korsebølle og Klavsebølle indeholder med andre Ord de almindelige Mandsnavne Ring, Kol og Klak, som i Ejefald har faaet Formerne Ringse, Kolse og Klakse. Fænomenet er overordentlig gammelt. Colzebøle forekommer allerede i Valdemars Jordebog fra første Halvdel af 13. Aarh., og endnu længere tilbage i Tiden kommer vi ved det lollandske Ringsebølle, som i et Dokument fra Slutningen af det 12. Aarh. eller fra Tiden omkring Aar 1200, bevaret i et Udtog i Næstvedbogen, skrives Ruichsabøli d. v. s. *Rinchsabøli. Dokumentet udmærker sig ved sine velbevarede Bøjnings-

former: Euiuby, Tochatorp, Jarandaløff etc. Eksemplet viser, at Vokalinskuddet gaar saa langt tilbage i Tiden, som vi overhovedet kan komme ved Hjælp af de bevarede Kilder; det viser desuden, at den »indskudte« Vokal oprindelig er et a, der senere svækkes til e. Det er da tydeligt, at Formerne maa sammenstilles med den ejendommelige Ejeform Thuirgilsa af Mandsnavnet Thyrgils, der optræder en enkelt Gang i en skaansk Kilde fra det 12. Aarh. Det, der er sket, er, at man for Tydeligheds Skyld har givet et Personnavn, der i Forvejen endte paa -s, en ny Ejeform paa -a, hentet fra de svagtbøjede Personnavnes Ejeform; jævnfør, at et Navn som Andrés i Oldnordisk kan hedde Andrésar i Ejefald ved Siden af det oprindelige Andrés. Ved Dannelsen af de her omtalte danske Stednavne er Udviklingen gaaet videre, saaledes at vi ikke alene har faaet et a føjet til Ejeformen af stærktbøjede Personnavne, der endte paa -s, som i Eksemplet Troelseby, der ganske svarer til det skaanske Thuirgilsa, men til Ejeformen af alle stærktbøjede Personnavne.

Det er interessant at lægge Mærke til, at disse Ejeformer paa -sa, -se findes i det samme syddanske Omraade, hvor Stednavnene paa -by sammensættes med Personnavne, dog ikke i Sønderjylland, hvor Vokalinskuddet ophæves af den jyske Tendens til Bortfald af de tryksvage Vokaler. Endnu mere interessant er det, at den samme Tendens synes at kunne konstateres i nordiske Stednavne i England. Et Navn paa -by, Laceby, der er sammensat med det nordiske Mandsnavn Leifr, i Ejefald Leifs, optræder saaledes i et Originaldiplom fra sidste Halvdel af det 12. Aarh. som Laifseby. Fænomenets Forekomst i Syddanmark og i Danelagen beror sandsynligvis paa, at der er gammel Forbindelse mellem de to Omraader, og det er vistnok det rimeligste at antage, at det hører hjemme i England og derfra har bredt sig til Danmark. Navne af Typen Ringsebølle bestyrker os i den Tanke, at der er en særlig intim Forbindelse mellem de danske Kolonisationsomraader i England og det syddanske Omraade, der i Vikingetiden havde Hedeby som Centrum.

Bortset fra Navne af den ovennævnte Type forekommer der adskillige uoprindelige Ejeformer i Forleddene. Mandsnavnene Fathir og Brōthir ender, ligesom det ofte er Tilfældet i Torpnavne, paa

-s i Ejefald; det første Navn indgaar i Faddersbøl i Thy, det andet i det sønderjyske Brorsbøl. Desuden er der, hvad der er meget sjældent ved -torp, adskillige Eksempler paa, at svagtbøjede Mandsnavne faar -s i Ejefald. I Bondesbøl i Angel (15. Aarh. Bundesbull) er første Led Mandsnavnet Bonde, gammeldansk Bōndi, der oprindelig endte paa -a i Ejefald. I Adsbøl i Sundeved og Adsbøl i Angel er Forleddet den yngre Ejeform af Mandsnavnet Atti; det første skrives Attesbul 1462, det sidste Attesbull 1483. De samme Mandsnavne har vi flere Gange i Forbindelse med -torp; her hedder det aldrig *Bondestrup og *Attestrup, men altid Bonderup og Att(e)rup med den oprindelige Ejeform bevaret. I Agersbøl i Vejle Amt er første Led maaske Mandsnavnet Aggi, og Tusbøl ved Ribe kan indeholde det gammeldanske Tūvi, nu Tue.

Bøl-Navnene har en udpræget syddansk Udbredelse. De fleste findes i Sønderjylland, c. 100 ialt. I Nørrejylland forekommer de i Vejle og Ribe Amter og i den sydlige Del af Ringkøbing Amt; en isoleret Gruppe findes Nord for Limfjorden, i Thy og Hanherrederne. Paa den fynske Øgruppe er de ret udbredte, særlig paa Langeland (15 Eksempler). Desuden findes de paa Lolland og i Sydsjælland. Et Kort over Udbredelsen af de med Personnavne sammensatte findes i Sønderjyllands Historie I Side 293. En tysk Forsker, J. U. Folkers, har ment, at -bøl var af samme Oprindelse som den tyske Stednavneendelse -büttel, der optræder paa saksisk Omraade; de nordligste Udløbere af Typen findes i Eidersted. Folkers mener endvidere at kunne konstatere, at Hjemstedet for -bøl, -büttel er det nordlige og vestlige Jylland, hvor vi har en bestemt Hustype, det »kimbriske Hus«, der ogsaa findes i büttel-Omraadet i Dithmarsken. Fra Jylland skulde -bøl, -büttel dels være trængt over Land til Dithmarsken, dels ad Søvejen til Weseromraadet og videre til England, hvor det til -büttel svarende Efterled er ret almindeligt. Denne Teori kan ikke være rigtig. For det første er -bøl og -büttel ikke Former af samme Ord, og for det andet kan -bøl ikke gaa tilbage til urnordisk Tid, hvad det maatte gøre, om de jyske bøl-Navne var Forudsætningen for de engelske. I Virkeligheden har de danske bøl-Navne et afgjort middelalderligt Præg, hvad der frem-

gaar dels af de fremmede Personnavne, dels af de yngre Bøjningsformer i Forleddene. De ældste Eksempler stammer formodentlig fra Slutningen af Vikingetiden; jævnfør, at det eneste bøl-Navn i Danelagen er det ovenfor nævnte Newball = dansk Nybøl. Denne Datering stemmer med, at -bøl efter Vikingetidens Afslutning er optaget af de Syd fra indvandrede Nordfriser paa Slesvigs Fastland, hvor -büll nu er den dominerende Navnetype paa frisisk Omraade. Paa Geestøerne, hvor den frisiske Befolkning fra gammel Tid har været bofast, findes der kun enkelte, isolerede Eksempler.

Indenfor det danske Omraade har bøl-Navnene det ældste Præg paa de sydfynske Øer, hvor der ikke synes at forekomme yngre Bøjningsformer, men derimod flere Tilfælde af gamle og sjældne Personnavne i Forleddene. Fra Langeland kan foruden det tidligere nævnte Emmerbølle anføres et Navn som Næstebølle, 1417 skrevet Næwestebølæ; det maa indeholde et ellers ukendt Personnavn, hvis andet Led maaske er det samme som i det Mandsnavn, der forudsættes i Blovstrød, Roskildebispens Jordebog Blawestæruth. Efter alt at dømme har de danske bøl-Navne deres Udbredelsescentrum i dette Omraade.

Enkelte isolerede Navne, der ligger udenfor bøl-Omraaderne, er med Urette blevet henført til Gruppen, fordi de ender paa -bølle i Nutiden. Det drejer sig bl. a. om Østerbølle og Vesterbølle, der er Navne paa to Nabosogne i Himmerland (1307 Bøligh, 1363 Westerbølugh). I Virkeligheden foreligger der her en Sideform til Ordet Bolig, gammeldansk bōlëk; den olddanske Form af dette Ord er *bō-læikr, idet det er dannet med den samme Afledningsendelse som Ordet Vejrlig, oldnordisk veðrleikr. Efter den trykstærke, lange Vokal i Forleddet er der her Mulighed for en særlig tidlig Svækkelse af Endelsen, hvorved æi gaar over til i, og i den derved opstaaede Form *bōlik kan i-et bevirke Overgang af o til ø i første Stavelse (Omlyd), saaledes at vi faar en Form *bølik. Andre Navne, der kan antages at indeholde samme Ordform, er Ugelbølle og Kankbølle i Øster-Lisbjerg Herred, skrevet henholdsvis Vgelbølu og Kanckbølu i 1480. Efterleddet -bølle udtales med Stød i Stedets Dialekt, hvilket viser, at det ikke kan være det gammeldanske

-bøli; derimod er det den Udtale vi venter, hvis Efterleddet gaar tilbage til *-bølik; jævnfør at Ordet nylig, gammeldansk nȳlika, udtales »nølle« med Stød i den paagældende Dialekt. De nævnte Navne er formodentlig ikke særlig gamle. Forleddet i Kankbølle er Laaneordet Kannik; en Del af Byen hørte i Middelalderen til Aarhus Domkapitel.

En anden Endelse, som det er naturligt at behandle i Forbindelse med -bøl, er *-bølling*, der indgaar i en Del Navne, som næsten alle ligger i Vest- eller Sønderjylland. Bølling er ofte blevet forklaret som en ing-Afledning af Bøl, hvad der sikkert hænger sammen med, at de to Endelser findes i samme Omraade. At Forklaringen ikke er rigtig fremgaar af, at vi aldrig ved *-bølling* træffer Sammensætning med Personnavne som ved *-bøl*. Forleddene bestaar af nogle faa Fællesnavne: Aa, Kær, Skov og enkelte andre, og sidste Led er i Virkeligheden en Afledningsendelse, der bruges til at danne Indbyggernavne med. Aabølling betyder oprindelig »Beboerne ved Aaen«, Kærbølling »Beboerne ved Kæret« o. s. v. De fleste Steder er Indbyggernavnene gaaet over til Stednavne, et Forhold man tit træffer Eksempler paa, men i Højst Sogn i Sønderjylland bruges Aabøllinger stadig som Betegnelse for Beboerne af de Huse og Gaarde, der ligger ved en Aa, der løber gennem Sognet. Et interessant Tilfælde har vi paa Lolland. Det er Landsbynavnet Hjelm i Musse Herred, der i ældre Kilder snart forekommer i denne Form, snart i Formen Hjelmbølling. Den sidste er aabenbart Indbyggernavnet, som en Tid har været paa Vej til at fortrænge det egentlige Stednavn. Samme Endelse optræder flere Steder i svenske Indbyggernavne, f. Eks. i skredsböling, Navn paa en Beboer af Skredsvik Sogn.

Kapitel 12.

FORSKELLIGE MIDDELALDERLIGE NAVNETYPER

Bod.

Ordet *Bod*, gammeldansk *bōth*, bruges dels om Fattigboliger i Købstæderne (jfr. københavnske Navne som Klareboderne, Nyboder), dels om Skure af forskellig Art, til Kreaturer eller til midlertidig Beboelse. I en Vide fra Fanø omtales Markboder d. v. s. Skure til Brug for Hyrderne, og Moth nævner i sin Ordbog fra det 17. Aarh. Ordet Horsebod, der betyder et Tag paa Stolper uden Vægge, der bruges som Tilflugtssted for løsgaaende Heste. I sjællandsk Dialekt bruges Bod ifl. Molbechs Dialekteleksikon om »en Bygning, der blot bestaar af fire eller seks Stolper, sædvanlig uden Væg, og med et Stænge over, hvorpaa i Stedet for Tag sættes en Stak Hø, Halm el. lign.«.

I norske Gaardnavne bruges det tilsvarende *búð* om en Bygning opført til midlertidigt Brug eller til Oplagshus. I Sverige, hvor Navne paa *-boda* er meget almindelige, har Bod som Regel den specielle Betydning »Fæbod, Sæterbod«, men undertiden bruges Ordet ogsaa om Fiskerboder. K. H. Karlsson mente at kunne konstatere en Kulturgrænse mellem Størstedelen af Götaland paa den ene Side og det nordlige Götaland og Svealand paa den anden gennem de forskellige Betegnelser for nye Bebyggelser i Skovene. I det første Omraade kaldes de normalt *-ryd*, i det andet *-boda*, hvilket skulde være Udtryk for, at Nyopdyrkningen i Götaland er sket gennem Rydning uden forudgaaende Sæterbrug, medens man i Svealand anlægger Fæboder, som senere udvikler sig til virkelige Gaarde.

I danske Stednavne har -bod de samme Betydninger som i Sverige. Oprindeligt betegner Navnene dels Skure til Husdyrene og deres Vogtere, dels Skure, der har været beboet under Fiskeriet. Som Eksempel paa den sidste Betydning kan nævnes Falsterbo i Skaane, der spillede en stor Rolle i Middelalderen ved Sildefiskerierne i Øresund. I Nordsjælland hed Tisvildeleje oprindeligt Saltbo(d)leje; Saltboder er Betegnelse for de Skure, hvor Fisken nedsaltes. Snekersten Fiskerleje hedder paa Kort fra Begyndelsen af det 18. Aarh. Kongsbod, og Nord for Helsingør ligger Fiskerlejet Boderne. I de fleste Navne synes Ordet dog at være brugt om Skure til Dyrene. Denne Betydning fremgaar direkte af Navne som det jyske Svinbo (1446 Swinebodhe) og det sjællandske Nødebo (1228 Notaboda), sammensat med gammeldansk nōt, oldnordisk naut »Kvæg«; af samme Oprindelse er det skaanske Nötaboda.

De fleste af Navnene paa -bod bliver i Løbet af Middelalderen til -bo, hvorved Efterleddet falder sammen med det oprindelige -bo, oldnordisk bú »Gaard«. Hvis vi ikke har middelalderlige Former af et Navn, der i Nutiden ender paa -bo, kan vi altsaa ikke formelt afgøre, hvilket af Ordene, der foreligger. Ordet Bo er imidlertid sjældent i Stednavne. I Nordsjælland, hvorfra vi har gamle Former af næsten alle Landsbynavne, kan vi se, at det kun forekommer i to Bebyggelsesnavne, Nybo (1228 Nibo) og det forsvundne Ladebo (1228 Lathebo). I Sønderjylland kan det kun konstateres i et enkelt Navn, ogsaa her et Nybo. Vi kan derfor regne med, at Navne paa -bo, der først er overleveret i nyere Tid, som Regel gaar tilbage til -bod eller Flertalsformen -bode. I enkelte Tilfælde er -bod blevet opslugt af -by. Fjelby paa Als hedder Fialbothæ i 1245 og endnu Fielboe paa Videnskabernes Selskabs Kort. Navnet betyder ligefrem »Fjællebod«, og da det gamle Tingsted for Als Sønder Herred har ligget i Nærheden, sigter det maaske til Skure, hvor Tingalmuen har opholdt sig. Haddeby ved Slesvig hedder 1285 Haddebooth og har altsaa intet med det gamle Hedeby at gøre, som man undertiden har tænkt sig.

Mange, maaske de fleste, Navne paa -bod er sammensat med Personnavne eller Personbetegnelser. Fredebogaard (1400 Frethe-

bothe) indeholder det gammeldanske Mandsnavn Frithi, Aggebo (1299 Aggebothe) er sammensat med Aggi, Asserbo (12. Aarh. Aswarboth og Aswardabodhe) med et gammeldansk *Aswarth, samme Navn som oldnordisk Ásvarðr. Karlebo (Valdemars Jordebog Karlebothæ) indeholder ligesom Karlby Ordet Karl i Ejefald Flertal. Vindebo ved Roskilde (1293 Wyndæbothæ) indeholder et Mandsnavn *Windi, eller snarere Folkenavnet windær »Vender«, i saa Fald sikkert om vendiske Trælle. Et oprindeligt Vindebode indgaar ogsaa i det nuværende Vindbyholt i Fakse Herred (1387 (Windebotheholt). Af de jyske Eksempler er bl. a. Haddeby og Bangsbo (1384 Bangsboodh) sammensatte med Personnavne, det første med Mandsnavnet Haddi, det andet med det middelalderlige Tilnavn Bang.

Navnet Bennebo i Tuse Herred (Roskildebispens Jordebog Bendebothe) er blevet tolket af et Mandsnavn *Bende, der opfattes som en Form af det latinske Helgennavn Benedikt, men Forklaringen er højst usikker. Derimod er der andre Navne paa -bod, der med Sikkerhed kan dateres til Tiden efter Kristendommens Indførelse. Paa Fyn er der et Munkebo, der i Valdemars Jordebog skrives Munkæbothæ, og i samme Herred findes et Nonnebo, som ikke er overleveret før det 16. Aarh., men som efter al Sandsynlighed har samme Efterled. Eksemplerne viser, at i alt Fald nogle af Navnene paa -bod maa være fra Middelalderen, og de fleste tilhører sandsynligvis denne Periode. Paa den anden Side maa Typen have sin Rod i Vikingetiden, idet vi i England har adskillige nordiske Navne paa -both. I York findes der et Bootham, i Middelalderen skrevet Buthum, der ligesom det danske Bodum er en gammel Hensynsform i Flertal. Man plejer at regne med, at naar vi i England finder Ordet skrevet med u svarende til den norske Form búð er det et Bevis for, at Navnene er af norsk Oprindelse. Helt sikkert er det dog ikke, da u-Formen forekommer i det danske Gaardbo, 1355 Garthbuth.

I Sverige dateres Hovedmassen af boda-Navnene af den svenske Stednavneforsker Nils Ödeen til det 12. Aarh.

Køb.

En anden middelalderlig Navnetype er *-køb*. Efterleddet betyder »købt Ejendom« som allerede fastslaaet af N. M. Petersen, og Forleddene er som Regel Personnavne eller Personbetegnelser. I det nuværende Danmark findes Navne paa *-køb* næsten kun i Nordsjælland. Øst for Sundet findes de i Halland og Skaane, bl. a. i Egnen ved Hålsingborg, saaledes at der er geografisk Forbindelse med de nordsjællandske Navne. Paa gammelt svensk Omraade findes de især i Småland, og Jöran Sahlgren, som har behandlet Navnetypen i sin Afhandling om »Hålsingborgstraktens ortnamn« tænker sig, at Typen er opstaaet i Nordsjælland og derfra har bredt sig til Skaane og videre op i Sverige.

Personnavnene i de nordsjællandske *-køb* er som Regel velkendte middelalderlige Mandsnavne. Ebbekøb indeholder Æbbi, Tuekøb (12. Aarh. Towekop) Tövi, og det forsvundne Arnbiornkiöp (saal. 1211 i Esrumbogen) er sammensat med Mandsnavnet Arnbiorn. I Tokkekøb er første Led maaske Mandsnavnet Tokki, der kendes fra Tokkerup, men det kunde ogsaa være gammeldansk thokki »Skön, Forgodtbefindende«, som indgaar i Sættningen Tokkejord »ikke rebet Jord«. Tokkekøb kan maaske ligefrem betyde »købt Tokkejord«. I Tikøb (Esrumbogen 1158—77 Tiwitcop; 1356 Tithekyöp) har man ment, at den ældste Form fra Esrumbogen kunde bero paa en Afskriverfejl og tolket Forleddet som det Personnavn, vi har i Gammelsvensk i Formen Tidhe. Det er dog mere rimeligt at gaa ud fra den ældste Skrivemaade og antage, at der foreligger et oprindeligt *Tiwitha-, der senere er sammentrukket til Tidhe-. Første Led kunde da være et ellers ukendt Mandsnavn *Tiwith, et Sidestykke til Navne som oldnordisk Ásviör, men da Ti- er et sjældent Element i nordiske Personnavne, er det mere sandsynligt, at det er et Stednavn *Tiwith »Gudeskoven«, et Navn af samme Oprindelse som det bekendte svenske Tiveden.

I Høsterkøb (1185—87 Husfrecop; Roskildebispens Jordebog Husfrwököp) er første Led Ordet Hustru, der i nordsjællandsk Dialekt udtales med ø-Lyd; her er der altsaa Tale om Jord, købt af

en Kvinde. Det samme er Tilfældet ved det skaanske Sireköpinge (Valdemars Jordebog Sygrithekiøb), der indeholder Kvindenavnet Sighrith; ogsaa i nordsjællandske Stednavne kan -købing veksle med -køb uden dog at blive den sejrende Form. Et Fællesnavn som Forled har vi i Navnet Hestkøb.

Intet af de sjællandske Navne paa -køb er sammensat med et kristent Personnavn, men Materialet er saa begrænset, at det kan bero paa en Tilfældighed. I Skaane indgaar almindelige kristne Mandsnavne i Persköp og Pålsjö, ældre Pawelskøb, og i Halland er det forsvundne Kerstinköp sammensat med det kristne Kvinde-navn Kirstine. Eksemplerne viser, at Navnene paa -køb maa stamme fra Middelalderen, og dette bekræftes af, at Efterledet ikke optræder i England eller Normandiet.

Gaard.

De fleste af de mange Tusinde Navne paa *-gaard*, der findes i Nutiden, er ganske unge. Indtil det 19. Aarh. var det i de fleste Egne af Landet Reglen, at kun Herregaarde og andre Enkeltgaarde havde Navne, medens Gaardene inde i Landsbyerne var navnløse. Efter de store Landboreformer fik Udflyttergaardene efterhaanden Navne, der oftest kom til at ende paa *-gaard*, og i den aller-nyeste Tid er Navngivningen ogsaa blevet udstrakt til de ikke-udflyttede Gaarde i Landsbyerne.

Mange af de fra Middelalderen overleverede Herregaardsnavne paa *-gaard* har som Forled et Landsbynavn, og af de øvrige har mange en temmelig stereotyp Karakter. Det er S sammensætninger med Verdenhjørnernes Navne og andre Betegnelser for Beliggenhed i Forhold til Omgivelserne, der dominerer: Østergaard, Vestergaard, Overgaard, Nedergaard o. s. v. eller S sammensætninger som Nygaard og Gammelgaard. Hyppige er ogsaa nogle faa terrænbetegnende Forled: Kærgaard, Skovgaard, Dalgaard og Dalsgaard m. fl. Sjældnere forekommer S sammensætning med Personnavn, f. Eks. i Tolgaard i Angel (Valdemars Jordebog Tolægardh), der indeholder det gammeldanske Mandsnavn Töli.

Undertiden optræder *-gaard* som Efterled i gamle Landsbynavne,

hvor Ordet har den ældre Betydning »indhegnet Omraade«, en Betydning, der endnu lever i Dialekterne. Til denne Gruppe maa f. Eks. henføres det jyske Sognavn Davgaard (1399 Daghægard), der antages at være sammensat med et Mandsnavn *Daghi, som ogsaa indgaar i Navnet Dagerup. At den store Landsby Davgaard, i Matriklen 1688 paa 23 Gaarde og 9 Huse, skulde have udviklet sig af en enkelt Gaard er næppe tænkeligt.

Løkke og Have.

To Ord for Indhegning, der af og til optræder i Bebyggelsesnavne, er *Løkke* og *Have*. Det sidste forekommer i denne Betydning i alle de germanske Sprog; det første har kun i Nordisk bevaret den gamle Betydning »Indhegning«, idet det tilsvarende tyske *Lücke* betyder »Aabning« og lignende. Dog har man i engelske Stednavne ment at kunne konstatere et oldengelsk *lycce med samme Betydning som det nordiske Ord; direkte er det ikke overleveret paa engelsk Grund.

Løkke og Have er i de fleste Egne yderst almindelige Efterled i Marknavne; alene i Sønderjylland indgaar de i flere Tusinde Navne, og her synes den oprindelige Betydning i mange Tilfælde glemt, saaledes at de blot betyder »Skifte« eller »Markstykke« i Almindelighed. I Navne fra ældre Tid bruges Ordene især om Indhegninger paa gammelt Skovland, og Have kan desuden bruges om selve den indhegnede Skov; i den Betydning har vi Ordet i talrige Kohaver og Hestehaver. Hvor Ordene forekommer i gamle Bebyggelsesnavne, er den normale Betydning sikkert »indhegnet Skovrydning«. Navnene betegner næsten altid smaa Bebyggelser, ofte Enkeltgaarde, og er næppe i noget Tilfælde ældre end Middelalderen. At Løkke ikke gaar tilbage til Vikingetiden fremgaar af, at det aldrig optræder i Danelagen, hverken i Bebyggelsesnavne eller i de Tusinder af nordiske Marknavne, der kendes fra dette Omraade, skønt det er et af de almindeligste Efterled i Marknavne i Hjemlandet. Det ældst overleverede danske Eksempel er Sprækælyki, der nævnes 1203 i Aarhusbogen. Baade Have og Løkke optræder af og til usammensat som Bebyggelsesnavn. I Vendsyssel

har det usammensatte Løkke flere Steder faaet den ejendommelige Skriveform Løt, der er en Gengivelse af den vendsysselske Dialekt-udtale.

Koldkaad.

Blandt middelalderlige Bebyggelsesnavne kan der ogsaa være Grund til at nævne Navnet *Koldkaad*, i Middelalderen Kaldækot, sammensat med gammeldansk kot »Hytte«. Bortset fra nogle ganske unge Navne i Sønderjylland, hvor Ordet stadig lever i Dialekterne, er Koldkaad det eneste danske Stednavn med dette Efterled. Til Gængæld findes S sammensætningen Kaldækot i forskellige moderne Former spredt over hele Landet. Kun i Sønderjylland har Navnet faaet den normale Udvikling til Koldkaad, ellers er det omdannet paa forskellig Maade. Paa Sjælland optræder det to Steder som Kollekolle (det ene skrevet Kaldækoth i Roskildebispeps Jordebog), paa Fyn er det blevet til Kalleko, i Nørrejylland til Koldkur, Koldkær og Koldby (i Thy; 1552 Koelkode). Iøvrigt forekommer Navnet en Gang i Norge og en Gang i det tidligere norske Bohuslän; desuden er der et nær beslægtet Navn Karlekuta (1376 i Kaldakutum) i Sverige. Udenfor Norden er Navnet almindeligt i England og Normandiet, saa der er efter al Sandsynlighed Tale om et Vandrenavn.

Det ligger nær at antage, at det drejer sig om et Navn, der er vandret fra Norden til Vesteuropa og saaledes er Forholdet ogsaa blevet opfattet. Der er imidlertid det mærkelige ved Udbredelsen af Caldecote i England, at Navnet ikke er særlig knyttet til Danelagen, men er lige saa almindeligt i de sydlige Grevskaber; det findes bl. a. saa fjernt fra Danelagen som i Devonshire. Derfor er det mest sandsynligt, at Navnet er opstaaet i England, og at Nordboerne derfra har bragt det dels til Norden, især Danmark, og dels til Normandiet. At nogle af de nordiske Vikinger ikke er kommet direkte til Normandiet fra Hjemlandet, men er kommet dertil over England, ved vi ad anden Vej. Vi bestyrkes i Tanken om den engelske Oprindelse, naar vi ser, at -cote er et almindeligt Efterled i engelske Stednavne, medens det i Danmark er begrænset til den ene S sammensætning.

Navnets Oprindelse er klar nok. Første Led er Tillægsordet kold, og Betydningen er altsaa »den kolde Hytte«, men om Sammensætningen har haft en bestemt teknisk Betydning er uklart. Det ligger nær at tænke sig, at Navnet har betegnet en Hytte uden Ildsted, som ikke har kunnet opvarmes, og som altsaa var bestemt til midlertidig Beboelse, og Svend Aakjær har for det nordjyske Koldbys Vedkommende ment, at Betydningen ligefrem var »Sæterhytte«. Om Koldkur, der ligger tæt ved Skive Aa, har man formodet, at det var en Hytte, der blev anvendt ved Fiskeri i Aaen. Andre har ment, at Navnet betegnede en Hytte til Brug for vejfarende, men de danske Navne ligger gennemgaaende ikke ved særlig vigtige Vejlinier, hvad man i saa Fald vilde formode.

Det sandsynligste er maaske, at Navnet fra først af har haft en nedsettende eller spottende Karakter. Det engelske Caldecote er blevet sammenstillet med et andet almindeligt engelsk Stednavn, Coldharbour, oprindeligt Caldherberge, som man ogsaa har ment skulde have en teknisk Betydning, men som sikkert blot er af spøgende Karakter; det samme Navn forekommer i Tyskland (Kaltenherberg). Et Navn som Koldkaad er naturligt blevet knyttet til kolde og trøstesløse Lokalteter. Om det norske Kallekot oplyses det, at Gaarden paa alle Sider er omgivet af Bjerge og kun har lidt Sol.

Kapitel 13.

RYDNINGSSNAVNE

Rød m. fl.

En stor Del af vore Landsbynavne bevarer Mindet om, at Landsbyerne er anlagt paa ryddet Skovgrund. Nogle af de almindeligste Ord for Rydning er, som man kunde vente, dem der er beslægtet med Udsagnsordet rydde. Herhen hører først og fremmest det gammeldanske Ord ruth, oldnordisk ruð. Naar Efterleddet i moderne Tid har faaet Formen *-rød*, beror det paa en særlig sjællandsk Dialektudvikling. I et stort Omraade i det nordøstlige Sjælland bliver kort u til ø, Kul hedder Køl, Stub Støb o. s. v., og det gamle *-ruth* bliver altsaa her til *-rød*. Da Navnetypen er særlig udbredt i dette Omraade, opfattes *-rød* som en Rigsmaalsform, og den trænger efterhaanden ind i andre Egne af Landet, hvor vi skulde vente Formen *-rud* eller *-rod*. Paa Fyn optræder *-rød* saaledes Side om Side med *-rod*. Undertiden finder vi, at Navne paa *-rød* i gamle Kilder skrives *-ryth* i Stedet for det normale *-ruth*; Alrød hedder i 1260 Alryth, men 1346 Alruth, Birkerød skrives Birkeryth i 1307, men i Roskildebispens Jordebog c. 1370 Birkerwth. Her foreligger der næppe et andet Ord, men *y*-Formen er opstaaet af *-ruth* under Paavirkning af Udsagnsordet rydde, paa Gammeldansk *rythia*, eller som Følge af en særlig Udvikling i den gamle Hensynsform.

Steenstrup hævdede i sin Tid, at Navne paa *-rød*, der forekommer i de ældste Kilder, altid er sammensat med Personnavne, men dette er ikke rigtigt. Af *rød*-Navnene i Frederiksborg Amt kan kun godt Halvdelen antages at have Personnavne eller Personbetegnelser til Forled. Resten er sammensat med Fællesnavne, især Navne paa Dyr og Planter, hvad der jo stemmer godt med Efter-

leddets Betydning. Birkerød, hvori man har villet finde det gamle Mandsnavn Biarki, indeholder i Virkeligheden Ordet Birke, der betyder Birkebevoksning, og Ullerød (12. Aarh. Vlfurth), som optræder to Steder i Nordsjælland, er ikke sammensat med et ellers ukendt Personnavn *Ulvi, men med Ordet Ulv. Trænavne indgaar iøvrigt i Navne som Allerød, af Al = Elletræ, Hesselrød, Eskerød og Esperød; det sidste er bedst kendt i S sammensætningen Esperødgærde, nu Espergærde. Interessant er Navnet Skærød, der i Middelalderen skrives Sketheruth. Det gammeldanske skēth, som indgaar i dette Navn, er nær beslægtet med det oldnordiske Ord skíð »kløvet Træstykke« (hvorfra det moderne Ski) og har sikkert betydet det samme. Ligesom man i Oldnordisk har S sammensætningen skíðgarðr, der betyder »Gærde, som er opført af kløvede Træstykker« og derefter Areal, der er indhegnet med et saadant Gærde, har man flere Steder i Jylland et Marknavn Skegaard med en tilsvarende Betydning. Skærød skulde da være en Rydning indhegnet med kløvede Træstykker eller Gærdestaver.

Blandt de rød-Navne, der er sammensat med Personnavne, træffer vi Eksempler paa de almindelige Mandsnavne, som vi kender fra -torp og -bøl og de andre Navnetyper fra Vikingetid og ældre Middelalder. Asminderød, 1340 skrevet Asmunderuth, indeholder Navnet Asmund, og Avderød, i Roskildebispens Jordebog Awædæruth, er sammensat med et Mandsnavn Aghwith, der kendes fra svenske Runestene. Hillerød indeholder maaske et Mandsnavn *Hildi, en yngre Form af det Hildir, der er første Led i Herredsnavnet Hillerslev (Valdemars Jordebog Hildeslefheret). Selve Købstadnavnet er først overleveret fra det 16. Aarhundrede, men S sammensætningen Hillerødsholm, det nuværende Frederiksborg Slot, optræder allerede 1275 (Hilderuthholm). Jellerød (Roskildebispens Jordebog Hyælleruth) indeholder det gamle Mandsnavn Hialli, der kendes som Trællenavn i Eddaen, og som ogsaa indgaar i det jyske Hjallerup. I Vinderød kunde første Led være et Mandsnavn *Windi, men det kunde ogsaa ligesom i Vindeby være Folkenavnet Vender. Ved Vinderød kan der ganske vist ikke være Tale om en slavisk Bosættelse som i Vindeby'erne, men det kunde være en Rydning,

der var foretaget af vendiske Trælle. Paa samme Maade kunde Vallerød (1346 Walæruth) indeholde Folkenavnet Valir »Vælse«, den gamle nordiske Betegnelse for Franskmand og for Kelterne i England. Et Kvindenavn, Gunhild, indgaar i Navnet Gunderød, 1259 skrevet Gunnilderuth. En særlig Art Sammensætning med Personnavn optræder i det nu forsvundne Arløgsbørnruth, der skrives saaledes i et Dokument fra 1239 i Esrumbogen. Navnet maa betyde »Arløgs Børns Rydning«; Arløg er det Mandsnavn, der paa Oldnordisk hedder Arnlaugr.

En lille Gruppe nordsjællandske rød-Navne har gamle Indbyggernavne paa -ing som første Led. Børstingerød er sammensat med et gammeldansk Indbyggernavn *byrstingar, afledt af Ordet Børste. Ordet hedder paa Oldnordisk burst, og kan der bl. a. betyde Tagryg; overført kan det tillige bruges om en Aas eller Fjeldryg, og en lignende Betydning har det maaske haft i danske Stednavne. Vasingerød indeholder paa samme Maade et Indbyggernavn *was-singar, afledt af det Ord, vi har i svensk vass »Rør, Siv«; her har Ordet maaske en oprindeligere Betydning »Sump« el. lign. Villinge-rød (1211 Withlingæruth) omtaltes i det 12. Aarh. som liggende i den store Skovstrækning Ørwith, der i den ældre Middelalder opfyldte Egnen Nord for Esrum Sø. Det er tydeligt, at Forleddet er et *withlingar, der betyder Skovboer, afledt af Ordet Ved, gammeldansk with. Det er ikke nogen Tilfældighed, at vi i Nordsjælland har Indbyggernavne paa -ing i Forbindelse med -rød, men ikke med -torp. Det svarer til, at vi i Skaane har syv Sammensætninger paa -ingaröd eller -ingaryd, men kun to paa -ingatorp, skønt -torp i Skaane er tre Gange saa hyppigt som -rød. Forklaringen maa være den, at -rød i de nordsjællandske og skaanske Skovegne i større Udstrækning har været kollektive Foretagender, mens -torp i disse Egne er Enkeltmands Anlæg.

Udenfor Sjælland findes der spredte rød-Navne paa Fyn og i det østlige Sønderjylland. De sønderjyske Eksempler synes gennemgaaende at være forholdsvis unge, et enkelt, Skæggerød i Angel, er dog overleveret allerede i Valdemars Jordebog (Skiæggeruth). Det er sammensat med Mandsnavnet Skæggi, og det nærliggende

Vogsrød (1499 Wogensroth) med Mandsnavnet Wagh. Et tredje angelsk rød-Navn er i Nutiden blevet til Pagerø; det skrives 1406 Pawerut, og indeholder samme Ord som vort Pave, her formodentlig en gammel Betegnelse for en katolsk Præst.

I Norge, hvor Efterleddet er yderst almindeligt, hører Navne paa -rud til det yngste Lag af Gaardnavnene, hvilket bl. a. fremgaar af, at adskillige af dem er sammensat med kristne Personnavne som Adam, Benedict, Klemet, Marteinn, Pétr, Thomas o. s. v. Magnus Olsen daterer dem til Tiden efter Aar 1100 og tænker sig, at mange af Rydningerne er foretaget af Trælle eller deres Efterkommere. I Danmark maa naturligvis et Navn som det ovennævnte Pagerø stamme fra kristen Tid, men i det centrale rød-Område i Nordsjælland er der næppe noget sikkert Eksempel paa, at Forleddet er et kristent Personnavn. Her er -rød utvivlsomt ældre end -torp, der frembyder en lang Række Eksempler paa Sammensætning med Helgennavne og andre fremmede Personnavne. Denne Tidsfølge stemmer ogsaa med Byernes Størrelsesforhold. I det gamle Frederiksborg Amt havde -torp ifl. Matriklen 1688 gennemsnitlig 38 Tønder Hartkorn, medens Gennemsnittet for -rød var 60 Tønder. I Kronborg Amt, hvor Bebyggelserne i det hele er mindre, er de tilsvarende Tal 18 og 30 Tønder, altsaa omtrent samme Forhold. Fra Skaane forekommer 5 Navne paa -rød i et Brev fra 1145; her har Typen altsaa allerede i første Halvdel af det 12. Aarhundrede faaet saa stor Udbredelse, at man daarligt kan tænke sig, at den ikke skulde være kommet i Brug betydelig tidligere. At den i Nordsjælland i alt Fald har været i Brug i det 11. Aarh. fremgaar af, at Børstingerød nævnes i Knud den Helliges Gavebrev fra 1085. Mod at lægge -rød saa langt tilbage som til Vikingetiden taler den Omstændighed, at der ikke er fundet sikre Eksempler i Danelagen og Normandiet, men Forklaringen paa dette Forhold kunde dog muligvis være at søge i den geografiske Udbredelse i Hjemlandet. Navnene paa -rød findes som nævnt fremfor alt i Nordsjælland (og Skaane), medens de er sjældnere og sikkert ogsaa yngre i de syd-danske Omraader, hvis Navneskik viser størst Lighed med Vikingedydernes. At de danske Navne paa -rød, som det er blevet hævdet,

skulde bero paa tysk Indflydelse, saaledes som det synes at være Tilfældet med Torperne, er lidet sandsynligt. Medens disse var ældst i Sønderjylland og yngst i Nordsjælland, forholder det sig omvendt med -rød.

En Afledning af det gammeldanske ruth har vi i Stednavnet Rude, der blandt andet forekommer i Vestsjælland, hvor det skrives Rwthæ i Roskildebispens Jordebog; det er et Hunkønsord, der svarer til det gammelsvenske rupa »Jordstykke, der er ryddet til Dyrkning«. Det jyske Rode, som er almindeligt i Marknavne og optræder som Efterled i flere Landsbynavne, maa være samme Ord, idet det skrives med u i de ældste Kilder; naar det senere har faaet o, beror det paa en Lydaabning, der har fundet Sted i Løbet af Middelalderen. I flere Tilfælde har Navne paa -rode et Landsbynavn til Forled, f. Eks. Aalsrode, der er sammensat med Sogne-navnet Aalsø; et tilsvarende Hilstatheruthe, der nu er forsvundet, nævnes i Hyllested Sogn i Biskop Svends Testamente c. 1183.

En anden Afledning er det gammeldanske *rythia, der blandt andet optræder i Navnet paa Ryde Kloster i Angel, i Rydeaarbogen skrevet Rythie, og i den gamle danske Dialekt udtalt »Ryrre« ligesom Udsagnsordet rydde, gammeldansk rythia. Beslægttet er ogsaa gammeldansk *ruthsl, hvoraf Navnet Ryslinge er afledt; Landsbyen ligger i en gammel Skovegn. Usammensat optræder Ordet i det sønderjyske Marknavn Rodsel. Endnu en beslægttet Dannelse har vi i det jyske Landsbynavn Rødding, der forudsætter et gammelt Fællesnavn *rythiung »Rydning«.

Fjernere beslægttet med de ovenfor nævnte Ord er Intetkønsordet Ryde, der stadig lever i de jyske Dialekter, hvor det bl. a. betyder »smaat Egekrat« og »Engdrag med Risbuske«. Den oprindelige Betydning maa være Rydning, og denne Betydning har Ordet i Stednavnet Ry, i det 14. Aarh. skrevet Rythæ; det er samme Ord som oldhøjtysk riuti »Rydning« og beslægttet med oldnordisk rjóðr, der betyder det samme.

Tved.

Et af de almindeligste Ord for Rydning i danske Stednavne er *Tved*, men i de moderne Navneformer er Ordet tit faldet sammen med andre Efterled. I en Række Tilfælde, navnlig i sjællandske og fynske Navne, er -tved saaledes blevet til -sted, f. Eks. i Børsted (1421 Børstwit), Bjergsted (1336 Byræsthweth), Blangsted (1383 Blanxtwet), Grimsted (1305 Griimsthueet) og Gelsted (1317 Gielswidh). Det er aabenbart særlig i de Tilfælde, hvor man har en Konsonant eller Konsonantgruppe foran Ejefalds-s-et i første Led, at v udskydes for at undgaa den besværlige Ophobning af Konsonanter. Dog har man f. Eks. ogsaa Bortfald i et Navn som Næstved; den gamle Udtale paa Stedet er Næsted, og i den Form har vi det som Familienavn i det 16. og 17. Aarhundrede. Undertiden har Navnene været udsat for stærke Sammentrækninger. Hoed paa Djursland skrives Hagehuet i Biskop Svends Testamente fra 1183; det indeholder Ordet Have, gammeldansk hāghi, der betyder »Indhegning, indhegnet Skov«. De tre Navne Høed, i Ringsted og Tudse Herred paa Sjælland og i Baag Herred paa Fyn, gaar alle tilbage til et oprindeligt Høtved. Harte ved Kolding hedder Harthwet i Kong Valdemars Jordebog, Vedde i Alsted Herred paa Sjælland skrives Wæthwetæ i samme Kilde og Humble paa Langeland Humlæthwet.

Omvendt er der Eksempler paa, at Navne af andre Typer falder sammen med tved-Navnene. Tvede ved Svendborg er et oprindeligt Twywith, der betyder de to Vadesteder. Egtved i Jylland skrives i det 14. Aarh. Ekthyuf. Sidste Led er et gammelt Ord *thiuf, der er beslægtet med det almindelige Ord Tue og indgaar i andre danske Stednavne, bl. a. i Tyvkær, der ligger ikke langt fra Egtved. Direkte er Ordet ikke overleveret i Nordisk, men i Middelenghelsk forekommer det i Formen theve, der betyder Kratskov; den samme Betydning maa Ordet antages at have i danske Stednavne, og Egtved betyder altsaa Egekrattet. Det stærke Sammenfald med andre Navnetyper gør, at det er vanskeligt at faa et klart Billede af tved-Navnenes geografiske Fordeling, men det kan dog siges, at Typen mangler helt i visse Egne af Landet, f. Eks. i Nord-

sjælland, medens den er stærkt repræsenteret i andre, bl. a. i Størstedelen af Sjælland og i Vendsyssel.

Tved, gammeldansk thwēt, er samme Ord som det oldnordiske þveit, der indgaar i mange norske Gaardnavne og er beslægtet med det oldengelske Udsagnsord þvitan »skære, afskære«. Den oprindelige Betydning er »Skæring, Afskæring«, derefter »noget afskaaret«, og denne Betydning er bevaret i det nærbeslægtede oldnordiske þveitr, der bruges om et Indsnit i et Træ, man vil have delt i to Stykker, og i det norske Dialektord tveit, der betyder Huggespaan. I Overensstemmelse med Ordets Oprindelse var man længe tilbøjelig til ogsaa i Stednavne at oversætte Tved ved »noget afskaaret«, f. Eks. om et Jordstykke, der er afgrænset af to Vandløb eller to Skovstrækninger. Gunnar Knudsen har imidlertid vist, at Tved i Stednavne betyder Rydning, og en Betydningsovergang fra »noget afskaaret, noget afhugget« til »noget ryddet« er jo ogsaa let forstaaelig. Betydningen Rydning har Ordet ogsaa i det norske tveit, der betyder »et Stykke England i Skoven« og i det engelske Dialektord thwaite, der er et nordisk Laaneord og betyder »Udhugning, Rydning i Skoven, indhegnet Engstykke«. Ordet er optaget i Engelsk i Vikingetiden, og til denne Periode maa Betydningen »Rydning« ogsaa gaa tilbage i Nordisk. At det er den Betydning, vi har i Stednavne, bekræftes af de topografiske Forhold. Gunnar Knudsen nævner som Eksempler Tvedegaardene, Løgtved og Føltved, der alle ligger som Indhug i Dronninglund Storskov i Vendsyssel. I Rold Skov ligger de smaa Bebyggelser Roldtved og Hellumtved; det er Rydninger, som er foretaget fra Byerne Rold og Hellum. Ogsaa ellers er Typen Landsbynavn + Tved ret almindelig: Ørum Tved, Ringsbjerg Tved, Hammer Tvede, Halsted Tvede m. fl.; de svarer ganske til de Navne paa -torp, der har et Landsbynavn til første Led og betegner Rydninger, der er iværksat af Udflyttere fra de paagældende Landsbyer. Til denne Type hører ogsaa det sønderjyske Løjtved i Nørre-Løgum Sogn. Navnet skrives i Middelalderen Løgtwed og lgn. og er sammensat med det Landsbynavn, der paa Gammeldansk hed *Lōghar, eller i Hensynsfald Flertal, der siden blev den sejrende Form, Lōghum. Et herhen hørende Navn,

som hidtil er blevet forklaret paa anden Maade, er Hennetved paa Langeland, i Valdemars Jordebog hitningthwet. Man har tolket første Led som en Afledning af det gamle Personnavn Hithin eller som Ordet Hedning, enten i den nuværende Betydning eller i den oprindelige Betydning »Hedeboer«. I Virkeligheden er Forleddet Navnet paa Landsbyen Henninge, der ligger en Mils Vej nordligere; det skrives i det 15. Aarh. Henninghe og lgn. samtidig med, at Hennetved skrives Henningthwedh.

Forleddene i -tved er i mange Tilfælde Personnavne, som Regel de velkendte Kortnavne fra Vikingetid og Middelalder. Abbetved er sammensat med Abbi, Gundetved med Gunni, Grimsted med Grim. Blangsted indeholder et Mandsnavn Blang, ældre *Bläungr, en Sideform til det oldnordiske Bläingr, og afledt af Tillægsordet blaa i den gamle Betydning »mørkfarvet« (»den sortsmudsede«); Navnet er sikkert et oprindeligt Tilnavn. Et gammelt Tilnavn indgaar formodentlig i Nøkkentved, 1382 Nykommethweth. Første Led er et gammeldansk *n̄ykōmi »Mand, der lige er kommet; Tilflytter«. Muligt er det, at Navnet ligefrem betyder »Tilflytternes Tved«, men snarere foreligger der dog et Tilnavn. I England er der et Familienavn Newcome med samme Betydning, og da dette Navn synes at have hjemme i Danelagen, er det meget sandsynligt, at det er en Oversættelse af et nordisk Navn.

Søndersted (Roskildebispens Jordebog Swndersthweth) er ligeledes tolket af et Personnavn, men betyder snarest den sønderste, sydligste Tved. I Bjergsted (1336 Byræsthweth; c. 1370 Byærsthweth) har man ligeledes formodet et Personnavn, men første Led er vel ligefrem Ejefald af Ordet Bjerg; Terrænet ved Bjergsted er et af de mest bakkede paa Sjælland. Mange andre Navne paa -tved er sammensat med Fællesnavne, særlig Plantenavne, saaledes Egtved paa Sjælland, i Modsætning til det jyske et ægte Tved, Løgtved, Bregentved, Røntved, Tjørnetved, Rugtved, Humletved, nu Humble, o. s. v. Tre Gange forekommer, som nævnt, S sammensætningen Høtved, nu Høed, hvad der kunde tyde paa, at Tved specielt kan bruges om en Rydning, der anvendes til Høslæt,

en Betydning, Ordet har i norske Dialekter; jfr. »den grønne Tved« i Folkevisen.

Nordiske Navne paa -tved forekommer meget almindeligt i Danelagen og Normandiet. I Normandiet, hvor Navnene nu ender paa -tuit, træffer vi ligesom i Danmark baade S sammensætninger med Personnavne, f. Eks. Turgotuit, af Mandsnavnet Thorgot, og Gonne-tuit = dansk Gundetved, og Fællesnavne, f. Eks. Lintuit, af Trænavnet Lind, og Tontuit, ældre Tornetuit = dansk Torntved. Bractuit og Braquetuit kan vistnok være samme Navn som dansk Bregentved. Fra Danelagen har man samlet flere Hundrede Eksempler, hvoraf de fleste dog er Marknavne. De findes især i de nordligste Grevskaber, hvor Nordmænd har udgjort Hovedmassen af de skandinaviske Indvandrere, og man derfor undertiden villet se thwaite-Navnene som Udtryk for en særlig norsk Bosættelse, hvad der dog er tvivlsomt. Naar Bebyggelsesnavne paa -thwaite er saa talrige mod Nord, er Grunden i alt Fald delvis den, at det i de nordlige Egne af Danelagen i det hele er langt mere almindeligt at bruge oprindelige Marknavne eller Naturnavne som Bebyggelsesnavne, medens man mod Syd overvejende har primære Bebyggelsesnavne paa -by og -thorpe. Derfor er der ikke noget paafaldende i, at f. Eks. det centrale danske Omraade i England, Lincolnshire, kun har to Bebyggelsesnavne paa -thwaite; i Marknavne er Efterleddet ogsaa almindeligt her. Eksemplerne fra Danelagen er iøvrigt af samme Type som de danske og normanniske; det til Bregentved svarende Brakenthwaite kendes fra fem Steder, og et Par Steder forekommer Navnet Lingthweyt som et Minde om gammel Hedeopdyrkning.

Forekomsten af danske Navne paa -tved i Normandiet viser, at Typen ogsaa i Hjemlandet maa gaa tilbage til Vikingetiden. Det stemmer godt med de Personnavne, der forekommer som Forled; saa vidt vides, er der ingen Eksempler paa, at noget Navn paa -tved indeholder et kristent Personnavn. I Norge viser S sammensætninger med hedenske Gudenavne som Frøyspveit, Þórsþveit og Ullarþveit tilbage til hedensk Tid, og Navnetypen kan der betragtes som en Forløber for -rud. I Danmark forekommer Gudenavne ikke sammensat med -tved lige saa lidt som i Forbindelse med andre

Ord for Rydning, men det er muligt, at Forleddet i Vedde (Wæthwetæ) er det gammeldanske wæ, en Sideform til Vi. Stort set er -tved maaske ogsaa i Danmark noget ældre end -rød, men Forholdet er ellers det, at de to Navnetyper supplerer hinanden geografisk.

Rum m. fl.

Af andre Efterled, som betegner Rydning, kan nævnes Ordet *Rum*, der i Stednavne synes at betyde »aaaben Plads fremkommet ved Rydning«. I et enkelt af Eksemplerne, det flere Steder forekommende Godrum, maa man dog regne med, at Ordet har den almindelige Betydning »Plads«. Navnene paa -rum er vanskelige at holde ude fra andre Navnetyper, først og fremmest de heim-Navne, hvis første Led ender paa -r.

I Sverige er -rum meget udbredt i visse Egne, men i Danmark er der forholdsvis faa sikre Eksempler; de betegner som Regel store, gamle Landsbyer. Dette gælder saaledes den lille Gruppe paa tre Navne Nord for København: Farum, Virum og Nærum. I Farum (Roskildebispens Jordebog Farum, Farrwm) er Forleddet Ordet Far »Vej, Overfartssted«, der er almindeligt i danske Stednavne. Her sigter det til den smalle Passage ved Fiskebæk mellem Farum Sø og Furesøen. Virum nævnes allerede i Pavebreve fra 1186 og 1193, hvor det skrives henholdsvis Vigerum og Wigarum. Den svenske Sprogforsker Hjalmar Lindroth, der har behandlet de nordiske Stednavne paa -rum i et særligt Værk (1915), forklarer første Led som et Mandsnavn *Wighi, men Forklaringen er tvivlsom, da andre danske Landsbynavne med samme Efterled ikke synes at være sammensat med Personnavne, og det paagældende Mandsnavn iøvrigt ikke med Sikkerhed er paavist paa dansk Omraade. Mere sandsynligt er det, at vi i Virum har et dansk Sidestykke til det oldnordiske Ord vigi »Sted, der egner sig til Forsvar«. Det kunde maaske sigte til et Borganlæg, der er gaaet forud for det gamle Kongeslot Hjortholm, som laa paa Virums Grund ved Furesøen. Usammensat forekommer Ordet i de mellemslesvigske Landsbynavne Store- og Lille Vi, ældst skrevet Wige. Ved Store-Vi skal

der Øst for Byen være Rester af en Vold, som hedder Klint. I Nærum (1186 Niartherum, 1193 Niatharum) er første Led Gudenavnet Njord, i Ejefald paa Gammeldansk Niarthar. Sidste Led er ogsaa blevet forklaret som -heim, men for -rum taler dels Naboskabet med de to sikre rum-Navne, Farum og Virum, dels den Omstændighed, at -heim i Nordsjælland ellers ikke bliver til -um i saa tidlig Tid.

Sammensat med -rum er ogsaa det gamle Klostersnavn Esum, i det 12. Aarh. skrevet Eserum, Esum. Første Led er det oprindelige Navn paa Esum Sø, i 1585 Esse Sø. Det usammensatte Sønavn, som menes at være afledt af Ordet Aas ligesom det svenske Äsen, er bevaret i det gamle Rim »Mand, Mand, gaa i Land, nu begynder Ese og hvæse«. I Jylland er der enkelte sikre rum-Navne, bl. a. Sognavnet Alrum i Hind Herred, der er sammensat med Trænavnet Al »El«. Derimod er de to Sognavne Vejrum (V. i Hjerm Herred skrives wethrum c. 1330), som Lindroth vil forklare af gammeldansk wæth »Pant« i Forbindelse med -rum, snarest heim-Navne, sammensat med Ordet Vejr, gammeldansk wæthær. Vejrum bliver derved et Sidestykke til det jyske Vindum og det norsk-islandske Vindheimr. Heller ikke Jegerum i Øster-Hanherred er et ægte rum-Navn. Det skrives i et Brev fra 1480 Egerim og er sammensat af Trænavnet Eg og det Ord, der paa Oldnordisk hedder rimi, som betyder »Jordryg, langstrakt Forhøjning i Terrænet«. Ordet er bevaret i nordjyske Dialekter i Formen Rimme, der i Nutiden bruges om lange Klitrækker eller lange, bølgeformige Forhøjninger i Moser.

Et Ord for Rydning, som ogsaa maa nævnes, er det -slet eller -slette, der indgaar i en Række Landsbynavne over hele Landet. Gunnar Knudsen har vist, at den almindelige Betydning af Slet(te) »fladt Terræn« ved mange af disse Byer ikke passer paa Naturforholdene, idet de netop ligger paa udpræget bakket Terræn. Det gælder f. Eks. sønderjyske Navne som Anslet, Fovslet og Tandslet, østjyske som Maarslet og det usammensatte Slet. Gunnar Knudsen drager heraf den Slutning, at Efterleddet i disse Navne er det Slæt, som indgaar i Ordet Høslæt, og som er afledt af Roden i Udsagnsordet slaa; af Grundbetydningen »Slaaning« kan have udviklet sig

Betydningen »Omhuening af Skov, Fældning, Rydning«. Forklaringen maa betragtes som sandsynlig, selv om det næppe er udelukket, at en Betydning som »Rydning« kan være opstaaet af Betydningen »Slette«. Hvorom alting er, kan et Slette med Betydningen Rydning konstateres som Fællesnavn i Sproget helt ned i det 17. Aarh. I Markbogen 1682 fra Fodslette Sogn paa Langeland omtales det, at der i Bosløkke Folehave findes »5 Sletter Agerjord«.

Byerne paa -slet(te) er som Regel store, i mange Tilfælde Sognebyer, og Navnenes Forled er undertiden Ord, der forlængst er forsvundet ud af Sproget. I Fodslette (1339 Foslæth) er Forleddet det gamle Ord for »Ræv«, der ogsaa indgaar i Faaborg, Tandslet paa Als skrives Tandeslete 1183 i Odensebogen, og første Led, som maa ske ogsaa indgaar i det nørrejyske Tandskov, skal vel sammenstilles med det norske Stednavn Tande og det svenske Tandö (1300 Tanda). Disse Navne er blevet opfattet som oprindelige Vandløbsnavne, men i alt Fald i Tandslet er det mere sandsynligt, at vi har at gøre med et gammelt Fællesnavn, der er beslægtet med Udsagnsordet tænde og betyder »Areal ryddet ved Afbrænding«. Ordet er utvivlsomt ældgammelt. Maarslet indeholder et gammelt Ord morth med Betydningen »Skov«, der kendes fra svenske Stednavne, og Vedslet er sammensat med Ved; disse to Navne betyder altsaa ligefrem »Skovrydning«. Hornslet er blevet sat i Forbindelse med den Hornskov, der nævnes i Harald Haarderaades Saga, og hvis dette er rigtigt, kan Navnet ligefrem betyde »Rydningen i Skoven Horn«. Horn er dog ogsaa almindeligt i Stednavne i Betydningen »Bakkefremspring«.

Nogle Stednavne er sammensat med Efterled, der sigter til, at Rydningen er foretaget ved Hjælp af Ild, det saakaldte Svedjebrug. Svedjebruget kan bestaa i, at man fælder Træerne, hugger Grenene af og lægger det hele i store Bunker, hvorefter man brænder det af næste Aar, naar det er blevet tørt, for at Asken kan gøde Jorden. Ved en anden Metode hugger man blot Stammerne halvt over om Foraaret og lader Stormen om at fælde dem, saa de ligger hulter til bulter, naar man ud paa Sommeren brænder dem af. Denne primitive Landbrugsteknik bruges i Nordskandinaviens Skov-

egne den Dag i Dag. At man her i Danmark har drevet Svedjebrug i forhistorisk Tid er fastslaaet af Arkæologer og Botanikere, men der er delte Meninger om, hvor langt ned i Tiden Metoden har været anvendt. At Svedjebruget har haft i alt Fald nogen Betydning ogsaa i historisk Tid fremgaar af Stednavne, der sigter til Afbrænding og Afsvidning.

Selve Ordet Svedje er et Fagudtryk, der i nyeste Tid er laant fra Svensk, og det genfindes ikke i danske Stednavne. Derimod forekommer et beslægtet Ord, der er det samme som oldnordisk sviðningr »afbrændt Strækning«, i det sydsjællandske Svinninge (1353 Swethningæ) og muligvis i andre inge-Navne. I norske Stednavne bruges Hunkønsordet brenna i Betydningen »Jord, der er gjort skikket til Dyrkning ved Brænding«, og en lignende Betydning har sikkert det danske Stednavn Brinne, Navn paa en forsvunden Bebyggelse i Østjylland, der nævnes i Middelalderen. Et Ord af samme Rod er ogsaa Efterleddet i de østjyske Stednavne Stabrand og Brabrand, der maa sammenstilles med oldnordisk bruni »Brænden, Brand, Brynde«, gammelsvensk bruni el. broni »Brand, Ild«. I Sverige forekommer Ordet med Betydningen »Svedjeland« i Stednavne i det gamle danske Landskab Bleking. Stabrand skrives 1416 Stabrun i Aarhusbogen. Brabrand hedder 1346 Brabrun i samme Kilde; 1426 forekommer — ligeledes i Aarhusbogen — den moderne Form Brabrand, hvor det oprindelige -brun(i) er afløst af -brand med samme Betydning. I Stabrand kan Sporene af Oldtidens eller Middelalderens Svedjebrug iagttages den Dag i Dag, idet man paa nyindtaget Hedejord finder smaa Stykker Trækul, vistnok af Eg, og Smaasten, der tydeligt bærer Spor af at have været i Berøring med Ild. Ogsaa Stednavne i den nærmeste Omegn, der nu er skovløs, vidner om gammel Skovbevoksning. Sognets Navn er Nødager (1342 Nutakær), og en Naboby hedder Horstved, et Navn, der er sammensat med Tved; i Sognet findes der desuden et Skaarup, oprindelig Skogthorp »Skovtorp«.

Nødagers Nabosogn mod Sydvest hedder Feldballe. Navnet skrives i det 13. Aarh. Fellæbalg og er sammensat med et gammel-dansk Ord fælla, der betyder »Sted, hvor Træerne er fældet«. Dette

Ord findes som Efterled i det nærliggende Grønfeld, der som Naboby ligeledes har et Skaarup. I Angel indgaar det i Navnene Stenfeld og Notfeld (Valdemars Jordebog Nutæfællæ), paa Fyn i Søfælde (1333 Syofællæ) og paa Sjælland i Herregaardsnavnene Gisselfeld og Torbenfeld, som Johs. Steenstrup i sin Tid mente var sammensat med det fra Tysk indlaante Feld. Sikre Eksempler paa dette Ord i danske Stednavne har vi først i nyere Tid, f. Eks. i det sønderjyske Christiansfeld. Det gammeldanske fælla er samme Ord som det svenske Dialektord fälla, der betyder »Svedje«, og har sandsynligvis haft samme Betydning, selv om denne specielle Betydning ikke fremgaar af Ordets Oprindelse. I Landsbyen Klovtoft i Sønderjylland er Fælde og Rode to større Arealer, der støder op til hinanden, og det maa antages, at Navnene betegner Rydninger af forskellig Art. En rimelig Forklaring paa Forskellen faar vi, om vi antager, at Fælde i Modsætning til Rode er ryddet ved Hjælp af Afbrænding.

Om Svedjebrugets Omfang er det iøvrigt umuligt at danne sig en Forestilling alene ved Hjælp af Stednavnene, idet ogsaa andre Ord for Rydning end Fælde og de, der er beslægtet med Udsagnsordene svide, brænde etc., kan sigte til Rydning ved Hjælp af Ild. I gammelt svensk Lovsprog (Upplandsloven) forekommer Udtrykket »brænna rypl ok ruþu«, hvoraf det fremgaar, at ogsaa Ord som rypl og ruþa kan betyde »Svedje«.

Mark.

Mark har i Gammeldansk samme Betydning som nu, men i Oldnordisk har det tilsvarende mørk bevaret den gamle Betydning »Skov, Ødemark«. I norske Dialekter bruges Ordet stadig om Skovstrækninger i Modsætning til den dyrkede Jord. En endnu ældre Betydning er bevaret i Gotisk, hvor marka betyder »Grænse«; jævnfør oldsaksisk marca »Grænse, Landomraade«. Betydningen »Grænse« er vist den oprindelige i Germansk, men da Ordet er beslægtet med latinsk margo »Rand«, er der Mulighed for, at denne Betydning kunde foreligge i enkelte, meget gamle Stednavne. Den svenske Sprogforsker Ivar Lundahl har villet finde den i svensk

Marka, Navn paa en Bebyggelse, der ligger ved Randen af en skarpt markeret Kalkstensterrasse. Betydningen »Grænse« har Ordet i flere svenske og norske Stednavne. Grænseomraadet mellem Skaane og det gamle svenske Landskab Villand hed i Middelalderen Alesmark, og Marks härad er Navn paa Grænseomraadet mellem Halland og Västergötland. Markirnar »Markerne« bruges i den oldnordiske Litteratur om Grænseskovene mellem Sverige og det sydlige Norge; Beboerne kaldes markamenn.

I danske Stednavne har -mark næppe Betydningen »Grænse« undtagen i et eneste Tilfælde: selve Navnet Danmark. Oprindelig er det vistnok Grænseomraadet mellem Daner og Sakser, der har baaret dette Navn, og dets første Led er formodentlig Folkenavnet Daner, der er overleveret langt tidligere end Stednavnet. Paa samme Maade indeholder Jylland, oprindelig Iutland, Stammen i Folkenavnet Jyder, gammeldansk Iūtar.

De danske Bebyggelsesnavne paa -mark, som er spredt over hele Landet, er ikke særlig talrige. Mest almindelige er de i Sønderjylland, særlig i Sydslesvig; et Kort over Udbredelsen findes i Sønderjyllands Historie I 292. De fleste sønderjyske Eksempler er sammenstillet og behandlet af Johs. Steenstrup i en Afhandling i Tidsskriftet Namn och Bygd 1914. En meget stor Del af dem er sammensat med Personnavne, for det meste velkendte nordiske Mandsnavne fra Middelalderen. Eskilsmark indeholder Æskil, Terkelsmark Thorkil, oldnordisk Þórketill, der senere bliver til Terkel, Høgsmark i Svans er sammensat med gammeldansk Høk. Bolilmark paa Rømø er mærkeligt ved at indeholde et sammensat Personnavn Bo Litlæ.

I flere af de sønderjyske Eksempler indgaar der dog Personnavne af fremmed Oprindelse. Gørresmark (1449 Gorgesmarcke), som Steenstrup mente indeholdt det nordiske Mandsnavn Giurth, er i Virkeligheden sammensat med et Mandsnavn, som kendes i sønderjyske Kilder fra det 14. Aarh. i Formen Gorges. Det er identisk med det fremmede Personnavn Georg og er indkommet i Dansk over Frisisk. I Mommark paa Als er første Led forklaret som det nederlandske Momme, der ogsaa er almindeligt i Sønderjysk; det fore-

kommer i Flensborg fra Slutningen af det 14. Aarh. I Pebersmark (1492 Pepermarck) er Forleddet Mandsnavnet Piper eller Peper, der blandt andet kendes fra Flensborg. Det er egentlig Laaneordet Peber anvendt som Tilnavn; det tilsvarende Piparr forekommer en enkelt Gang i Oldnordisk. Kongsmark paa Rømø har næppe noget med Konge at gøre; det udtales Konsmark og skrives Konsmarck i Lensregnskaber fra det 16. Aarh. Første Led er det tyske Mandsnavn Kunze, en Kortform til Konrad, der er indlaant i Dansk i det 14. Aarh. Det sydslesvigske Karlsmark i Læk Sogn hedder i Slesvigbispens Jordebog fra 1462 Keruelsmark og er sammensat med det fra Irsk laante Mandsnavn Kiarval, der ogsaa indgaar i det islandske Gaardnavn Kjarvalsstaðir; hos Saxo forekommer det i Formen Kervillus; Kiarval er et af de meget faa keltiske Personnavne, der er optaget i Dansk i gammel Tid. Ogsaa i Pillemark paa Samsø indgaar der et Navn af fremmed Oprindelse. Selve Pillemark omtales først i det 16. Aarh., men Udflytterbyen Permelille hedder i 1424 Pelemarkællilæ. Forleddet er snarere Tilnavnet gammeldansk Pelæ end Mandsnavnet Pelle, en gammel Kæleform af Peter; begge Navne er indlaant.

I nogle Tilfælde er Navnene paa -mark sammensat med Fællesnavne eller Tillægsord. Mølmark, der forekommer baade i Sundeved og Angel, indeholder Tillægsordet mykil »møgel, stor«, og Krammark paa Broager (1483 Krakemarck) er sammensat med Fuglenavnet Krage. Hemmelmark i Svans tolker Steenstrup af Tilnavnet Hæmæl, der forekommer i Valdemars Jordebog, men Forleddet er snarere et gammeldansk *hæmil med Betydningen »Sten« eller lignende, beslægtet med eller samme Ord som det middelhøjtyske hamel »brat Klippe«, som vi paa Dansk har i Stednavnet Hammel. Det er ogsaa nær beslægtet med det nynorske humul »Sten«, oldnordisk homul- i Sættning hómulgrýti »Samling af Smaasten«. Terrænet ved Hemmelmark er stærkt bakket. I Lendemark er første Led Ordet lændi »Landstrækning«, og Sankelmark er vistnok et oprindeligt Sandkulemark (Sandkule = Sandgrav); det skrives omtrent paa den Maade i Begyndelsen af det 16. Aarh. Det er en ganske lille Bebyggelse, i 1499 vistnok kun en Gaard.

Man har antaget, at -mark ogsaa i Stednavne har den moderne Betydning »dyrket Jord« i Modsætning til f. Eks. Skov. Dette er sikkert ogsaa rigtigt for nogle Navnes Vedkommende, idet -mark er et Efterled, der helt ned til Nutiden har været anvendt ved Dannelsen af nye Stednavne, men i de fleste gamle Landsbynavne og Gaardnavne maa Betydningen ligesom i Flertallet af de svenske Navne paa -mark være »Skov« eller, da saa mange er sammensat med Personnavne, snarere »Rydning«; de to Betydninger gaar naturligvis let over i hinanden. Det stemmer med, at de fleste sønderjyske Navne paa -mark ligger i de udprægede Skovegne i Angel og Svans.

Til Belysning af Betydningen er der iøvrigt et Par sjællandske Navne, der er af særlig Interesse. Det ene er Sjælsmark (Roskildebispens Jordebog Syælsmarkæ) ved Sjælsø i Nordsjælland. Fra disse Navne kan man ikke skille Skovnavnet Seles oræ, der nævnes mellem Karlebo og Slangerup i Fortegnelsen over Kongelev i Valdemars Jordebog. Seles oræ maa være samme Lokalitet som Sjælsmark, eller rettere sagt: Sjælsmark er en Bebyggelse, der er anlagt i en Rydning i Skoven Seles oræ. Det andet Eksempel er fuldstændigt parallelt hermed. I Roskildebispens Jordebog nævnes en Skov Koningsoræ, der maa have ligget ved det nuværende Kongsmark i Kirke-Stillinge Sogn. Bebyggelsen er iøvrigt ny; i Matriklen 1688 er Kongsmark blot et dyrket Areal, der er matrikuleret for sig selv. Ogsaa i dette Tilfælde betegner -mark en Rydning i den gamle Skov.

Det er blevet hævdet, at enkelte danske Navne paa -mark er fra før Vikingetiden, men det er næppe rigtigt. Typen gaar formodentlig ikke engang tilbage til denne Periode, men hører i udpræget Grad hjemme i Middelalderen. Derpaa tyder for det første den Omstændighed, at -mark ikke forekommer i Danelagen undtagen i et enkelt Marknavn samt i Danmark, Navn paa en nu forsvunden Bebyggelse i Lincolnshire, der nævnes i det 13. Aarh. I det sidste Tilfælde er der Tale om et rent Opkaldelsesnavn; jævnfør Danmark som Sognavn i Sverige. For det andet er Bebyggelserne paa -mark næsten altid smaa Lokaliteter, ofte Enkeltgaarde; ikke et eneste af de sønderjyske er blevet Sognavn. For det tredje viser

de mange fremmede Personnavne i Forbindelse med -mark, at de paagældende Navne ikke kan være ældre end Middelalderen. Flere af dem er formodentlig endda fra den yngre Middelalder, idet de ikke indeholder de gamle, tidligt indlaante kristne Personnavne som Niels og Peter, men yngre, nedertyske Navne.

Kapitel 14.

BEBYGGELSESNAVNE OPSTAAET AF NATURNAVNE

De Navnetyper, der er omtalt i det foregaaende, har enten været primære Bebyggelsesnavne, Navne, der i sig selv betegner en Bebyggelse af en eller anden Art, f. Eks. -by eller -torp, eller ogsaa Kulturnavne, som paa en eller anden Maade har været betinget af menneskelig Virksomhed. Til den sidste Kategori hører f. Eks. de forskellige Navnetyper, der betegner Rydninger, Indhegninger, dyrket Mark og Eng, samt Navnene paa -høj, for saa vidt de oprindelig betegner Gravhøje.

Ved Siden af dem er der en Mængde Bebyggelsesnavne, der oprindelig er rene Naturnavne, Navne paa -bjerg og -dal, -kær og -mose, -sø og -bæk, -skov og -hede og mange andre. Hvor stor Rolle spiller disse gamle Naturnavne i Bebyggelsen? Svaret maa blive, at det er meget forskelligt i de forskellige Egne. Til foreløbig Orientering kan tjene nedenstaaende Oversigt over Forholdet i Knud den Helliges Gavebrev til Lunds Domkirke fra 1085, den første Kilde, der nævner danske Landsbynavne i større Omfang. Den store Godsmængde, som skænkes til Kirken, ligger i 27 Bebyggelser i Skaane og det østlige Sjælland. Regnes Store og Lille Uppåkra for et Navn, nævner Brevet altsaa 26 Bebyggelsesnavne, foruden nogle Herreds- og Landskabsnavne, som ikke medtages i Oversigten. De 26 Navne fordeler sig saaledes:

Primære Bebyggelsesnavne:

-by 6

-stad 4

-lev 2
 -heim 2
 -torp 1
 -borg 1 ialt 16 Navne

Kulturnavne:

-høj 3
 -vi 2
 -ager 1
 -rød 1 ialt 7 Navne

Oprindelige Naturnavne:

Lund 1
 -sø 1
 -lyng 1 ialt 3 Navne

Det fremgaar af Oversigten, at de egentlige Naturnavne spiller en meget ringe Rolle i denne tilfældige Samling af skaanske og sjællandske Landsbynavne fra det 11. Aarh., idet de kun udgør 3 af ialt 26 Navne. Til Listen skal bemærkes, at Onsved, der i Gavebrevet skrives Othense, er opfattet som en S sammensætning paa -vi, skønt det i 1320 skrives Othänsweth; det andet -vi er det nu forsvundne Winningsawe, der i det 13. Aarh. bliver til Visby. Ved Lund er der ikke taget Hensyn til den Opfattelse, der er fremsat af den svenske Arkæolog Knut Stjerna, hvorefter Navnet beror paa Opkaldelse efter London.

En Undersøgelse af det samlede Navnestof i Frederiksborg Amt, hvor flere af de i Gavebrevet nævnte Lokalteter findes, giver et andet Billede af Naturnavnernes Andel i Bebyggelsen. I Frederiksborg Amt er der rundt regnet 500 Bebyggelsesnavne, nuværende og forsvundne, naar der ses bort fra det yngste Navnelag, der først er tilkommet efter Aar 1700. Blandt dem udgør de oprindelige Naturnavne c. 150 eller 30%. Af Kulturnavne er der c. 100 og af primære Bebyggelsesnavne c. 250, henholdsvis 20 og 50%. Naturnavnene er ikke jævnt fordelt over hele Amtet. Færrest er de i Horns

Herred med talrige Bebyggelsesnavne af gammel Type, hvor de kun udgør 17%; talrigst er de i de udprægede Skovegne.

Skønt Materialet i Gavebrevet 1085 er ret begrænset, er det vistnok stort nok til, at man tør slutte, at de oprindelige Naturnavnnes Andel i Bebyggelsen er steget stærkt fra det 11. til det 17. Aarh. eller med andre Ord, at en stor Del af disse Navne som Bebyggelsesnavne først er kommet til i Løbet af Middelalderen. Det stemmer godt med, at Naturnavneprocenten er væsentlig større i tyndt-befolkede Omraader med ringere Jordbund eller store Skovstrækninger end i Egne, hvor Forholdene var gunstigere for en tidlig Opdyrkning. Tager vi en gammel Kulturbygd som Merløse Herred paa Sjælland, hvis Bosættelse er omtalt ovenfor i Forbindelse med Navnene paa -løse, vil vi se, at de 35 Navne af »andre Typer«, der fandtes i Herredet i 1688 ved Siden af de 15 -løse og de 59 -torp, fordeler sig paa 9 primære Bebyggelsesnavne (1 -lev, 1 -inge, 2 -toft, 1 -by, 2 -gaard, 1 -bo(d), 1 -hus n1. Opkaldelsesnavnet Hammershus), 13 Kulturnavne (4 -rød, 8 -tved, 1 -fælde) samt 13 oprindelige Naturnavne med Efterled som Bjerg, Dal, Holm, Holt, Lyng, Mose, Nakke m. fl. Til Naturnavnene er ogsaa henregnet Snevre, vistnok et gammelt Fællesnavn med Betydningen Snævring. De 13 Navne udgør kun 12% af det samlede Antal i Matriklen 1688. Gennemgaaende er det Navne paa smaa Bebyggelser; Gennemsnitsstørrelsen er kun 33 Tdr. Hartkorn mod Torpernes 45 og 104 for Løsernes Vedkommende. Ogsaa dette Forhold tyder paa, at de stort set er unge, i det store og hele næppe ældre end Middelalderen. Til lignende Resultater som i Merløse Herred kommer man, hvis man undersøger Navnefordelingen i de frugtbare og tidligt opdyrkede Herreder i det midterste Østjylland, medens helt andre Forhold frembyder sig i de nord- og vestjyske Egne. Her er Naturnavnenes Rolle i Bebyggelsen grundigt belyst i et Par Afhandlinger af Svend Aakjær (i Thisted Amts Aarb. 1912 og Skivebogen 1944; se Litteraturfort.). Svend Aakjær slaar her de Navne, der ovenfor er kaldt primære Bebyggelsesnavne og Kulturnavne, sammen til et Begreb: Bygdenavne, og viser, at disse overalt er i Overtal undtagen i et enkelt af de undersøgte Herreder. Som man kunde vente det i det

delvis sent opdyrkede Vestjylland, spiller Naturnavnene imidlertid en stor Rolle. I Thysyssel — Thy og Hanherrederne — udgør de 27,8% af Navnestoffet, i Harsyssel, det nuværende Ringkøbing Amt, 39,8%. Som vist af Aakjær er Naturnavnene særlig talrige i Omraader med gammel Enkeltgaardsbosættelse.

Selv om de oprindelige Naturnavne som Gruppe betragtet maa anses for at være relativt unge, udelukker dette ikke, at der blandt dem er Navne, der maa antages at gaa meget langt tilbage i Tiden; Eksempler herpaa vil blive anført i det følgende. Det maa endvidere erindres, at selv om Navnene er unge som Bebyggelsesnavne, kan de meget vel være gamle i sig selv. Mange Navne paa -bak eller -sø er sikkert Aarhundreder ældre end de Bebyggelser, der er opkaldt efter dem; vi er blot ikke i Stand til at datere selve Navnenes Opstaaen.

Man kunde opkaste det Spørgsmaal, om alle Navne af den her omtalte Slags virkelig har eksisteret som Naturnavne, før de gav Navn til en Bebyggelse. Kan det ikke tænkes, at man f. Eks. giver en Landsby et Navn paa -bjerg, som ikke har eksisteret i Forvejen, samtidig med at Landsbyen grundlægges? I Nutiden kan man som bekendt godt kalde en Gaard for Bøgebjerg eller lignende, uden at det behøver at være et gammelt Naturnavn paa Stedet. At Navngivning af den Art har fundet Sted paa Island i Landnamstiden fremgaar af Landnámabók. Naar det f. Eks. i denne Kilde nævnes, at Landnamsmændene Hallsteinn og Rauðr boede i henholdsvis Hallsteinsnes (nes=Næs) og Rauðsgil (gil=Kløft), drejer det sig utvivlsomt om Navne, der dannes samtidig med Bosættelsen. Navngivningen i et Kolonisationsomraade som Island kan imidlertid ikke uden videre sammenlignes med den, der finder Sted i et Land, hvor samme Folk har boet gennem Aartusinder, og hvor Bebyggelsen stort set har udvidet sig jævnt gennem lange Tidsrum. Her vil den bevidste, vilkaarlige Navngivning komme til at spille en langt ringere Rolle. Alligevel kan Tanken om at enkelte danske Navne fra først af kan være dannet som Bebyggelsesnavne, selv om Efterleddene er af rent terrænbetegnende Art, næppe afvises. Særlig i de Tilfælde, hvor Forleddet, ligesom i de islandske Eks-

empler, er et Personnavn, synes den Mulighed at være til Stede, at Navnene er givet samtidig med Bosættelsen. Som Eksempel kan nævnes de alsiske Sognavne Havnbjerg, sammensat med Mandsnavnet Haghni eller Håkun, og Asserballe, der indeholder Mandsnavnet Azur, samt de ikke faa nordsjællandske Navne paa -holt, der har et Personnavn til Forled.

Dette fører os ind paa Spørgsmaalet om, i hvor stor Udstrækning oprindelige Naturnavne er sammensat med Personnavne. Fra Danmark foreligger der ingen Undersøgelse heraf, men for Englands Vedkommende har Spørgsmaalet været Genstand for en livlig Drøftelse i Stednavnelitteraturen. Nogle Forskere har ment, at Naturnavne i stor Udstrækning indeholder Personnavne og har ikke næret Betænkelighed ved at operere med Personnavne, der er konstrueret paa Grundlag af saadanne Stednavne. Fra anden Side er det derimod blevet hævdet, at Betegnelser for Bakker og Dale, Aaer og Bække, Kær og Moser, Skove og Græsgange overordentlig sjældent er sammensat med Personnavne, og at man i Almindelighed maa regne med, at Forleddene i disse Navne er Fællesnavne, ogsaa hvor de staar i Ejefald. I Danmark synes Personnavne ikke sjældent at forekomme i Forbindelse med terrænbetegnende Efterled, selv om Fællesnavne er langt hyppigere. Deri er der heller ikke noget paafaldende. Rent bortset fra den ovenfor nævnte Mulighed, at et Navn, der efter sin Form er et Naturnavn, i Virkeligheden fra først af har været Navn paa Bebyggelsen og derfor kan indeholde Navnet paa dennes Grundlægger eller Ejer, maa der ogsaa ved de ægte Naturnavne være Mulighed for, at de kan opkaldes efter Personer. Ejendomsforhold eller tilfældige Begivenheder kan have givet Anledning til Navngivning; en Mand kan f. Eks. være druknet i en Aa eller Mose, som derfor har faaet Navn efter ham. Den moderne Tradition har bevaret mange Efterretninger om, at Navne er opstaaet som Følge af saadanne tilfældige Begivenheder i nyere Tid.

De oprindelige, sammensatte Naturnavne er fordelt paa et meget stort Antal Efterled. Naar det gælder Ord for Terræforhold eller Bevoksning af en eller anden Art, har Sproget engang været over-

ordentlig rigt. Peter Skautrup har i sin store Undersøgelse af Ordforraadet i et Hardsysselmaal med Rette fremhævet, hvor lidet nuanceret de moderne Dialekters Ordforraad er paa dette Felt i Sammenligning med tidligere Tiders. Udviklingen hænger sammen med, at den stigende Opdyrkning i saa høj Grad udvisker de oprindelige Træk i Landskabet og med Menneskets voksende Uafhængighed af Naturforholdene. Undersøgelser fra moderne svenske og norske Dialekter viser, at man i Egne med mere uberørt Natur har bevaret et langt større topografisk Ordforraad.

Det er ikke muligt i denne kortfattede Fremstilling at omtale alle de Efterled, der indgaar i Naturnavnene, selv med den Begrænsning, at kun de, der tillige optræder som Bebyggelsesnavne, medtages. I det følgende skal nogle af de Navnetyper behandles, der spiller særlig stor Rolle som Bebyggelsesnavne, eller som i Kraft af deres Alder har Krav paa særlig Interesse.

Bjerg.

Dette Efterled er almindeligt i Bebyggelsesnavne i de fleste Egne af Landet, medens Bakke, der nu er det almindelige Ord for en Forhøjning i Landskabet, er sjældent i gamle Stednavne. Det er interessant at lægge Mærke til, at Navne paa -bjerg ikke alene er meget udbredte, men ogsaa i mange Tilfælde har et gammelt Præg. Blandt de større Grupper af Bebyggelsesnavne med terrænbetegnende Efterled er der næppe nogen af tilsvarende Alder. I mange Tilfælde betegner Navne paa -bjerg store Landsbyer, og adskillige af dem er Sogne- eller Herredsbyer. De indeholder ikke saa lidt Sprogstof, der maa være særdeles gammelt.

Herredsnavnet Houlbjerg (Valdemars Jordebog Haghælbiargheret; 1327 Haughælbiarg) er sammensat med Ordet Hagl, der her ikke har den moderne Betydning, men betyder »lille Sten« ligesom det tilsvarende græske Ord. Den gamle Betydning er ogsaa bevaret i Marknavnet Haglbjerg paa Als, et Vidnesbyrd om, at selv Marknavne, der først er overleveret fra nyere Tid, kan være af meget anselig Alder. Ældgammelt er sikkert Herredsnavnet Lisbjerg (Valdemars Jordebog Lithæsbiargheret). Ved Lisbjerg har man

fundet nogle af de største danske Gravpladser fra romersk Jernalder, og det er ikke udelukket, at Bebyggelsen (og Navnet) kan gaa tilbage til de første Aarhundreder af vor Tidsregning. Navnets Oprindelse er usikker. Man har villet forklare Forleddet som Ejefald af et Mandsnavn Lithær, som man mente forekom i Valdemars Jordebog, men det er tvivlsomt, om det paagældende Navn virkelig skal læses paa denne Maade, og sikre Sammensætninger af Personnavn og Bjerg som det ovenfor nævnte Havnbjerg er iøvrigt saa faa, at man paa Forhaand maa anse det for mest sandsynligt, at første Led er et Fællesnavn. Ifl. en anden Forklaring er første Led Ordet Li, oldnordisk hlíf, der betyder »Skraaning«, men dette Ord er et Hunkønsord, der oprindeligt endte paa -ar, ikke paa -s i Ejefald. For at komme udover denne Vanskelighed, har man fremsat den Formodning, at der i Stedet for forelaa et beslægtet Ord af samme Rod og med samme Betydning, et Intetkønsord, der i Gammeldansk skulde have Formen *lithi, i Ejefald *lithis, hvad der vilde stemme med den gamle Skrivemaade i Valdemars Jordebog. Men et saadant Ord er ellers ganske ukendt, og Betydningen synes ikke at passe særlig godt i Forbindelse med -bjerg.

Et Navn med Relation til gamle Samfundsforhold har vi vistnok i det sjællandske Herredsnavn Tybjerg (Valdemars Jordebog Thyuthæbiærgheret). Første Led er sikkert et gammeldansk *thiüth, oldnordisk þjóð »Folk«; Tybjerg er altsaa Stedet, hvor Folket samles, enten et gammelt Tingsted eller snarere Pladsen i Nærheden af Tinget, hvor Tingalmuen opholder sig. I Norge indgaar samme Ord i Navne som Þjóðalyng og Þjóð(a)staðir og paa Ålandsøerne forekommer det i Navnet Tjurnäs, 1450 skrevet Thiudhanæs; i samme Sogn er der et Tingö. Et andet Navn, der kan have Tilknæytning til Tinget, er det flere Steder forekommende Kongsbjerg, Kongensbjerg. I nogle Tilfælde sigter det vel til, at Landsbyen er gammelt Krongods, men i andre kan det være brugt om Stedet, hvor Kongen opholder sig under Tinget.

Et ældgammelt Trænavn er muligvis første Led i det østjyske Sognavn Laurbjerg, i Middelalderen skrevet Larbyergh og lignende. Lar- kunde være beslægtet med det latinske larix »Lærke-

træ«, men Betydningen maa være en anden, da Lærken er indført i Norden. Heri er dog ikke noget særlig paafaldende, da samme Trænavn ofte optræder med forskellig Betydning i de forskellige Sprog. Det slaviske Ord, der svarer til oldnordisk barr »Naaletræ«, betyder paa Slovensk Fyr, paa Bulgarsk Gran og paa Kroatisk Lærk.

Den hedenske Gudsdyrkelse er der forholdsvis mange Spor af i Navne paa -bjerg. Ordet Vi »Helligdom« indgaar i Viborg, der oprindeligt ender paa -bjerg; først i det 14. Aarhundrede bliver sidste Led omdannet til -borg. Onsbjerg paa Samsø (1424 Othensberg) er sammensat med Gudenavnet Odin. Thor indgaar muligvis i nogle Marknavne Torsbjerg, dog næppe i det berømte Torsbjerg i Angel, i hvis Nærhed man har gjort store Mosefund. Den ægte, plattyske Udtale paa Stedet er »Tossbarg« med kort, aabent å, og saaledes maa Forleddet ogsaa have været udtalt i den nu uddøde danske Angeldialekt; denne Udtale kan vanskeligt forenes med, at første Led skulde være Gudenavnet, idet dette antagelig vilde forudsætte en Udtale med langt o. Gudenavnet Ti kunde muligvis indgaa i et Par Naturnavne, Tisbjerg i Tisted Sogn, Gislum Herred, og Tirsbjerg i Hoven Sogn, Nørre-Horne Herred, men Navnene er ikke overleveret fra Middelalderen. Bakkerne er de højeste Punkter i de paagældende Sogne.

Navnet Solbjerg er blevet tolket som et Minde om gammel Soldyrkelse. Det forekommer flere Gange som Landsbynavn, og et sjællandsk og to jyske Solbjerge er tillige Sognenavne; ogsaa i Sverige og Norge er Navnet meget udbredt. I nogle Tilfælde sigter det formodentlig til Bjerge eller Bakker, der er særlig udsat for Solen, eller hvor Solen staar op eller gaar ned paa en vis Tid af Aaret set fra det Sted, hvor Navngiverne befinder sig. Men man kan ikke helt se bort fra den Mulighed, at nogle af Navnene virkelig minder om Soldyrkelse. Spørgsmaalet er behandlet af Vilh. Kiil i en stor Afhandling i det norske Tidsskrift Maal og Minne 1936, der fremdrager de forskellige Vidnesbyrd om Soldyrkelse hos Germanerne. Procop skildrer i første Halvdel af det 6. Aarh., hvordan man i Thule (det nordlige Norge) sender Folk op paa Fjeld-

toppene for at spejde efter Solen, naar den har været forsvundet i 35 Døgn. Naar de omtrent kan se den i Horisonten, stiger de ned og meddeler, at Solen kommer igen om fem Døgn, hvorefter Folket samles til Aarets største Fest. I Knud den Stores Love er der en Bestemmelse om, at det er forbudt at dyrke hedenske Guder, Solen og Maanen samt hellige Kilder og Sten, hvoraf man kan se, at Soldyrkelse har holdt sig helt ned i Vikingetiden. Den moderne Skik at afbrænde Baal paa Bakker paa bestemte Tider af Aaret kan være et Minde om gammel Solmagi, og hvis nogle Solbjergene har kultisk Indhold, maa det vel være Steder, hvor man har brændt Baal eller foretaget andre magiske Handlinger i Forbindelse med Soldyrkelsen. Kiil fremhæver, at Solbjergene ligger i Nærheden af den gamle, centrale Bebyggelse i de forskellige Bygder, og nævner, at der ved flere af dem er fundet Helleristninger med Soltegn. Disse Helleristninger er vel som Regel fra Bronzealderen, og saa langt kan Navnene næppe tænkes at gaa tilbage i Tiden, men der er Mulighed for, at en ældgammel Kultus kan have holdt sig paa de samme Steder gennem meget lange Tidsrum.

Balle.

Et andet Ord for Bakke er *Balle*, der er meget almindeligt i Marknavne, og som ogsaa indgaar i en Del Bebyggelsesnavne, der dog gennemgaaende har et yngre Præg end Navnene paa -bjerg. Som nordisk Marknavn forekommer Ordet en enkelt Gang i Danelagen i Formen Balghe. Det er beslægtet med det oldnordiske Udsagnsord belgja »svulme« og er egentlig samme Ord som det fra tysk laante Balg »Skede«. Som Regel bruges det om jævnt stigende Forhøjninger i Terrænet, medens Bjerg normalt bruges om Bakker med stejlere Skraaning. Balle forekommer af og til usammensat, blandt andet som Sognavn i Hids Herred; blandt Sammensætningerne kan nævnes Sognavnene Asserballe og Feldeballe, der begge er omtalt i det foregaaende. — I visse Egne af Landet, bl. a. i Sønderjylland og det sydlige Østjylland, samt paa Fyn og i Syd-sjælland, optræder der ogsaa et Balle med den specielle Betydning »Afdeling af Landsby«. I Østlesvig inddeles Byerne saaledes ofte

i Nørreballe og Sønderballe, Østerballe og Vesterballe, eller i Overballe og Nederballe; undertiden kan disse Bydele ligge temmelig langt fra hinanden, saa at de faar Præg af selvstændige Landsbyer; det er f. Eks. Tilfældet med Sønderballe i Hoptrup Sogn. Sønderballe i Gelting Sogn, Angel, maa paa samme Maade have været en Del af Gelting By; den nævnes allerede 1519 (Suderbalye). Det ældste sikre Eksempel paa denne Brug af Balle er iøvrigt det af Gunnar Knudsen fremdragne Bønderbal, nu Navn paa en Gade i Store-Heddinge, men oprindelig en Bydel (1488 Bøndæbalie). Man har tidligere opfattet Betydningen »Afdeling af Landsby« som opstaaet af Betydningen »Forhøjning«, men en saadan Betydningsudvikling er ret paafaldende, selv om nogle af Landsbyerne ligger paa flere adskilte, naturlige Forhøjninger i Terrænet. Gunnar Knudsen, som med Rette har fremhævet Sammenhængen mellem Balle-Inddelingen og Landsbyfællesskabets Gildeordning, tænker sig derfor, at det i Virkeligheden er Ordet Balje i Betydning »(Øl)kar«, der er gaaet over til at bruges som Betegnelse for den Del af en Landsby, der samles om det fælles Ølkar. En anden Forklaring har Ole Widding givet i Bogen »Markfællesskab og Landskifte« (1949), hvor Balle i Betydningen »Afdeling af Landsby« antages at være laant fra et Ord, der spillede en Rolle i det middelalderlige Feudalsystem, nemlig det franske bailli, middellatinsk ballia, brugt om et Forvaltningsomraade. Mod disse Forklaringer kan blandt andet indvendes, at Ordet Balle ogsaa i den her omtalte Betydning er et gammelt Enstavelsesord, hvad der fremgaar af den moderne Udtale med Stød. Det mest sandsynlige er vist, at man oprindelig om »Afdeling af Landsby« har anvendt Ordet Balk, der i det gamle Sprog kan bruges i Betydningen »Afdeling, Afsnit« (f. Eks. af en Lov), og at dette Ord allerede i Middelalderen er blevet sammenblandet med det terrænbetegnende Balle, der er almindeligt i de samme Egne.

Næs.

Af de mange Ord, der bruges om Fremspring paa Kysten: Hoved, Pynt, Knude, Næb, Næs, Odde o. s. v., er *Næs* det almindeligste, og Navnene paa -næs, der i stor Udstrækning er blevet Bebyggelses-

navne, rummer tillige et meget gammelt Navnestof. Efterleddet er ofte blevet sammentrukket i Tidens Løb, saa at mange næs-Navne i Nutiden ender paa -ens(e), -ns eller -s, uden at det er muligt at give bestemte Regler for Udviklingen. Hvor første Led oprindeligt endte paa lang Vokal, er æ-et i -næs faldet bort i meget tidlig Tid, samtidig med at den lange Vokal i Forleddet forkortes foran den derved opstaaede ns-Forbindelse. Et oprindeligt *Ānæs (»Aa-næs«) er saaledes blevet til Ans, Blā-næs (»Blaanæs«) til Blans og *Rā-næs (af Dyrenavnet Raa eller af gammeldansk rā i Betydningen »Stang« eller »Grænse«) til Rands.

Ligesom i Norge og Sverige sammensættes gamle Navne paa -næs sjældent med Personnavne. Af sikre Eksempler kan nævnes Tostenæs paa Møn, sammensat med Mandsnavnet Tosti, og det fynske Vemmenæs (Valdemars Jordebog Wymunde næs), hvor første Led er det gammeldanske Mandsnavn Wimund. Paa Grund af Personnavne-Sammensætningernes Sjældenhed er det lidet sandsynligt, at Helgenæs og Helnæs skulde indeholde Mandsnavnet Helge; Navnene maa betyde »det hellige Næs«. Personbetegnelser indgaar i enkelte -næs. Brøns (Valdemars Jordebog Brytyenes) indeholder det gammeldanske bryti »Forvalter«, her om en kongelig Embedsmand, idet Brøns var Krongods i Middelalderen. I Rinke-næs, der forekommer to Steder i Sønderjylland, ved Flensborg Fjord og Slien, er første Led Ejefald Flertal af det gammeldanske *rink, oldnordisk rekr »Kriger«, der indgaar i Navnet Rynkeby. Paa Sydsiden af Flensborg Fjord, lige overfor Rinke-næs, ligger Holdnæs (1209 Haldenes i Forbindelsen Haldenesbrathorp = Munkbrarup), hvor første Led synes at være Ejefald Flertal af et gammeldansk *hald, oldnordisk hōldr »Odelsbonde«, et Ord, der i Ejefald Ental indgaar i det nordiske Holderness i Yorkshire. Navnene Holdnæs og Rinke-næs er altsaa parallelle Dannelser.

Mange Navne paa -næs indeholder Dyre- og Plantenavne. Det flere Steder forekommende Horsens, gammeldansk Horsnæs, er sammensat med Ordet Hors »Hest«, Sennels (1374 Syælnes) med Sæl, gammeldansk sial, og Tranders (Valdemars Jordebog Trannes) med Fuglenavnet Trane. Trænavnet Bøg, gammeldansk bōk, ind-

gaar i Bognæs og Købstadnavnet Bogense, Eg i Egens og Egense, Torn i det lollandske Taars, Birk i Bjernæs (c. 1200 Biarknesz), Ask i Asnæs i Ods Herred og i Købstadnavnet Assens.

Ord for Jordbund og forskellige Terrænforhold indgaar i andre Navne paa -næs. Halsnæs (Valdemars Jordebog Hals; 1320 Halsnes) indeholder Hals i Betydningen »Landtange« og er et Eksempel paa, at et usammensat Navn senere faar tilføjet -næs. Orenæs og Varnæs er sammensat med Ore »Udmark«, gammeldansk wara, Grønnæsse (1320 Grydænæs) med gammeldansk grýt »Sten«. Mols kunde indeholde samme Ord som oldnordisk mól, der i norske Stednavne bruges om en Banke af Smaasten, især langs en Strandbred. Ordet skulde i Gammeldansk normalt have Formen mal eller møl, men kunde ogsaa gennem en særlig Udvikling i tryksvag Stilling faa Formen mul (mol); derved forklares de vekslende middelalderlige Skrivemaader Malnes, Molnes, Mulnæs.

Adskillige næs-Navne er sammensat med Tillægsord. Blaa indgaar i det ovenfor nævnte Blans, hellig som nævnt i Helgenæs og Helnæs, diger »stor« i det flere Steder forekommende Diernæs, Diernisse. Et gammeldansk *dak, samme Ord som oldnordisk dǫkkur »mørk«, antages at indgaa i Dagnæs (1444 Dackenes).

Stednavne indgaar f. Eks. i Føns (Valdemars Jordebog Fyunnæs) og Gyllingnæs. Til denne Type hører efter al Sandsynlighed Asnæs i Ars Herred, i et Dokument fra 1164, der er bevaret i en Afskrift i Ringstedbogen, skrevet Aruesne[s]. Første Led er et gammeldansk *Arf, der ogsaa indgaar i Herredsnavnet (Valdemars Jordebog Arfsheret), rimeligvis det gamle Navn paa Kallundborg Fjord. *Arf skal maaske sammenstilles med oldnordisk arfr »Okse«; jævnfør det bekendte norske Hafrsfjord, hvori der muligvis indgaar et usammensat Fjordnavn *Hafr = Dyrenavnet hafr »Buk«.

Gamle Skovnavne.

En meget stor Del af de oprindelige Naturnavne er sammensat med Ord, der betyder Skov eller Bevoksning af en eller anden Art. De fleste af dem er sikkert, som de øvrige Naturnavne, forholdsvist unge, fra Vikingetiden eller senere; ældre er dog en Del af Navnene

paa -ved. Paafaldende er det, at selve Ordet *Skov*, der er saa almindeligt i Skovnavne, de fleste Steder spiller en temmelig ringe Rolle i Bebyggelsesnavnene. I det skovrige Frederiksborg Amt er der ikke et eneste middelalderligt Landsbynavn paa -skov. Derimod forekommer Ordet i Navnet paa den store Gribskov, der nævnes allerede i Kong Valdemars Jordebog (Gripscogh), og hvis første Led er sat i Forbindelse med Gribsjord, den gamle Betegnelse for Jord, der ikke er rebet. Fra Præstø Amt kan nævnes Herredsnavnet Bjæverskov (Valdemars Jordebog Byauuærscogsheret, Biafræscogheret), der er sammensat med det gammeldanske Dyrenavn biavær »Bæver«. Man har været tilbøjelig til at tro, at Bæveren allerede blev udryddet i Danmark i Stenalderen, men Bjæverskov og sønderjyske Marknavne som Bjævermose og Bjæverkær (bl. a. paa Flensborg Bymark) viser, at dette ikke kan være rigtigt. Navnet Bjæverskov er dog næppe fra Middelalderen, men fra Vikingetiden eller tidligere.

Et gammelt Ord for Skov er *Ved*, gammeldansk with, som vi har i mange Stednavne. Det antages i Almindelighed at være beslægtet med latinsk *divido* »deler«, saaledes at Grundbetydningen er Grænse, derefter Grænseskov. Det bruges ofte om større Skovstrækninger, i Sverige bl. a. om Tiveden, den store Grænseskov mellem Närke og Västergötland. I Valdemars Jordebog nævnes de store sjællandske Skovstrækninger Hornswith, Navn paa Skoven, der i Middelalderen opfyldte en stor Del af Horns Herred, Ørwith, en Skov mellem Esrum Sø og Kattegat, og Stenswith i Sydsjælland. Fra Sønderjylland nævnes i samme Kilde Landskabsnavnet Sundwith, nu Sundeved, og Iarnwith, det nuværende Dänischwohld. Iarnwith findes iøvrigt flere Steder i Landet, bl. a. i Jernit ved Frisenborg (1424 Jærnwith), og der er ingen Grund til at antage en særlig Forbindelse mellem det sydslesvigske Iarnwith og det Jærnviðr, der forekommer som poetisk Stednavn i den ældre Edda. Første Led er vistnok Ordet Jærn, der sigter til, at Skovene var tykke og uigennemtrængelige. For Dänischwohld havde Sakserne et Navn, Isarnho, med ganske samme Betydning. To af de gamle jyske Sysler havde Navne paa -ved. Det ene er Warwithsysæl, Varde

Syssel, det andet Barwithsysæl, omtrent det nuværende Haderslev Amt; begge har sikkert Navn efter store Skovstrækninger. Barwith er vel fra først af et gammelt Fællesnavn, der svarer til oldnordisk barrviör »Naaleskov«; som Sognavn forekommer det i Vejle Amt i Formen Barrit (1333 Barwith). Warwith, bevaret i Købstadnavnet Varde, tolkede N. M. Petersen af oldnordisk vqr »Landingsplads«, men første Led er enten det gammeldanske wara, der betyder Overdrev eller et Ord, der svarer til gammelsvensk vara »Strand«; i sidste Tilfælde er Navnet en Parallel til Sundeved. Mange Navne paa -with er ligesom Varde stærkt sammentrukne i de moderne Former. Det gælder f. Eks. Græse, der er et oprindeligt Græswith, og Koed, der er et oprindeligt Kowith.

Navnenes ærværdige Alder fremgaar af, at vi i flere Tilfælde finder Forled, der har Tilknytning til den gamle Gudetro. I Tiset i Gram Herred i Sønderjylland og Ning Herred i Østjylland, begge skrevet Tiswith i 15. Aarh., er første Led Gudenavnet Ti, og i Hørret, der ogsaa maa antages at være sammensat med -with, kunde Forleddet være hørgh i Betydningen »Helligdom«. I Helleved paa Als synes Forleddet at være Ordet hellig, men Navnet er ikke overleveret fra Middelalderen.

Navne paa *-lund* gaar tilbage til Vikingetiden, idet danske Navne med dette Efterled er ret udbredte i Danelagen. I Lincolnshire findes der saaledes et Ruckland og i Norfolk et Rockland, begge skrevet Rokelunde i Middelalderen; det er samme Navn som det danske Raagelunde, en S sammensætning med Fuglenavnet Raage. Timberland i Lincolnshire skrives Timbrelund, Timberlunt i 1086 og er sammensat med Ordet Tømmer, paa Gammeldansk timbær; et Tømmerholt med lignende Betydning findes i Danmark. I Frederiksborg Amt er der kun to Landsbynavne paa -lund, men de er tydeligt nok gamle. Det ene er Sogne- og Herredsnavnet Jørlunde (nu i Lyng-Frederiksborg Herred), der nævnes allerede i 1085 (i Iurlundaherathi) og er tolket af det gamle Ord for »Vildsvin«, der foreligger i tysk Eber; hvis Ordet var overleveret i Gammeldansk, vilde det der have Formen *iūr. Det andet er Sognavnet Slagslunde, i Roskildebispens Jordebog Slarslunde, der ser ud til

at være sammensat med et Personnavn. Andre Steder er -lund derimod hyppigt i gamle Skovegne, f. Eks. i Sydslesvig, hvor Navne paa -lund tit er sammensat med Personnavne, f. Eks. Hatlund i Angel, der indeholder Mandsnavnet Hatti. Ogsaa ved -lund forekommer der Sammensætning med Gudenavne: Frøya indgaar i Frølund, Thor i Torslund og Torslunde, Ti i Tislund.

Yngre end -lund er gennemgaaende Navnene paa -holt. De er almindelige i flere Egne, bl. a. i Nordsjælland, hvor Efterleddet tit er afsvækket til -elt(e). I Blovstrød Sogn skrives det nuværende Høvelte i 1346 Høholt, og i samme Sogn findes Agelte og Langelte; tidligere har der ogsaa været en Gaard Bredelte. I nogle Tilfælde gaar Efterleddets o over til a, saa Navnene kommer til at ende paa -(h)alt. Et meget gammelt Eksempel paa denne Overgang er det hallandske Vbbæhalt i Valdemars Jordebog, men ellers hører a-Formen hjemme i et lille østjysk Omraade i Randers Amt, hvor vi træffer Navne som Romalt, Segalt og Stenalt; det sidste skrives Stenholt i 1437. Romalt er sammensat med Ordet Rum »Rydning«, og Segalt indeholder maaske Plantenavnet Seg, der er Betegnelse for flere Halvgræsser. I Nordsjælland er Navnene paa -holt undertiden sammensat med Personnavne. Udsholt indeholder det gammeldanske Mandsnavn Ugot, Agelte Mandsnavnet Aggi, og Toelt (c. 1200 Toteholt) Tōti. Første Led i Stavnholt er forklaret som et Mandsnavn Stafn eller Stafnir, men kunde ogsaa være Ordet Stavn »Fremspring«; i den Betydning forekommer Ordet af og til i gamle Stednavne, f. Eks. i Stavnager. Der indgaar ingen kristne Personnavne i de nordsjællandske holt-Navne, men Materialet er ikke stort, saa det beror antagelig paa en Tilfældighed. I alt Fald viser en Sammensætning som Kirkelte, at Navnet maa stamme fra kristen Tid, og det forsvundne Mulneholt er sammensat med Ordet Mølle, gammeldansk mylna, der ligeledes er et Laaneord. Der er derfor ingen Grund til at tro, at Navnene paa -holt skulde være ældre end Middelalderen, og hermed stemmer det, at der vistnok ikke forekommer nordiske Navne paa -holt i Danelagen; Efterleddet sammensættes med en enkelt Undtagelse ikke med Ord, der kan have Tilknytning til den hedenske Gudsdyrkelse. Nogle Steder

er -holt et meget hyppigt Efterled i Marknavne; alene i Løjt Sogn i Østlesvig er der over 40 Eksempler.

I jyske Dialekter kan Ordet Holt foruden om en lille Skov bruges om en Forhøjning i en Eng og en aaben Plads i en Skov. Disse Betydninger synes imidlertid at være unge, og i Stednavne kan man regne med, at -holt næsten altid har den oprindelige Betydning »(lille) Skov«.

De øvrige Ord for Skovbevoksning optræder ikke saa hyppigt i Bebyggelsesnavne. Blandt dem er *Ris*, der som Regel betyder Kratskov; det indgaar bl. a. i det sjællandske Sognenavn Karise (1261 Kalwæris). Kun i et enkelt Navn har det været brugt om en større Skovstrækning, nemlig i Farris, Navn paa den store Skov, der strakte sig gennem flere Sogne paa Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. Første Led er Ordet far, der i Stednavne plejer at betyde »Overfartssted«, men som her synes at have Betydningen »Vej« eller snarere »Færdsel«; Farris er altsaa Skoven, hvorigennem Færdselen gaar.

Trænavnene indgaar sjældent som Efterled i gamle Stednavne, men Eg forekommer dog usammensat som Stednavn paa Mols. I Stedet for træffer vi de afledte Samlingsnavne (Kollektiver) Ege, Bøge, Espe, Birke med flere, der betyder Bevoksning af Eg, Bøg o. s. v. Ofte optræder disse Samlingsnavne usammensat, f. Eks. Ege, Birke og Espe. Aspe, Aaspe og Asp (ældre Aspæ) maa betragtes som en Sideform til Espe, der har faaet a-Vokal ved Paavirkning fra Grundordet Asp; jævnfør at Bøg, gammeldansk bök, har faaet sit ø under Indflydelse af det afledte Bøge, gammeldansk bōki.

Sammensætning med *-birke* har vi bl. a. i det sjællandske Tibirke, som man har ment indeholdt Gudenavnet Ti i Stamform, en Tolkning, der kan støttes af, at det nærliggende Tisvilde indeholder samme Gudenavn i Ejefald. Man kan dog ikke se bort fra den Mulighed, at første Led i Stedet for er samme Ord som Fællesnavn med Betydningen Gud, eller ogsaa et helt andet Ord af samme Oprindelse som oldengelsk tih »Eng, Græsgang«. En Sammensætning med *-bøge* er Vibøge paa Als (1245 Wiboki), hvis første Led er Ordet Vi »Helligdom«. En Parallel til dette Navn er muligvis

Albøge paa Djursland, der kunde indeholde samme Ord som gotisk alhs »Tempel«. Ordet *Ege*, gammeldansk *ēki*, indgaar i det nord-slesvigske Stollig (1361 Stoleegy) og det sydslesvigske Stolk. Marius Kristensen har tolket Forleddet som oldnordisk stallr »Stillads til Gudebillede«, men det kunde ogsaa være Ordet Stald i den almindelige Betydning.

En anden Sammensætning paa -ege har vi vistnok i Højet paa Falster, i Valdemars Jordebog skrevet Høky og Egy. Jöran Sahlgren mener, at Egy i Jordebogen maa betragtes som en Skrivefejl og tolker Høky som en Afledning af det Ord, der paa Oldengelsk hedder *hōc* og betyder »Hage«; paa nordisk Grund foreligger det i det svenske Stednavn Hok. Der er imidlertid den Mulighed, at Egy i Valdemars Jordebog er ægte, og at der foreligger to forskellige Navne, et gammeldansk, usammensat *Ēki* og ved Siden heraf et gammeldansk *Hōki*, der gaar tilbage til et olddansk **Hō-æiki*, en Sammensætning med Tillægsordet oldnordisk *hór* »høj«; ligesom et olddansk **Hō-hæimr* er blevet til *Hōm*, saaledes vil *Hō-æiki* i Gammeldansk blive til *Hōki*. Forholdet mellem de to Navne kan være det, at Høky, Højet, oprindeligt er Navn paa en Del af det Omraade, der kaldes Egy. En nøjagtig Parallel er i saa Fald Navnet *Æbild* i Kværns Sogn i Sønderjylland. Det nævnes i det 14. Aarh. som Navn paa en Gaard, der senere er forsvundet (1360 *Æbyld*). Navnet, der forudsætter et Samlingsnavn **Æbilde* »*Æblekrat*«, er imidlertid bevaret som Marknavn, og en Del af Arealet bærer nu Navnet Højæbild. Det til *Abild* svarende Samlingsnavn indgaar ogsaa i Sognavnet *Lysabild*. *Lysabild* betyder næppe »*Æbletræt* med de lyse Blomster,« men »det lyse d. v. s. aabne *Æblekrat*«.

Endnu et Ord for Skovbevoksning har vi i det gammeldanske *storth*, der forekommer usammensat som Stednavn, bl. a. i det sønderjyske Landsbynavn *Storde* (1327 *Storthe*) og i flere nærrejske Marknavne. Det er samme Ord som oldnordisk *storð* »Ungskov« og forekommer oftere i Marknavne i Danelagen. Som Fællesnavn indgaar Ordet i gammeldansk *withstorth*, der i det gamle Lovsprog bruges dels i den specielle Betydning »Hugning af 12 Læs Brænde i en andens Skov«, dels i Betydningen »*Veddyng*«; den oprindelige

Betydning antages at være »Ungskov, som anvendes eller kan anvendes til Brænde«. S sammensætningen forekommer flere Gange som Marknavn (oprindeligt Skovnavn) i Angel i Formen Vedstol og ligger maaske til Grund for Sognavnet Vester i Vejle Amt (1291 Wæstært), der dog ogsaa kunde forklares som et oprindeligt *Wæstorth »Lunden med Helligdommen«, og for det mellemslesvigiske Landsbynavn Vestre. En Sideform (Aflydsform) til storth er gammeldansk *stiarth, der forudsættes i Sognavnet Stjær (1326 Styærdhæ).

Sø og Bæk.

Mange Navne paa Søer og Bække er i gammel Tid blevet Bebyggelsesnavne. Det ældst overleverede danske Sønavn er det nordsjællandske Skenkelsø, der optræder som Navn paa en Landsby i Gavebrevet 1085 (Scenkilsio). Forleddet er blevet tolket af et gammeldansk *Skæmkil, en Sideform til det oldnordiske Mandsnavn Skammkell, men det er tvivlsomt, om denne Forklaring træffer det rette, selv om Personnavne indgaar i gamle Sønavne; et sikkert nordsjællandsk Eksempel er Ulfricsio, nævnt i Esrumbogen i det 12. Aarh., der indeholder Mandsnavnet Ulfrik. Det sandsynligste er, at første Led i Skenkelsø er et gammeldansk *skænkil, afledt af Ordet Skank og brugt som Terrænbetegnelse; paa den Maade bruges det til Skank svarende Ord baade i nordiske og engelske Stednavne. Til gammeldansk *skænkil svarer iøvrigt det tyske Schinkel, der forekommer som Stednavn i Dänischwohld (nu Rosenkranz).

Andre terrænbetegnende Forled indgaar f. Eks. i Veksø (Roskildebispens Jordebog Viksyø), der indeholder Ordet Vig, og i Fjelsø, der er sammensat med et gammeldansk fial(1) i Betydningen »Udmark«. Om Harresø indeholder det gamle Ord hargh i den oprindelige Betydning »Stengrund, Stendynge« eller i Betydningen »Alter«, som synes at maatte forudsættes i Navnet Harreby, er usikkert. Et Navn paa -sø har vistnok Forbindelse med gamle mytiske Forestillinger, nemlig Sognavnet Helligsø i Thy, 1512 skrevet hellisø og udtalt »Hillise«. Udtalen tyder paa, at Navnet

er et oprindeligt *Hælia(r)siō d. v. s. »Hel's Sø«. Tillægsord som Forled har vi bl. a. i Langesø og Skærsø; det sidste indeholder Ordet skær »ren, klar«, der ogsaa er Forleddet i Skærbæk. Et Personnavn (Rolf) indgaar vistnok i Sognavnet Rolsø, 1328 skrevet Rolfesyø. En Personbetegnelse, Ordet Jarl, er første Led i Jels (Valdemars Jordebog Jarlsæ); sidste Led i dette Navn er sǣ, den gammeldanske Sideform til det mere almindelige siō; som Forled har vi f. Eks. Formen i Navnet Sæby.

En gammel ing-Afledning indgaar i Navnet Gundsø, der forudsættes i Landsbynavnene Gundsølille og Gundsømagle; det første skrives Guthingsiō lithlæ i 1282. Her har vi maaske et Eksempel paa et gammelt, usammensat Sønnavn, der senere har faaet tilføjet -sø, men Oprindelsen til *Guthing er iøvrigt uvis (jfr. Kap. 21).

Ordet Bæk er hyppigt i gamle Bebyggelsesnavne, hvorimod andre Betegnelser for Vandløb er sjældne. Aa indgaar saaledes kun i et enkelt Landsbynavn i Frederiksborg Amt, Nivaa, og mangler helt i gamle Bebyggelsesnavne i Vejle og Viborg Amter. Strøm forekommer vistnok kun i Navnet Svartstrøm (tysk Schwastrum) i Svans, 1285 Swartæstrøm.

Mange Navne paa -bæk indeholder Dyre- og Plantenavne, f. Eks. Albæk, sammensat med Trænavnet Al »El«, Hesselbæk, Humlebæk, Aalbæk, Fiskebæk og Goldbæk (1541 Goltbeke); det sidste er sammensat med Ordet Galt. Andre sigter til Terrænets Form eller Beskaffenhed, f. Eks. Hornbæk, sammensat med Horn »Fremspring«, Næsbæk og Ørbæk, af Ør »Sten, Grus«. Adskillige har Tillægsord som Forled: Grønbæk, Langebæk, Skærbæk m. fl. Personnavne indgaar bl. a. i Kolsbæk, af Mandsnavnet Kol, og i Tirsbæk, hvor man har antaget, at Forleddet var samme Mandsnavn som oldnordisk Tivarr. Et gammelt Indbyggernavn *withlingar »Skovboer« indgaar i Villingebæk ligesom i det nærliggende Villingørød.

Et Minde om den gamle Gudetro er bevaret i det sønderjyske Vonsbæk (1462 Odensbeke), der indeholder Gudenavnet Odin. Tillægsordet hellig er første Led i Helligbæk i Angel og maaske i det nordsjællandske Hellebæk.

Kapitel 15.

USAMMENSATTE NAVNE

Med Undtagelse af -inge (og -bølling) har alle Navnetyper, der er behandlet i Kapitel 4—14, været sammensatte Navne. Skønt Dateringen af disse Sættninger er forbundet med store Vanskeligheder, turde det være gjort sandsynligt, at ingen af dem behøver at være ældre end vor Tidsregnings Begyndelse, og Forsøgene paa at henhøre de ældste af dem til Bronzealderen eller endogsaa til Stenalderen maa betegnes som mislykkede. Spørgsmaalet er da, om vi overhovedet har Stednavne, der er ældre end det hidtil omtalte Navnestof. Dette Spørgsmaal maa besvares bekræftende, og de Navne, hvoriblandt vi skal søge de ældste, er de usammensatte, som man undertiden har betegnet som Kortnavne.

Det er især Gudmund Schütte, der har hævdet »Kortetypens Aldersrang«, som Titlen paa en af hans Afhandlinger lyder, men det er langt fra alle usammensatte Navne, der er særlig gamle. Der maa skelnes skarpt mellem to Grupper, af hvilke den ene bestaar af gamle Fællesnavne i Sproget, der paa et eller andet Tidspunkt er gaaet over til at anvendes som Stednavne, og den anden af Stednavne, der — som Stednavne — er dannet ved Hjælp af Afledningsendelser.

Til den første Gruppe hører en lang Række Stednavne, der bestaar af Ord, som stadig bruges i Sproget, eller som i en ikke fjern Fortid har kunnet anvendes ved Dannelse af nye Navne, f. Eks. Balle, Bjerg, Dal, Hals, Holm, Kær, Lund, Næs og Toft. I Almindelighed er der ingen Grund til at tro, at disse Navne skulde være ældre end de Sættninger, hvori Ordene indgaar som Efter-

led. Gudmund Schütte har ganske vist villet finde et Indicium for deres høje Alder i den Omstændighed, at de ofte forekommer som Herreds- eller Sognavne, men der er mange Eksempler paa, at de ogsaa kan betegne smaa og uanselige Bebyggelser. Noget anderledes stiller det sig med Navne, der bestaar af Ord, som er uddøde i Dansk, men som i mange Tilfælde kan genfindes i vore nordiske Nabo-sprog eller i andre germanske Sprog. Her er der paa Forhaand større Sandsynlighed for, at Navnene kan være gamle, men vi har ingen sikre Holdepunkter for Dateringen, og vi maa vogte os for at overvurdere deres Alder. I denne Forbindelse kan det nævnes, at Eilert Ekwall i engelske Stednavne har paavist en lang Række Ord, der ikke direkte er overleveret i Oldengelsk, men som har Paralleller i Nordisk eller i de germanske Sprog paa Fastlandet; ingen af disse Navne kan naturligvis være ældre end den germanske Erobring i det 5. Aarhundrede.

Noget Eksempler paa Stednavne, bestaaende af Ord, der er uddøde i Dansk, er allerede nævnt i det foregaaende. Under inge-Navnene omtaltes Kius i Angel, der er samme Ord som oldnordisk kjóss »Vig«, og Side 158 er det nævnt, at Hammel er samme Ord som middelhøjtysk hamel »Klippe«. Af andre Eksempler kan anføres følgende:

Et Ord Rind, der ikke kendes i Dansk, men er det samme som norsk Rind, Rinde »Jordryg« findes flere Gange som Stednavn i Midtjylland. Det er i Nutiden blevet til Rind (bl. a. som Herredsnavn), Ring og Rønde. De tilsyneladende sammensatte Navne Lillering, Storning og Fruering, er i Virkeligheden Eksempler paa det usammensatte Rind; Tilføjelserne er sket i forholdsvis sen Tid, for at man kunde holde Navne af samme Form paa nærliggende Lokalteter ude fra hinanden. Ordet er en Sideform (Aflydsform) til Rand, der forekommer usammensat som Stednavn med lignende Betydning som Rind. Flere Steder i Nørrejylland forekommer Navnet Hvam, samme Ord som oldnordisk hvamr »lille Dal«, et Ord, der ellers er ukendt i Dansk. Det vendsysselske Sognavn Skæve (1408 Skøuæ) er samme Ord som oldnordisk skauf »Dusk, Kvast« og oldengelsk sceaf »Kornneg«; i det danske Stednavn sigter

det maaske til Kratbevoksning. Af samme Oprindelse er det norske Gaardnavn Skau, i Middelalderen skrevet Skauf. Navnet Snede er samme Ord som oldnordisk sneið »afskaaret Stykke«, som ogsaa optræder som nordisk Stednavn i Danelagen (Snayth). Tvis (1163 Thuiisel) forudsætter antagelig et ellers ukendt gammeldansk *twisl, der er nær beslægtet med oldengelsk twisla »Flodforgrening«. Loose i Svans (1339 Losæ) er samme Ord som oldengelsk hlōse, »Svinesti«, et Ord af uvis Oprindelse, som ellers ikke synes at forekomme udenfor England.

Noget heldigere stillet er vi med Hensyn til Dateringen af Stednavne, der er dannet ved Afledning, idet vi til en vis Grad kan danne os en Mening om, hvornaar de paagældende Afledningsendelser er ophørt at være produktive i Sproget. Saadanne Afledningsendelser, der gaar tilbage til meget tidlige Sprogtrin, har vi f. Eks. i Navnene paa -n, -s og -und, der vil blive omtalt i det følgende. Til de afledte Navne hører ogsaa inge-Navnene, der er behandlet for sig i Kapitel 4. De indtager en Særstilling med Hensyn til Betydningen, idet Hovedgruppen, der bestaar af Navne af Typen gammeldansk Klitingi »det Omraade, der hører til Klindingerne« forudsætter menneskelig Bebyggelse. De andre afledte Navnetyper er vistnok altid fra først af rene Naturnavne, og mange af dem, f. Eks. Ønavnene, er bevaret som Naturnavne til Nutiden.

Bortset fra inge-Navnene er de med Afledningsendelser dannede Navne meget lidt undersøgt paa dansk Grund. Da det drejer sig om meget gammelt Sprogstof, er deres Oprindelse ofte vanskelig at fastslaa, og i Praksis er de iøvrigt ogsaa vanskelige at holde ude fra gamle Fællesnavne. Ved et Navn der i Nutiden ender paa -n, er der saaledes Mulighed for, at det som Stednavn er dannet med en n-Afledningsendelse, men det kan ogsaa være et færdigdannet Fællesnavn, afledt med samme Endelse, der er gaaet over til at bruges som Egennavn.

Dette Forhold er Skyld i, at en Gruppe som t-Afledningerne, Ajt, Bjert, Flovt, Leert, Kolt, Løjt, Kerte o. s. v. hidtil ikke er blevet almindelig anerkendt som en Navnetype for sig. Man har snart regnet med, at der forelaa gamle Sammensætninger, snart med oprindelige

Fællesnavne med t i Ordenes Stamme. Bjert er saaledes blevet tolket som det gammeldanske Tillægsord biart »lys, straalende« eller eventuelt som en S sammensætning af dette Ord og et Efterled, og Løjt er blevet forklaret som et ellers ukendt gammeldansk *lykt »Indhegning« eller som en S sammensætning paa -tved. Naar man har ment, at -tved kunde indgaa i dette og andre jyske Navne paa -t, hænger det sammen med, at Navnet Harte, der i Valdemars Jordebog skrives harthwet, er blevet til hartæ allerede i Ribe Oldemoders Kirkeliste fra c. 1330. Efter al Sandsynlighed har vi dog her et exceptionelt tidligt Eksempel paa Svækkelse af Efterleddet -tved, saa at der ikke er Grund til at regne med en lignende Udvikling i Navne som Bjert, der skrives biarth i et Brev i Ribe Oldemoder fra 1280 og Byartæ i et Originaldokument fra 1304, eller Løjt, hvoraf S sammensætningen Løjt Næs er overleveret som Persontilnavn allerede 1264 i Formen Løytēnes. Dertil kommer, at Navnene paa -t findes i et geografisk afgrænset Omraade, der ikke falder sammen med tved-Navnenes.

Den oprindelige Form af Afledningsendelsen maa dog betegnes som usikker, og den er muligvis ikke den samme i alle Navnene. Mest nærliggende er det at tænke sig, at Navnene skal sammenstilles med en Række Afledninger paa -atia-, -itia-, der forekommer i Stednavne paa nederlandsk Omraade; f. Eks. er et Navn, der i de ældste Kilder skrives Fursitium, en itia-Afledning af det Plantenavn, der paa Engelsk hedder furze (Tornblad). I England er der kun svage Spor af en saadan Afledningsendelse, hvilket tyder paa, at Afledningerne er ældgamle, ældre end den germanske Erobring af England i det 5. Aarh. Derimod forekommer t-Afledninger i Nordvesttyskland.

De fleste danske Navne af Typen er af usikker Oprindelse. Det gælder f. Eks. Navne som Flovt, Dynt, og Drylt. I Bjert foreligger der sandsynligvis en Afledning af Stammen i Ordet Bjerg, idet de tre Bjert'er alle ligger paa meget bakket Terræn. Det sønderjyske Leert kunde være afledt af Ordet Ler, og Lønt kunde indeholde Trænavnet Løn. T-Afledningerne har en ejendommelig geografisk Udbredelse. De findes næsten kun i det sydlige og midterste Øst-

jylland fra Angel til Randerseggen. Desuden er der et Par Stykker paa Vestfyn (Kerte, Orte), altsaa i nær geografisk Forbindelse med den østjyske Gruppe, og et enkelt, Saltø, i Sydsjælland. Saltø skrives Soltæ i Middelalderen og er sikkert af samme Oprindelse som Store- og Lille Solt i Angel, der skrives paa samme Maade i ældre Kilder.

En anden Afledningsendelse, som meget tidligt er ophørt at være virksom i de germanske Sprog, er -n, som indgaar i en Række gamle Stednavne, dels Ønavne, dels oprindelige Aanavne. Af herhen hørende Ønavne kan nævnes Hven, oldnordisk Hveðn, i Valdemars Jordebog skrevet Hwæthæn, et Navn af uvis Oprindelse, samt Enø, Valdemars Jordebog Jthænø. Flere Forfattere har forklaret Enø som en S sammensætning af Gudindenavnet Idun med Ø, men efter al Sandsynlighed foreligger der, som Hjalmar Lindroth mener, oprindelig et usammensat *Ithn, afledt af Roden i oldnordisk iða »Strømhvirvel, Bagvande«, som senere har faaet tilføjet -ø. Det er meget almindeligt, at usammensatte Ønavne senere kommer til at ende paa -ø; f. Eks. hedder Strynø i Valdemars Jordebog Stryn. Et Sidestykke til Enø har vi i det nærliggende Gavnø (Valdemars Jordebog Gapnø), oprindelig *Gapn, afledt af Ordet Gab; Gab indgaar i Karlsgab, Navn paa det smalle Sund mellem Gavnøs sydøstlige Spids og Fastlandet.

N-Afledninger har vi maaske ogsaa i et Par af Navnene paa de store Øer, Møn og Fyn. Møn skrives i gammeldanske Kilder Møøn og er altsaa i Gammeldansk et Enstavelsesord. Folmer Dyrland har imidlertid fremsat den Tanke, at den gammeldanske Form kunde gaa tilbage til et ældre *Mō-in, oprindelig *Mō-vin, en S sammensætning med Ordet Vin »Græsgang«, der er almindeligt i norske Stednavne. Tolkningen er siden blevet nærmere motiveret af den store norske Sprogforsker Sophus Bugge, der i sine »Studier over de norske Gude- og Heltesagns Oprindelse« hævder, at Møn er det samme som det sagnhistoriske Móinsheimar, der forekommer i Eddaen. Som Støtte for sin Forklaring anfører Bugge, at Møn hos Adam af Bremen kaldes Moyland, en Form, han opfatter som Fejl for Moynland. Oy hos Adam af Bremen betegner imidlertid

ikke o+i, men langt ø ligesom Skrivemaaden oi i tyske eller tysk-paavirkede Kilder fra det 12. Aarh. og støtter altsaa ikke Bugges og Dyrlunds Tolkning, som i og for sig er sprogligt mulig. Dertil kommer, at Efterleddet -vin er karakteristisk for et bestemt norsk-svensk Kulturomraade, medens det ikke med Sikkerhed er paa-vist paa dansk Grund, selv om man har ment, at det indgik i enkelte Navne (Vejen m. fl.). Det sandsynligste er derfor, at Møn enten er det samme som det danske Dialektord Møn »Tagryg«, hvoraf vi har en Afledning i Rigsmaalets Mønning, altsaa et gammelt Sammenligningsnavn, der sigter til Møns Klint, eller ogsaa en n-Afledning af samme Art som de ovenfor nævnte Ønavne. I sidste Tilfælde maa Grundordet antages at være Ordet Mo, der kendes fra Sammensætningerne Mojord og Moler. I Dialekten paa Møn brugtes Mo om hvidlig Mergel eller Kridt, som Bønderne anvendte til at hvidte deres Huse med. Ogsaa i dette Tilfælde sigter Navnet muligvis til Klintens Kridtformationer.

Fyn hedder i den islandske Litteratur Fjón; i den Form forekommer Navnet bl. a. i flere gamle Skjaldekvad. Hos Adam af Bremen skrives det Fune, Fiunc, og Valdemars Jordebog har Formen Fyun- i Sammensætningen Fyunnæs (Føns); ellers optræder det i Jordebogen i den latinske Form Feonia eller Fiunia, der kendes fra Saxo og andre latinske Kilder fra Middelalderen. Det gammeldanske Fiün skal sikkert sammenstilles med de norske Gaardnavne Fjon og Fjone, men Oprindelsen til disse Navne er meget tvivlsom. Der findes i norske og svenske Dialekter et Ord fjon, fjun »Fnug, Dun«, samme Ord som eller nærbeslægtet med det danske Føn, der betyder »Kæruld«, og formodentlig ogsaa beslægtet med Udsagnsordet fyge. Et saadant Ord kunde passe efter Formen, men det er svært at se, hvilken Betydning det skulde have som Ønavn. Mod at opfatte Navnet som en Sammensætning paa -vin kan gøres den samme Indvending som ved Møn, at vin-Navne ikke med Sikkerhed er paa-vist her i Danmark, og der er desuden den Vanskelighed, at et oprindeligt *Fiü-vin eller lignende sandsynligvis vilde blive til Fyn og ikke til Fiün i Gammeldansk. Det sand-

synligste er da, at der foreligger en n-Afledning, muligvis af den Ordstamme, vi har i Ordet Fæ, urnordisk *fehu- («Kvægøen»).

Afledningsendelsen -n har vi ogsaa i forskellige Landsbynavne, der maa antages at være gamle Aanavne, f. Eks. i Navnet Skern, Skerne. At dette er et oprindeligt Vandløbsnavn synes der ikke at kunne være Tvivl om. Det vestjyske Skern ligger ved en af Danmarks største Aaer, Skern i Østjylland ved den store Nørreaa og Skerne paa Falster ligeledes ved et Vandløb. Desuden er Navnet faktisk direkte overleveret som Vandløbsnavn i Nordsjælland. I et Brev fra det 12. Aarh., der er bevaret i Esrumbogen, beskrives Grænsen mellem Byerne Stenholt og Sørup; den gaar paa en Del af Strækningen fra »Gronholtes bec« til »Scarne«, derfra til »Outewech« og videre til »Hoterbeke«. Af Sammenhængen fremgaar det, at Scarne, sandsynligvis en tyskpaaavirket Skrivemaade for *Scerne, er et Naturnavn og ikke Navn paa en Bebyggelse; det indgaar i Navnet paa Skære Mølle og er den gamle Betegnelse for Bækken, ved hvilken denne Mølle ligger. Det er interessant at konstatere, at et ganske ubetydeligt Vandløb saa sent som det i 12. Aarh. har baaret et ældgammelt, usammensat Navn. Aanavnet er sandsynligvis en Afledning af Tillægsordet skær »ren, klar«, der indgaar i Sammensætninger som Skærbæk og Skærsø. Det bliver derved et Sidestykke til det norske Elvenavn Skirna, der antages at indeholde det beslægtede Tillægsord skírr, der har samme Betydning. Et nordisk Navn, Skerne i Yorkshire, i Middelalderen skrevet Schirne og lignende, er af samme Oprindelse som det norske Elvenavn. Navnet er formodentlig ikke dannet i Danelagen, men overført fra Norge.

Et andet oprindeligt Aanavn paa -n har vi i Gern. Byen ligger ved Gern Aa og har givet Navn til Gern Herred (Valdemars Jordebog Giærnæheret), men Navnets Betydning er iøvrigt uklar. Muligvis har vi her et af de Tilfælde, hvor n-Afledningen er et gammelt Fællesnavn, der er gaaet over til Stednavn. Det er aabenbart af samme Oprindelse som første Led i Gerning, Navn paa en Landsby ved Gudenaan, men det maa anses for usandsynligt, at denne Aa engang har baaret Navnet Gern, saa Gern- er her snarere et Fællesnavn med Betydningen »Vand, Vandløb« el. lign.; samme Ord

kunde indgaa som Efterled i Navnet Selkær, 1311 skrevet Siælgjærn i Aarhusbogen.

Et gammelt Aanavn forudsættes ogsaa i Mern; Byen deles i Nørre- og Sønder-Mern af Mern Aa. Navnet indeholder et Ord *mær, der betyder »Sten« eller »Grus«, en Sideform til det *miar, der indgaaer i Merløse (Valdemars Jordebog Miarlosæheret); det er en Afledning af Roden *mer »knuse«, som ogsaa indgaaer i Tillægsordet mør, gammeldansk mior, urnordisk *merwa-. Et Navneord svarende til dette Tillægsord har vi i det svenske Sønavn Mjörn, gammelsvensk Mior; n-et er den senere tilføjede efterhængte Artikel. I Ønavnet Mjörn, gammelsvensk Miorn, som er afledt af samme Rod, hører n derimod fra først af med til Navnet, der altsaa er et svensk Sidestykke til det danske Mern.

Afledningsendelsen forekommer iøvrigt i gamle Navne paa Øer, Elve, Søer og Fjorde over hele Norden. Som Eksempler kan foruden Mjörn nævnes det svenske Elvenavn *Flotn, der indgaaer i Flotna härad og er afledt af Roden i Udsagnsordet flyta »flyde«, samt det norske Fjorðnavn Sogn, der er beslægtet med Udsagnsordet súga »suge« (»den Sugende«).

En tredje Afledningsendelse, som findes i Navne over hele Skandinavien, er -und. Det er en gammel indoeuropæisk Endelse, der bruges ved Dannelsen af Tillægsord, som betyder »forsynet med eller lignende det og det«. Naar vi f. Eks. i Norge har et gammelt Ønavn Eikund, er det fra først af et Tillægsord, som senere er gaaet over til Navneord og betyder »Stedet som er forsynet med Egetræer«. De fleste danske Navne af denne Type er sammenstillet af Hjalmar Lindroth i en Afhandling fra 1918. Af sikre Eksempler kan nævnes Jegindø, i Valdemars Jordebog Ekund, der er af samme Oprindelse som det norske Eikund, og Ønavnet Borren ved Møn (Valdemars Jordebog Burgund), en Afledning af Borg. Endvidere Navnet Almind, som Almind Syssel (Valdemars Jordebog Almundæsysel) og Almind Herred (Valdemars Jordebog Almundæheret), det nuværende Brusk Herred, har Navn efter. Det er en Afledning af Trænavnet Alm og kan ikke, som det er blevet hævdet, være samme Ord som oldnordisk almenni »Almue« og have noget at gøre med

Sysseltinget. I Navnet Mygind, som gaar tilbage til et gammel-dansk *Mykiund, er første Led Ordet Møg, oldnordisk mykr; Navnet betyder altsaa »Stedet, hvor der er Gødning«. I senere Tid gaar Endelsen over til -ind, hvorved der bliver Mulighed for Sammenfald med oprindelige ing-Afledninger. Et Eksempel herpaa er Navnet Spørring, 1306 skrevet Spyrind, men 1439 Spørynge.

Til und-Afledningerne hører antagelig ogsaa Navnet Sjælland, der i islandske Skjaldekvad skrives Selund, men i yngre oldnordiske Kilder Sjóland, Sjaland d. v. s. »Søland«. Den samme Omtydning af sidste Led til -land træffer vi i gamle danske Kilder, hvor Navnet altid skrives Seland, Sialand. Første Led er blevet tolket paa forskellig Vis, af Ordet Sø, af et Ord, svarende til det svenske Dialektord sil, sel »stille Vand« eller af en Sideform *selh til oldengelsk sulh »Fure«, her som Betegnelse for Isefjorden. Mest sandsynlig er den Tolkning, som er blevet udførligt motiveret af Johs. Brøndum-Nielsen, ifl. hvilken der foreligger en und-Afledning af Ordet Sæl, paa Gammeldansk sial og sæl. Et Dyrenavn indgaar ogsaa i et andet Ønavn paa -und, Anholt, Valdemars Jordebog Anund, som Sophus Bugge tolker som »Andeøen«.

En Afledningsendelse -s synes at forekomme i en Række jyske Ønavne, som man oftest har tolket paa anden Maade. Det drejer sig blandt andet om Navnene paa de største jyske Øer, Als, Samsø og Mors.

Als skrives i Helmolds Slavekrønike Alfsee, i Valdemars Jordebog Alsæ og i Knytlingasaga Alsey. Samsø hedder Samse hos Adam af Bremen, Samsa hos Saxo, Samsø i Valdemars Jordebog, og Samsey, Sámsey i den islandske Litteratur. Mors skrives Morse hos Adam, Morsø i Valdemars Jordebog og Mårsey i islandske Kilder. I Almindelighed har man tænkt sig, at disse Navne som første Led havde Personnavne i Ejefald, og paa den Maade er de sikkert ogsaa blevet forstaaet af Forfatterne af den gamle islandske Litteratur, hvis Skriveformer man især har støttet sig til ved Tolkningen. For Als Vedkommende er Forklaringen opretholdt endnu i »Sønderjyske Stednavne«, men det er, som allerede Steenstrup har gjort opmærksom paa, ganske usandsynligt, at store Øer paa flere Hun-

drede km² skulde have været en enkelt Mands Ejendom. Vi maa derfor regne med, at -s- ikke er Ejefaldsmærket, men en Bestanddel af en Afledningsendelse, og at det -ø-, der findes i nogle af Kilderne, er en senere Tilføjelse ligesom i Enø og Gavnø, hvor det har holdt sig til Nutiden.

I norske Ønavne findes der en Række Afledninger af samme Art, f. Eks. Viksen, oldnordisk *Vixa* eller *Vixa*, snarest afledt af Ordet *Vig*, oldnordisk *víkr*, Heisse, oldnordisk *Heiðz*, af *heiðr* »Hede«, *Vaagsen*, oldnordisk *Vágsa*, af *vágr* »Bugt«, og *Idse*, oldnordisk *Eiðza*, af *eið* »Landtunge«. De danske Eksempler er ikke saa gennemsigtige som de her anførte norske. Ved Mors kunde man tænke sig, at Roden *mur- var beslægtet med Roden *mer- i Mern, hvorved Navnet vilde blive en Sideform til det norske Sønavn *Mjøsen*, oldnordisk *Mjors*. Der er mange Eksempler paa, at gamle Sønævne og Ønavne indeholder nær beslægtede Dannelser.

Accepterer vi den Forklaring, at -s er en Afledningsendelse, ligger det nær at undersøge, om vi ikke i gamle Ønavne har Spor af en anden Form af samme Endelse, et oprindeligt -z- (ustemt s), der senere gaar over til r. Denne Form optræder i det almindelige Ordforraad, f. Eks. i et Ord som *Kær*, gammeldansk *kiar*, der gaar tilbage til et urnordisk *kerza-; Sideformen med s, urnordisk *kersa-, som i Gammeldansk vilde blive til *kiars, indgaar, som nævnt, i Navnet *Kærsing*. En z-Afledning har vi maaske i Navnet *Alrø*, der saaledes kunde være en Sideform til *Als*. De to Navne kunde sammenlignes med de forskellige Former i de germanske Sprog af Trænavnet *El*, der dels gaar tilbage til et germansk *aliza, *aluza-, dels til et *alisa-, *alusa-. Den sidste Form har vi i spansk *alisa*, der er et germansk (gotisk) Laaneord; den første er i Oldnordisk blevet til *qlr* og *elrir*.

S-Afledninger forekommer sandsynligvis ogsaa udenfor Ønavnene, men de er overordentlig vanskelige at holde ude fra gamle Sammensætninger. Naar vi har en s-Afledning i Herredsnavnet *Rougsø* (1203 *Roxæ*), hænger det sikkert sammen med, at dette Omraade var en Ø i Oldtiden; Navnet gaar altsaa ind i Rækken af jyske Ønavne paa -s. Det er interessant, at s-Afledninger optræ-

der i Navnene paa alle de store og enkelte mindre, jyske Øer, men synes at mangle i den fynske og sjællandske Øgruppe, hvor n- og und-Afledninger dominerer. Vi staar her overfor en ældgammel Dialektgrænse, der kan have sin Rod i forhistoriske Stammeforskelle.

Foruden de her nævnte indgaar der i Stednavne adskillige andre Afledningsendelser. Et gammelt -ald(i), der senere bliver til -ild, -ld, synes at foreligge i flere jyske Landsbynavne, bl. a. i Rold (saaledes i Valdemars Jordebog) og Vrold (Valdemars Jordebog Wraghælde), der ikke, som det undertiden er hævdet, kan være Sammensætninger paa -holt. Endvidere i Navne som Skarrild (c. 1330 Skareld), Bøgild og Brande, der gaar tilbage til et ældre Brynild. Mange af Forleddene er dunkle, og Gruppen kan ikke afgrænses med Sikkerhed. Flere Navne, der ender paa -ild i Nutiden, er gamle Sammensætninger. Det gælder f. Eks. Onsild og Vonsild, der gaar tilbage til et oprindeligt -hyllæ »Stillads«, samt Stenild, der skrives Stenwedel 1436 og er sammensat med Ordet Vejle »Vadested«.

I Ønavnet Falster foreligger der en gammel Afledningsendelse -stra-, der ogsaa kendes fra en Række norske Ønavne, blandt andet Moster. Første Led sammenstilles i Almindelighed med det svenske Ord fala »Slette«, som man har ment var beslægtet med oldslavisk polje »Mark«; det er det, vi har i Navnet Polen (»Slettelandet«). Efter Jöran Sahlgrens Mening er fala imidlertid afledt af Tillægsordet fal, oldnordisk fqlr »bleg«, og samme Ordstamme antages at indgaa i Falster; det skal ifl. Sahlgren være Øens Lerjorder, der har givet Anledning til Navnet. Uanset Oprindelsen af første Led hører Falster næppe til det ældste Lag af Ønavne, idet Afledningsendelsen har den yngre Form -stra- i Stedet for det mere oprindelige -tra- (jævnfør Bemærkningerne til Fjaltring og Fjølstervang Side 88 f.).

Afledningsendelserne i de gamle Ønavne — og i de fleste andre Stednavne, der er dannet ved Afledning — tilhører iøvrigt en meget gammel Periode i Sproget. Flere af dem er tidligt gaaet af Brug i Germansk, og de paagældende Navne maa derfor stamme fra den tidligste germanske eller en endnu ældre Periode. Da de er dannet

med Afledningsendelser, der var i Brug i Indoeuropæisk, kan de ældste Ønavne eller Aanavne af Typen Mern teoretisk set gaa tilbage til Bronzealderen, men det er ikke nødvendigt at antage, at de er saa gamle. Da det ikke drejer sig om oprindelige Bebyggelsesnavne, men om gamle Naturnavne paa større Lokalteter som Aaer og Øer, er der ikke noget mærkeligt i, at de er ældre end de nuværende Landsbyer. Deres Overlevering forudsætter blot, at der stort set har været en vis Kontinuitet i Befolkningen i det paagældende Omraade.

Kapitel 16.

POETISK NAVNGIVNING

Johannes Steenstrup har fremhævet de gamle Stednavnes prosaiske, nøgterne Karakter. De beskriver Terrænform, Bevoksning og Jordbund eller beretter om, hvem der engang har ejet de paa-gældende Landsbyer. I mange Tilfælde er der ikke Tale om bevidst Navngivning, men om Benævnelser, der efterhaanden har faaet Karakter af Egennavne; det gælder bl. a. de usammensatte Navne, der engang har eksisteret som Fællesnavne i Sproget.

Allerede i Vikingetiden begynder man imidlertid at give Navne, der ikke direkte beskriver en Lokalitet, men karakteriserer den paa anden Maade, f. Eks. ved Hjælp af Sammenligning. Dette er nærliggende, idet der allerede ligger en Sammenligning i den ældgamle Brug af Ord som Hoved, Nakke, Hale o. s. v. om forskellige Terrænforhold. Hermed begynder den vilkaarlige eller »poetiske« Navngivning med Navne, der i Modsætning til de naturgroede er en Art Digtning, ganske vist i det allermindste Format, da de som Regel kun bestaar af et enkelt Ord.

Et Par af disse Sammenligningsnavne, Ulvshale og Rævshale, har særlig Interesse i Kraft af deres Alder og Udbredelse. Ulvshale er blandt andet Navn paa en Halvø ved Stege, og Rævshale kendes fra Refshaleøen i København og fra den gamle Refshalæburgh paa Lolland, der nævnes i Valdemars Jordebog; desuden forekommer Refshali, nu Refsal, flere Steder som Gaardnavn i Norge. I Danelagen optræder de nordiske Marknavne Wlfhale og Kattehales i middelalderlige Kilder fra Lincolnshire, hvilket viser, at Navne af denne Type kan gaa tilbage til Vikingetiden.

Adskillige andre Sammenligningsnavne kan føres tilbage til Middelalderen. Det gælder bl. a. det almindelige Marknavn Tavlebord, der optræder første Gang 1315; Navnet, som ogsaa kendes fra Sverige og Færøerne, beror paa Sammenligning med et middelalderligt Brætspil. Et andet almindeligt Marknavn, Langfredag, kan i Kilderne føres tilbage til 1348. Det sigter nok til, at Marken har været besværlig at dyrke; Arbejdet faar aldrig Ende her. Det er særlig blandt Marknavnene, vi træffer den Slags ofte spøgefulde Dannelser, men adskillige optræder dog ogsaa som Gaard- og Husnavne. Det gælder bl. a. Navnet Smørpøt, der sigter til Gaardens Godhed eller maaske til dens Ry som Madsted. Meget almindelige er Navnene Himmerig, Paradis og Helvede, der i Danmark vistnok er eftermiddelalderlige; i Norge kan Gaardnavnet Paradis føres tilbage til 1471, og Himmerike optræder allerede omkring Aar 1400. I mange Tilfælde maa den Slags Navne vist opfattes som Tjenestefolkenes Karakteristik af de paagældende Gaarde.

Ikke faa Stednavne stammer fra den middelalderlige Litteratur eller fra Folkedigtningen. Et herhen hørende Navn med stor Udbredelse er Trøjborg. Af de danske Eksempler er det ældst overleverede Herregaardsnavnet Trøjborg i Sønderjylland, der nævnes 1347; lidt senere forekommer Troyborgh som Navn paa en Købstadgaard i Lund. Navnet er Opkaldelse efter det berømte Troja, der i Middelalderens Litteratur fik Navnet Trojeborg. Paa Island har der eksisteret en Trojumannasaga allerede i det 13. Aarh., og ogsaa til de andre nordiske Lande maa Trojasagnene være naaet i Middelalderen. En Trøjeborg blev iøvrigt ogsaa Betegnelse for en Stensætning i Form af en Labyrinth, og Forekomsten af saadanne Labyrinter kan maaske have givet Anledning til nogle af Navnene.

Fra den middelalderlige Litteratur kommer ogsaa et andet Navn paa -borg, Brattingsborg. Det bedst kendte Eksempel er Brattingsborg paa Samsø, men det ældst overleverede er et nu forsvundet nordsjællandsk Gaardnavn Byrtingsburgh, der nævnes 1497 i Esrumbogen. Det stammer fra Sagnkredsen om Didrik af Bern og

gaar i sidste Instans tilbage til Navnet Bretagne. Den direkte Kilde for det danske Navn er Folkeviserne, hvor Bertingsborg forekommer ved Siden af den yngre Form Brattingsborg, som vistnok beror paa Omdannelse efter Tillægsordet brat. Visernes Brattingsborg er iøvrigt blevet stedfæstet til Samsø, og om et skaansk Brattingsborg fortæller Sagnet, at her boede Kong Didrik.

Et Stednavn med vid Udbredelse gaar tilbage til Rolandsdigtningen, som i Middelalderen var kendt og yndet over store Dele af Europa. Det er Navnet Roncevaux (spansk Roncesvalles) i Pyrenæerne, som i den norske Karlamagnussaga hedder Runzival og i en norsk Folkeviser Ronsevollen. Det forekommer som Stednavn i Bohuslän (Runsvallen), Norge (Rosevall m. fl.) og paa Færøerne. Paa dansk Grund er det hidtil kun paavist som Marknavn i Flensborg, hvor det 1613 skrives Runtzefall.

Fra Folkeeventyrene stammer sandsynligvis Navnene Glarborg og Glarbjerg (»Prinsessen paa Glarbjerg«); det førstnævnte forekommer som Gaardnavn i Nordsjælland 1555. Tilknytning til Folketroen har Gaardnavnene Hekkenfeldt og Bloksbjerg. Hekkenfeldt, i ældre Kilder ogsaa Hekkelfeldt (jævnfør middelnedertysk Hekelvelde), er en Omdannelse af det islandske Hekla, oldnordisk Heklu-fjall), og Blocksberg er Navn paa den højeste Top i Harzen; begge Lokaliteter var kendte Samlingssteder for Heksene Sankt Hansaften. Navnene bruges som bekendt i det almindelige Sprog som Omskrivninger for Helvede, og samme Betydning har de sikkert ofte, hvor de anvendes som Gaardnavne. En Omdannelse af Navnet Hekla har vi vistnok ogsaa i Gaardnavnene Høkkelbjerg og Hykkelbjerg; det sønderjyske Høkkelbjerg nævnes første Gang 1580.

Udtryk for vilkaarlig Navngivning er ogsaa de talrige Opkaldelsesnavne, der ikke som Trøjborg og Brattingsborg er optaget gennem Litteraturen. Navngivning ved Opkaldelse har været meget sjælden endnu i Vikingetiden. Der er nogle faa Eksempler paa, at islandske Stednavne er opstaaet ved Opkaldelse efter Steder i det norske Moderland, f. Eks. Bygdenavnene Ælamörk og Finnmörk, der svarer til norsk Telemarken og Finmarken, og af de norske

Stednavne i England er Skerne sikkert opkaldt efter det norske Elvenavn Skirna (jfr. Kap. 15). Det eneste danske Navn, som med Sikkerhed kan siges at være kommet til Danelagen fra Hjemlandet, er vistnok selve Navnet Danmark, der, som nævnt i Kap. 13, forekommer som Bebyggelsesnavn i Lincolnshire. Da Navnet ikke er overleveret før det 13. Aarh. er det endda usikkert, om det stammer fra den egentlige danske Bosættelsestid.

I Løbet af Middelalderen tager Brugen af Opkaldelsesnavne Fart, og enkelte fremmede Navne bliver meget yndede i Danmark. Det mest udbredte af disse Navne er Fuglsang, der er laant fra Tyskland, hvor det kendes fra det 13. Aarh; de ældste danske Eksempler er fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede. Fra Tyskland kommer ogsaa Navnet Rosendal; ældst er det nu forsvundne Rosendale i Taarnborg Sogn ved Korsør, der nævnes c. 1370 i Roskildebispens Jordebog. I det hele taget er de fremmede Stednavne, der trænger ind i Danmark ved Opkaldelse, mest af tysk Oprindelse. I et enkelt Sogn, Brylle paa Fyn, opføres følgende tyske Gaard- og Husnavne i Matriklen 1688: Brunsvig, Nürnberg, Leipzig, Schouenborg og Vittenberg; af disse Navne findes Brunsvig, Skovenborg og Vittenberg stadig i Postadressebogen. Af andre tyske Navne kan nævnes Brandborg, opkaldt efter Brandenburg, som i danske Kilder fra Middelalderen skrives Brandeborgh o. lign.

Sjældnere er Opkaldelse efter ikke-tyske Lokalteter. Prag forekommer som Gaardnavn i Nørre-Omme Sogn i Vestjylland; i samme Sogn laa tidligere Gaardene Brunsvig og Stradsborg. Trondheim er opkaldt i Trondhjemshuse i Tureby Sogn paa Sjælland, nævnt i det 17. Aarhundrede. En meget gammel Opkaldelse efter et fransk Navn har vi vistnok i Ilesborg, Navn paa et formentligt Voldsted i Houbjerg Herred. Ilesborg synes at være samme Navn som Iljansborg eller Ilsborg, der forekommer i den islandske Litteratur som Navn paa det berømte Valfartssted St. Gilles ved Rhonens Udløb; Navneformen er kommet til Norden gennem Nedertysk, saa den har sikkert ogsaa været kendt i Danmark. I samme Sogn som Ilesborg fandtes der i den tidlige Middelalder et Kloster, og det kan være Munke herfra, der har bragt Navnet til Danmark.

Blandt de ældre Gaard- og Husnavne er der ogsaa adskillige Eksempler paa Opkaldelse efter hjemlige Lokalteter. Det er især de kongelige Slotte, og de vigtigste Købstæder, der opkaldes; vi træffer f. Eks. i det 17. Aarhundredes Matrikler Navne som Koldinghus, Hammershus, Skanderborg, Skodborg, Nyborg og Viborg.

Kapitel 17.

FREMMEDE STEDNAVNE I DANMARK

Samlede Bosættelser af fremmede Folkeelementer i Danmark har kun fundet Sted i ringe Omfang, i alt Fald i historisk Tid, og Stednavne givet af fremmede spiller derfor en ganske underordnet Rolle i vort Navneforraad. Ved dette ensartede Sprogpræg adskiller de danske Stednavne sig fra Navnene i de fleste europæiske Lande. Man behøver blot at tænke paa Lande som England med dets Blanding af keltiske, angelsaksiske og nordiske Elementer, eller Tyskland, hvor der foruden germanske Navne er talrige af slavisk, keltisk og romersk Oprindelse.

Bortset fra de frisiske og tyske Sprogomraader i Sydslesvig er de eneste Landsbynavne, som er givet af ikke-nordiske Folk, nogle faa Navne af slavisk Oprindelse paa Lolland og Falster. Den første, der gik nærmere ind paa disse Navne, var Historikeren Fr. Schiern i en Afhandling fra 1855 »Om den slaviske Oprindelse til nogle Stednavne paa de danske Smaaøer«. Senest er Spørgsmaalet om den vendiske Bosættelse i Syddanmark taget op til Drøftelse i 1938 i en paa Tysk skrevet Afhandling i Tidsskriftet *Acta Philologica* (Bd. XII) af den unge, nu afdøde polske Sprogforsker Stanislaw Sawicki.

Af Saxos Skildringer af Vendertogene fremgaar det, at der paa den Tid har været i alt Fald nogle fastboende Folk af slavisk Afstamning paa de sydlige Øer, og at Vender paa et eller andet Tidspunkt maa have boet i egne Landsbyer i det sydlige Danmark kan man se af det flere Steder forekommende Vindeby, der betyder »Vendernes By«. Dette Navn, som jo maa være givet af danske Naboer, tyder paa en forholdsvis fredelig slavisk Bosættelse i de paagældende Omraader, og denne Bosættelse har antagelig fundet Sted en

Generation eller mere før de store Vendertog. De slaviske Stednavne er Udtryk for, at den ikke har været af helt ringe Omfang, siden disse Navne er blevet overtaget af den danske Befolkning og har formaaet at holde sig ned gennem Tiden. Paa Falster er det eneste sikre slaviske Navn det nuværende Korselitse, i Valdemars Jordebog skrevet Kœæliz. Det er bemærkelsesværdigt, at en vis Gnemær, der bærer et slavisk Navn (= polsk Gniewomir) og som vel er af slavisk Afstamning, ifølge Falsterlisten ejer Jordegods i Landsbyerne uden om Korselitse. Paa Lolland er Navnet Tillitse (Pavebrev 1329 Tiliz) af utvivlsom slavisk Herkomst. Det har en Parallel i det polske Bydenavn Tylice, som allerede Schiern sammenstillede det med; et Minde om vendisk Bosættelse paa Stedet har vi i det nærliggende Vindeholme Skov. Andre lollandske Navne, der kan antages at være af vendisk Oprindelse, er Binnitse, som kan sammenstilles med det slaviske Benice = tysk Benz, der forekommer flere Steder i Nordtyskland, og Kuditse, som muligvis har en Parallel i det tysk-slaviske Kottwitz. Derimod er det yderst tvivlsomt, om ogsaa Kramnitse er et slavisk Navn, idet sidste Led lige saa godt kan være det danske -næs. Den vendiske Bosættelse har iøvrigt ogsaa sat sig enkelte Spor i de syddanske Egenes Personnavneforraad. Foruden Gnemær er Tilnavnet Døbic, der forekommer i Falsterlisten, af slavisk Oprindelse, og det samme gælder Danitsløf, der saa sent som i det 15. Aarh. optræder som Bonde navn paa Møn.

Det kan tilføjes, at vi i Dänischwohld har et enkelt slavisk Landsbynavn, det nuværende Pries, der 1506 skrives pryuesse, men her drejer det sig om den yderste Udløber af den slaviske Bosættelse i Nordtyskland, ikke om en senere slavisk Bebyggelse paa gammelt dansk Omraade.

Det tyske Sprogs Fremtrængen i Slesvig sætter sig i ældre Tid temmelig faa Spor i Form af nye, tyske Stednavne, hvorimod der er en kendelig tysk Indflydelse paa de danske Stednavnes Bøjning og Lydform. Baade i Svans, Angel og paa Als, hvor den tyske Adel og de tyske Fyrster tidligt faar en dominerende Indflydelse, er det danske Navneforraad stort set bevaret til Nutiden. Enkelte Herre-

gaarde faar dog ved Omdøbning tyske Navne allerede i det 16.—17. Aarh., og det samme gælder nogle nyopførte Slotte og Gaarde, bl. a. Lyksborg, der opførtes af Hertug Hans den Yngre i 1587. Navnet er oprindeligt nedertysk, idet første Led er det nedertyske lucke »Lykke«, som dog tidligt bliver oversat til Højtysk; allerede 1607 optræder Skrivemaaden Geluckesburg. Nedertysk er ogsaa Navnet paa den nærliggende Herregaard Freienwillen (1540 thom vrien willenn), det gamle Langballegaard, som i 1443 fik adelige Friheder; her holder det oprindelige Navn sig iøvrigt ved Siden af det nye helt ned i det 17. Aarhundrede. Andre tyske Navne fra Nordangel er Philipshof, opkaldt efter Hertug Philip af Lyksborg (1584—1663), og Hedewigshof, der har Navn efter Hertuginde Agnes Hedewig, som købte Gaarden 1679; disse Navne blev næppe nogen-sinde folkelige, og er atter blevet afløst af de danske Benævnelser Rosgaarde og Undevad. Paa Als er Gaardnavnet Hjortspring i Svenstrup Sogn af nedertysk Oprindelse. Gaarden, som tilhørte de nordborgske Hertuger, hedder paa Mejers Kort Hartsprung, af nedertysk hart »Hjort«, og den gamle Form af Forleddet er stadig bevaret i Folkemaalstalen »Hasprøng«, selv om Skriftformen er fordansket. Et tysk Navn fra det 17. Aarh. er ogsaa Frederikshof i Notmark Sogn, det tidligere Bokmosegaard, opført af Hertug Fredrik paa Nordborg. I Svans er nogle danske Navne blevet omdøbt i det 18.—19. Aarh. 1768 fik det gamle Kohøvede Navnet Ludwigsburg, og i 1825 blev det danske Gereby omdøbt til Carlsburg efter Ejeren, Landgrev Carl af Hessen. Som det fremgaar af Eksemplerne, er det først og fremmest gennem de tyske Fyrstestædter, at tyske Stednavne trænger frem i Sønderjylland.

Udenfor Sønderjylland er der yderst faa Eksempler paa tyske Gaardnavne o. lign., bortset fra de rene Opkaldelsesnavne, som er omtalt i Kap. 16. Et lollandsk Eksempel er Gottesgabe, som blev givet af en tysk Ejer i Begyndelsen af det 18. Aarh. Samme Navn forekommer paa Ærø, hvor det nu er fordansket til Gudsgave; her er det Navn paa et Gods, der tilhørte Hertug Hans den Yngre og senere de sønderborgske Hertuger.

De hollandske Navne paa vore Farvande er omtalt i Kap. 20. Et Kystnavn af hollandsk Oprindelse er Hirtshals (1532 Harts-hals), der har afløst det ældre, danske Hornsnæs; Navnet betyder »Hjortehals«. Det kan her tilføjes, at ogsaa Ønavnet Anholt i sin nuværende Form stammer fra hollandske Søkort. Den middelalderlige Skrivemaade er Anund (saaledes Valdemars Jordebog), og den folkelige Form paa Øen selv var indtil den nyeste Tid Anø.

Kapitel 18.

KØBSTADNAVNE

Nogle af vore Købstæder bevarer i deres Navne Mindet om, at de er gamle Handelspladser. Det gælder først og fremmest den halve Snes Navne paa -købing: de tre Nykøbing'er, Ringkøbing, Rudkøbing, Saksøkøbing, Stubbekøbing og Ærøskøbing, samt det forsvundne sjællandske Høghækøping, der nævnes i Valdemars Jordebog. Usammensat forekommer Købing (1483 Kopyngh) som den gamle Betegnelse for Byen, der voksede op omkring Nordborg Slot, hvis Navn den senere overtog; det gamle Navn er endnu bevaret i Købingsmark i Nordborg Landsogn. Købing er ligesom det oldnordiske kaupangr blevet opfattet som en Sættelse, enten med Ordet Vang (og Vænge, hvoraf den gammeldanske Sideform kōpingi) eller med et Ord, der svarer til det middelnedertyske anger »Græsslette, Eng«. Snarere foreligger der dog, som antaget af K. G. Ljunggren, et gammelt Laan fra oldengelsk cēping, cēaping »Handelsplads« eller det tilsvarende frisiske Ord. Den gammeldanske Form kōpingi kan da forklares ved Paavirkning fra de talrige Stednavne, der i gammeldansk endte paa -ingi (se Kap. 4), og det oldnordiske kaupangr kan skyldes Omdannelse efter de norske Stednavne paa -anger, Stavanger, Hardanger o. s. v. Første Gang Ordet med Sikkerhed kan paavises i Norden er c. 1060, da Kaupangr, den oprindelige Betegnelse for Trondheim, forekommer i en Møntindskrift. Af de danske Navne har Ringkøbing (Ribe Oldemoder c. 1330 rennumkøpingh) Navn efter Bondebyen Rindum, paa hvis Mark den er grundlagt, og Saksøkøbing har Navn efter et ældre Saxthorp; Saxthorp forekommer endnu i Lollandsliden i Valde-

mars Jordebog, men Købstadlisten i samme Kilde har det yngre Saxakopingsh.

En gammel Handelsplads er ogsaa København (Valdemars Jordebog Kiopmanhafn, i islandske Kilder Kaupmannahafn), hvis Navn betyder »Købmændenes Havn«. Det antages almindeligt, at Byen oprindelig har baaret det usammensatte Navn Havn, der ligger til Grund for den latinske Form Hafnia, men sikkert er det ingenlunde. Haffn forekommer ganske vist i Biskop Absalons Testamente fra 1201, men dette eksisterer kun i unge Afskrifter, og Saxo bruger ikke Formen Hafnia, men kalder Byen mercatorum eller negotiatorum portus d. v. s. Købmændenes Havn. Det er derfor sandsynligt, at Havn er en Forkortelse af det sammensatte Navn, ligesom Sundet er en forkortet Form af Øresund. Den Slags Forkortelser er meget almindelige i nyere Tid; jævnfør Borg for Flensborg og Kloster for Løgumkloster.

Et af vore allerældste Købstadnavne er muligvis af fremmed Oprindelse. Ribe, i Middelalderen skrevet Ripæ, kan sammenstilles med det nordtyske og frisiske Stednavn Riep, Riip, der antages at være et gammelt Laan fra latinsk ripa »Flodbred«. Det maa dog nævnes, at vi i Norge har et usammensat Stednavn Ripe, der sammenstilles med det norske og svenske Dialektord ripa »Streg, Skure, Strimmel«. Ved Slesvig maa den fremmede Oprindelse betragtes som sikker. Sidste Led antages at gaa tilbage til latinsk vicus »Handelsplads«, der forekommer som Laaneord i mange engelske Stednavne paa -wick, -wich samt i frankiske og saksiske Stednavne. I Ethelwerds engelske Krønike fra c. 960 staa der ligefrem, at Angels Hovedstad paa Saksisk kaldes Slesvic og af Danerne Haithabu. Et andet fremmed Navn paa Byen er Sliesthorp, der kun kendes fra de frankiske Annaler (under Aaret 804). Det danske Navn Hedeby, der findes i Runeindskrifterne (Haipabu, Hipabu) og mange andre Kilder, holder sig iøvrigt langt ned i Tiden ved Siden af Slesvig.

Paavirkning fra Tysk foreligger vistnok i Navnet Nysted (1339 Nystæth), idet Efterleddet synes at betyde »Købstad« (jfr. tysk Stadt, middelnedertysk stat), selv om Byen først fik Købstad-

rettigheder 1409, og Indbyggerne oprindelig betragtedes som Bønder og Vornede under Aalholm.

Mange af vore Købstæder er vokset op omkring kongelige Slotte eller andre Borge, og har derfor faaet Navne, der ender paa -borg; de er nærmere omtalt i Kap. 7. Andre skylder gamle hedenske Helligdomme og de dermed forbundne Tingsteder deres Opkomst. Viborg, der oprindelig hed Vibjerg (Møntindskrifter fra det 11. Aarh. Viber, Viberga), er, som nævnt ovfr., sammensat med Ordet Vi »Helligdom«, der indgaar som Efterled i Odense »Odins Vi« (Adam af Bremen Odansue civitas). Ringsted, fra ældgammel Tid Sæde for Sjællands Landsting, er sikkert en oprindelig Bondeby, og Navnet er formodentlig sammensat med Mandsnavnet Ring.

Flere Købstæder er opstaaet ved middelalderlige Klostre, f. Eks. Næstved, hvor et til Sankt Peter indviet Benediktinerkloster blev grundlagt i 1135, og Præstø, hvis Jorder oprindelig hørte under Skovkloster, og som jo i sit Navn har bevaret et Minde om den gejstlige Oprindelse. Mariager og Maribo er begge vokset op omkring Brigittinerklostre, de eneste i Danmark, og Navnene erindr om Ordenens Mariadyrkelse.

En Mængde Købstæder er anlagt ved Bunden af Fjorde, men kun en enkelt, Kolding, bærer et oprindeligt Fjordnavn (se Kap. 4). Om Beliggenhed ved Vige minder det jyske Lemvig (efter Landsbyen Lem) og de bornholmske Sandvig og Svanike. Ordet Ør »gruset Strandbred« er Efterled i Helsingør, af Indbyggernavnet Helsing, der betyder »en, der bor ved Halsen« d. v. s. den smalleste Dæl af Sundet, samt i Korsør, Skælskør (Valdemars Jordebog Skiælfiskør, af Skælfisk »Muslinge«) og Løgstør (af Landsbynavnet Løgsted). Aabenraa indeholder et gammelt Landsbynavn Opnør (saaledes Valdemars Jordebog); sidste Led er Ordet Aa. Et Navn paa -strand har vi i Fladstrand, det nuværende Frederikshavn, og Efterledet -næs indgaar i Horsens, Bogense og Assens. Skagen er bestemt Form af et gammelt Ord for Odde, oldnordisk skagi.

Om Beliggenheden ved Munding af Aaer og Fjorde minder Aarhus, i Middelalderen Aros, der er et gammelt Fællesnavn med Betydningen »Aamunding«, samt Kerteminde, hvis første Led synes

at være det oprindelige Navn paa Kertemind Fjord. Efter Vadesteder og Broer har Vejle, Hobro og Holstebro faaet Navn; det sidste er sammensat med Landsbynavnet Holsted. Det gamle Ord Far, der kendes fra Farum og mange andre Navne, indgaar i Middelfart »det midterste Overfartssted« (Valdemars Jordebog Mæthlefar, Mæthælfar); den moderne Skriftform beror paa tysk Indflydelse. Et tysk Ord med lignende Betydning er Förde, som indgaar i Navnet Eckernförde, der altsaa ikke, som man ofte har antaget, er et dansk Navn paa -fjord; samme Efterled har vi i Königsförde i Dänischwohld. Navnet sigter til den smalle Passage mellem Fjorden og Vindeby Nor. Første Led er det danske Ord Egern, idet Byen er opkaldt efter det gamle Egernborg (Valdemars Jordebog Ykærneburgh), som ogsaa har givet Navn til det nuværende Borreby.

Samme Efterled som i Aarhus har man villet finde i Randers (Saxo Randrusium, Valdemars Jordebog Randrus, Randrøs; islandske Kilder Randaróss), som man i Almindelighed har oversat ved »Mundingen af Aaen Rand« d. v. s. Gudenaen, idet man har bygget paa Navnets islandske Form. Det er imidlertid betænkeligt at antage, at Aaen har baaret et andet Navn ved Siden af det ældgamle Guden, og desuden har den i ældre Tid udmundet i Fjorden flere km Vest for Byen. Derfor er Efterleddet sandsynligvis et andet Ord, en Sideform til Ordet Røse »Stendynge«, som ogsaa indgaar i Navnet Esgrus i Angel, hvor det har faaet samme Form som i det gammeldanske Randrus. Første Led maa i saa Fald være det almindelige Ord Rand, der i Stednavne bruges om en skarpt markeret Bakkekam.

Da en stor Del af vore Købstæder er opstaaet af gamle Bondebyer, finder vi iøvrigt de sædvanlige Efterled fra Landsbynavnene repræsenteret blandt Købstadnavnene. Løse indgaar i Slagelse (Valdemars Jordebog Slauløsæ, Slaglæsæ), hvis første Led er blevet forklaret som Ordet Slag i Betydningen »Vej«, -lev i Haderslev (og i Navnet paa den nye Købstad Brønderslev), og ing-Afledninger har vi i Hjørring og Store-Heddinge. Af de yngre Efterled indgaar -by i Sæby og Rødby, -torp i det tidligere Købstadnavn Slangerup, -toft i Æbeltoft og -rød i Hillerød. Desuden har vi ligesom i Landsby-

navnene en Række Kortnavne, hvoraf nogle sikkert er ældgamle. Til denne Gruppe hører bl. a. Navne som Rønne, Nibe, Skive, Sorø (12. Aarh. Sora), Stege og Køge. Af disse maa Rønne (i Middelalderen Rotnæ) sammenstilles med det svenske Elvenavn Rotn, der indgaar i Ronneby og Rotneros. Nibe er samme Navn som norsk Nipa, der er en Sideform til det oldnordiske Ord *gnípa* »frømspringende Fjeld«; jævnfør dansk Gniben, den yderste Spids af Sjællands Odde. Skive er samme Ord som Fællesnavnet Skive, oldnordisk *skifa* »Skive, afskaaret Stykke«. Da Ordets Grundbetydning er »noget kløvet«, kan det i gammel Tid ligesom beslægtede Ord have betydet »Planke« el. lign., og Navnet kan maaske, som Svend Aakjær har foreslaaet, sigte til en Indhegning af Planker eller et Palisadeværk. Sorø er vel oprindelig Navn paa Sorø Sø. Stege, i Middelalderen Stikæ, er samme Ord som eller i alt Fald nær beslægtet med oldnordisk *stik* »i Vandet nedrammede Pæle«; Ordet sigter enten til et Forsvarsanlæg eller til en Fiskegaard. Køge er sandsynligvis en Sideform (Aflydsform) til det svenske Dialektord *kjuk* »Klump«, der indgaar i det skaanske Stednavn Kjuge, og er snarest et gammelt Navn paa Køge Aas.

Kapitel 19.

LANDSKABSNAVNE OG ØNAVNE

Navnet paa det største af de danske Landskaber, Jylland, gammeldansk Iütland, i islandske Kilder Jótland, indeholder Stammen i Folkenavnet Jyder, gammeldansk iütar, ligesom Danmark er sammensat med Folkenavnet Daner. Oprindelsen til Jyder er ikke helt klar; maaske betyder det oprindelig, som flere gamle Folkenavne, blot »Mænd«; jævnfør oldnordisk ýtar, der har denne Betydning. Land er den gamle Betegnelse for et Omraade, der omfatter flere Herreder, og som har et fælles, overordnet Ting, Landstinget. Vi har den samme Betydning af Ordet i Ønavnene Langeland og Lolland.

Jylland var i Middelalderen inddelt i 14 Sysler, og denne Inddeling gaar rimeligvis tilbage til det 10. Aarh. eller en endnu ældre Periode. Det er af stor Interesse, at nogle af de nord- og midtjyske Sysselnavne er sammensat med Indbyggernavne, idet man bag disse Sysler synes at skimte gamle Stammeomraader. Det drejer sig om Navnene Vendsyssel (Valdemars Jordebog Wændlesysæl), Thysyssel (Valdemars Jordebog Thythæsysæl), Hardsyssel (Valdemars Jordebog Harthesysæl), Aabosyssel (Valdemars Jordebog Abosysæl) samt muligvis Himmersyssel (Valdemars Jordebog Himbersysæl) og Sallingsyssel (Valdemars Jordebog Salingsysæl). Bortset fra Aabosyssel har Navnene paa disse Omraader holdt sig i folkelig Brug til Nutiden, enten som Sysselnavne (Vendsyssel, Hardsyssel) eller i Form af de oprindelige Landskabsnavne (Thy, Salling) eller sammensat med -land (Himmerland). Naar de øvrige Sysselnavne anvendes i Nutiden, er de vist alle optaget ad litterær Vej.

Af de nævnte Sysselnavne er Vendsyssel behandlet i Kap. 20 un-

der Farvandsnavne, idet Vendel maa antages at være det gamle Navn paa Limfjorden. Thysyssel indeholder et Indbyggernavn *Thy̅thir, der forholder sig til Thy, gammeldansk Thiuth, som det oldnorske Indbyggernavn Sygnir til Sogn. Thy anses almindeligt for at være samme Ord som oldnordisk þjóð »Folk«, men denne Opfattelse forliges daarligt med, at man til Thy har dannet et Indbyggernavn af ældgammel Type. Det er derfor snarere et oprindeligt Stednavn, dannet med en gammel Afledningsendelse. Hardsyssel indeholder et Folkenavn Harder, gammeldansk *harthar, af samme Oprindelse som det norske hørdar og det fra klassiske Kilder kendte Harudes. Folkenavnet betyder »Skovboer«, idet det er afledt af et gammelt Ord for Skovbevoksning, harth, som i Danmark kun kendes fra Stednavne, men som er bevaret i Oldsaksisk og Oldhøjtysk. Et usammensat *Harth af denne Oprindelse indgaar vistnok i Navnet Hads Herred (Valdemars Jordebog Harzheret). Aabosyssel har et yngre Præg end de nævnte Navne, idet første Led er et Indbyggernavn Aaboer; den Aa, der sigtes til, er Gudenaæn, som paa en meget lang Strækning er Syslets Grænse. Man har ofte ment, at Syslet havde Navn efter den lille Landsby Aabo Vest for Aarhus, men denne hedder i Øm Klosters Krønike Ahbarth, af gammeldansk barth »Rand, Kant«, og kan altsaa ikke have noget med Sysselnavnet at gøre. Om Sallingssyssel indeholder Landskabsnavnet Salling eller et deraf afledt Indbyggernavn, kan ikke afgøres med Sikkerhed. Landskabets Navn er vel af samme Oprindelse som det fynske Herredsnavn Sallinge og Landsbynavnet Skarpsalling i Himmerland, men nogen sikker Forklaring paa disse Navne er hidtil ikke givet. Uholdbar er Sammenstillingen med det gamle germanske Folkenavn Sabalingioi, der nævnes hos Ptolemæus. Heller ikke ved Himmersyssel kan man udfra de gamle Skrivemaader fastslaa, om første Led er et Indbyggernavn eller ligefrem det gamle Landskabsnavn *Himbr, der iøvrigt ligesom Salling er af uvis Oprindelse. Af Landskabsnavnet har man ofte villet aflede Folkenavnet Kimbrer, der nævnes hos klassiske Forfattere længe før vor Tidsregnings Begyndelse, men om dette Folk var af germansk Afstamning er stadig Genstand for Diskussion.

De andre jyske Sysselnavne har alle et Stednavn som første Led. Ellumssyssel (Valdemars Jordebog Ellæmsysæl) er opkaldt efter Landsbyen Ellum, hvis Navn ligefrem er Ordet Elme »Elmebevokning«, og Loversyssel (Valdemars Jordebog Lofræthsysæl, Looorthsysæl) har vistnok Navn efter en ukendt Lokalitet Lofræth; Lofræth har samme Efterled som andre østjyske Stednavne, Odder (1363 Oddræth), Beder (1267 Bitreth) m. fl., men det er iøvrigt af omstridt Oprindelse. De øvrige Stednavne, som indgaar i Sysselnavnene, er omtalt i en anden Sammenhæng i denne Bog.

Af de øvrige jyske Landskabsnavne er Angel omtalt under Færvandsnavne, og Sundeved og Iarnwith, det danske Navn paa Dänischwohld, er nævnt i Kap. 14 i Forbindelse med de gamle Skovnavne. Svans er sammensat med Ordet Sø, gammeldansk sið; Navnet skrives Swansø i Valdemars Jordebog, men Svansio i et Originaldiplom fra 1260, der formentlig har den rette Form. Oprindelig er det Navn paa en Sø i Svans Sogn, derefter er det blevet Sognavn, og fra det 13. Aarh. bruges det om hele Halvøen. Djursland er i sin nuværende Form et ganske ungt Navn, dannet i det 19. Aarh. paa Grundlag af det middelalderlige Dyursø, der indgaar i Dyursø norræ heret i Valdemars Jordebog.

De fleste danske Herredsnavne indeholder Navn paa Landsbyer eller andre Lokalteter i Herrederne, men der findes ogsaa en Del, der er oprindelige Bygdenavne, hvilket hænger sammen med, at det for en stor Del er de naturlige Bygder, der ligger til Grund for Herredsinddelingen. Saadanne Bygdenavne har vi f. Eks. i Horn, der indgaar i det jyske og sjællandske Horns Herred, og som oprindelig er Navn paa de Halvøer, hvoraf Herrederne bestaar. Endvidere det ovenfor omtalte *Harth, der forudsættes i Hads Herred, *Kær i de to jyske Kær Herreder, *Mose i det lollandske Musse Herred (Valdemars Jordebog Mossæheret), *Sund i Sunds Herred paa Fyn og flere andre. Tre af de jyske Herredsnavne, Rougsø Herred (se Kap. 15), Hanherred (Valdemars Jordebog Hanæheret) og Hvetbo Herred (Valdemars Jordebog Hwet), indeholder sikkert gamle Ønavne, der altsaa gaar tilbage til en fjern Fortid, da de paagældende Omraader endnu var Øer; de er alle af dunkel

Oprindelse. — Det kan tilføjes, at ingen af de danske Herredsnavne er sammensatte med Personnavne. Derimod indgaar et Gudenavn, Frøy, vistnok i det sønderjyske Frøs Herred.

Hos flere middelalderlige Historikere optræder Navnet Videslet som Fællesbenævnelse for Sjælland, Møn, Lolland og Falster. Landskabsnavnet forekommer første Gang i Lejrekrøniken, der er blevet til i sidste Halvdel af det 12. Aarh., og denne Krønike er i Virkeligheden den eneste Kilde til Navnet, idet alle senere Forfattere, der har det, bygger paa den. I det ældste Haandskrift af Lejrekrøniken skrives Navnet Witheslecht og lignende, men et yngre Haandskrift har Formen Witheslef, hvad der har medført, at det med Urette er blevet opfattet som et lev-Navn. Det betyder muligvis »den vide Slette« og kan sammenstilles med gamle Bygdenavne som Wændæslæt(heret) (saaledes i Valdemars Jordebog), det nuværende Vends Herred paa Fyn, og det sønderjyske Fredslet (1260 Frethslet; Valdemars Jordebog Fræzlæt), en gammel Betegnelse for en Del af Kongens Gods mellem Sli og Ejder, formodentlig en Del af det senere Hytten Herred og tilgrænsende Omraader.

Mange af vore Ønavne er allerede omtalt i Kap. 15, idet en stor Del af dem, og deriblandt de ældste, er gamle Afledninger. Iøvrigt er det vanskeligt at skelne mellem usammensatte Ønavne og Sammensætninger paa -ø, idet vi af Ølisten i Valdemars Jordebog kan se, at mange Navne, der utvivlsomt fra først af var usammensatte, allerede i det 13. Aarh. har faaet tilføjet et -ø; det gælder bl. a. Gavnø og Enø, i Ølisten skrevet Gapnø og Jthænø. I andre Tilfælde er -ø først føjet til i senere Tid, f. Eks. i Strynø (Valdemars Jordebog Stryn), Sprogø (Adam af Bremen Sproga insula; Valdemars Jordebog Sprowæ), Hesselø (Valdemars Jordebog Esæl) og Tunø (1216 og Valdemars Jordebog Thund). I nogle Tilfælde er -ø oprindeligt, f. Eks. i de Ønavne, der er sammensat med Person- og Dyrenavne, bl. a. Eskilsø og Bjørnø. En oprindelig Sammensætning paa -ø er ogsaa Orø (Valdemars Jordebog Warthærø), hvis første Led er Ejefald af det gammeldanske *warth »Bred«, der indgaar i Navnet Oringe (se Kap. 4); begge Navne betyder »Øen, der ligger ved Bredden«.

Af andre Efterled er -holm det hyppigste i Ønavne. Ordet bruges mest om Smaaøer, men kan ogsaa anvendes om større Lokaliteter; jævnfør f. Eks. Thyholm og Sallingholm, der i Middelalderen bruges som Navn paa Salling. Af de større danske Øer er Bornholm sammensat med -holm (Valdemars Jordebog Burghændæholm), men ved Siden af forekommer i gamle Kilder den usammensatte Form Holm (Adam af Bremen Holmus, Hulmus), der vel maa betragtes som en Forkortelse af det sammensatte Navn ligesom f. Eks. Sundet af Øresund. Første Led er blevet opfattet som Folkenavnet Burgunder, men kunde ogsaa være et Indbyggernavn, dannet til et ældre Navn paa Øen selv, *Burghund (jævnfør i saa Fald Borren Kap. 15). Af andre Sammensætninger paa -holm kan nævnes Saltholm, Birkholm, Hirsholmene (Valdemars Jordebog Hælsholmæ) og Egholm i Limfjorden; Egholm kaldes i Ølisten Æggiæholm og maa være en Holm, hvor man har samlet Æg af vilde Fugle.

Sammensætninger paa -land har vi, som allerede nævnt, i Navnene Langeland og Lolland og sandsynligvis ogsaa i Taasinge, idet Skrivemaaden Thosland i Valdemars Jordebog maa antages at være mere paalidelig end Þórslundr i Knytlingasaga. Første Led i Lolland, i Middelalderen skrevet Laland, er samme Ord som oldnordisk lá »Bølge«; her sigter Ordet vistnok til de udstrakte Strandseer, som fandtes før de store Inddigninger. I Taasinge kan Forledet, stadig under Forudsætning af at Jordebogens Form er den oprindelige, ikke være Gudenavnet Thor, men er iøvrigt af uvis Oprindelse.

Efterledet Hage, gammeldansk haki, indgaar, som vist af Gunnar Knudsen, i Navnet Amager, der forekommer allerede i Gavebrevet 1085 (Amacum). Oprindeligt har Navnet været de søfarendes Betegnelse for Øens Sydspids, det nuværende Aflandshage, men det maa tidligt være gaaet over til at betegne hele Øen. I den dunkle Forstavelse Am- gemmer der sig muligvis et ældre, usammensat Ønavn. En Sammensætning paa -nakke har vi i Avernakø, men dette Navn kendes først fra det 16. Aarh.; i Ølisten kaldes Øen for Wæstræ Draghø i Modsætning til Østrædraghø, det nuværende Drejø. Sammensat med -höfthi, en Afledning af Hoved, er Tærø,

i Valdemars Jordebog Thærhøfthæ, og en Sammensætning foreligger ogsaa i Masnedø (Valdemars Jordebog Masnæth), selv om det ikke er helt klart, hvordan Navnet skal deles. Det ligger dog nærmest at antage, at vi her har den samme Endelse -nith, som optræder i et Par Landsbynavne i Sydangel, Moldened og Borne (1386 Bornith).

Kun faa Ønavne indeholder Personnavne, idet Navnene paa de store Øer Als, Samsø og Mors, som nævnt i Kap. 15, maa være dannet paa anden Maade. Sikre Eksempler paa Personnavnesammensætninger er, foruden det ovenfor nævnte Eskilsø, Reersø (Valdemars Jordebog Rethæsø), der indeholder Mandsnavnet Rēthar, og Brandsø (Valdemars Jordebog Øbranzø), der er sammensat med et Mandsnavn Øbrand; det er muligt, at Ø- her er en senere Tilføjelse til det almindelige Brand, saaledes at Ø-Brand er den Brand, der bor paa Øen.

Kapitel 20.

FARVANDSNAVNE

Medens det hører til Sjældenhederne, at en Landsby skifter Navn, har Navnene paa vore Farvande vekslet stærkt, og meget gammelt Navnestof er derved gaaet til Grunde i Tidens Løb.

Det ældst overleverede af de nuværende Farvandsnavne er Øresund, et af de ganske faa Stednavne, som nævnes i en Runeindskrift; paa Mejlby-Stenen fra det 10. Aarh. hedder det, at den er rejst efter Eskil, som fandt Døden sammen med Thuri i Øresund (i ura suti). Navnet anvendes ogsaa i islandske Kilder, bl. a. i Skjaldedigtningen (Eyrasund, Eyrarsund), medens Saxo bruger Betegnelsen »fretum Daniæ« d. v. s. Danmarks Sund. Første Led er Ordet Ør »gruset Strandbred«, og Stranden, der har givet Anledning til Navnet, er formodentlig den ved Helsingør paa Sundets smalleste Sted; jævnfør Købstadnavnet og Ørekrog (1426 Ørekrok, Kroken), det nuværende Kronborg. Formen Sundet er opstaaet ved Forkortelse af det sammensatte Navn; den optræder tidligst i tyske Kilder (1284 Sund) og er maaske opstaaet blandt hanseatiske Sømænd, for hvem Øresund var et meget vigtigt Farvand.

Af ærværdig Ælde er ogsaa Bælt, idet det nævnes hos Adam af Bremen c. 1075. Adam bruger det dels om Østersøen (mare Balticum »det baltiske Hav«; jfr. engelsk the Baltic), dels om det sydlige Kattegat (sinus Balticus »den baltiske Bugt«). Denne Brug holder sig langt ned i Tiden, idet Bælt dels anvendes om den vestlige Del af Østersøen (jfr. Langelandsbæltet, Femern Bælt), dels om en større eller mindre Del af Kattegat, undertiden om hele det vestlige Sejløb i dette Farvand fra Skagen og sydpaa. I den moderne, ind-

skrænkede Betydning, om Lille- og Storebælt, er Navnet ret nyt. De ældste Eksempler, der er fremdraget paa disse Navne, stammer fra svenske og hollandske Kilder fra det 17. Aarhundrede. I Knytlingasaga kaldes Storebælt for Beltissund, og samme Navn optræder undertiden i tyske Kilder fra Middelalderen (Baltessund o. lgn.). Lillebælt hedder i Knytlinga Meðalfararsund d. v. s. Middelfart Sund, en Benævnelse, der ogsaa forekommer i danske og tyske Kilder (f. Eks. Middeluares sunde i et Brev udstedt af Grev Gert 1340). Om Oprindelsen til Bælt, der muligvis hænger sammen med et Navn Balcia, der nævnes hos den romerske Forfatter Plinius i det 1. Aarh. af vor Tidsregning, har Meningerne været stærkt delte. Det er sat i Forbindelse med det litauiske Ord *báltas* »hvid« og med det polske *bloto* »Kær«, idet man har tænkt sig, at det kunde være de sumpede Flodmundinger paa Østersøens Sydkyst, der har givet Anledning til Navnet. En gammel Forklaring, som allerede findes hos Adam af Bremen, gaar ud paa, at Navnet er beslægtet med Ordet Bælte, fordi Farvandet, som Adam siger, »strækker sig gennem de skythiske Egne i Form af et Bælte«, og maaske træffer denne Forklaring det rigtige. Den forudsætter næppe, at det fra først af er de nuværende Bælter, der har baaret Navnet, hvad Kilderne, som vi har set, ikke tyder paa; det kan godt være selve Sejlleden ned gennem Kattegat og Østersøen, der er blevet sammenlignet med et Bælte.

Et ældgammelt Navn for Østersøen er Østersalt, der forekommer allerede i Einhards frankiske Annaler under Aaret 808. Skønt vi har det samme Navn i Snorres Heimskringla (Eystrasalt) er det tvivlsomt, om det er af nordisk Oprindelse; som poetisk Navn er det optaget i moderne Dansk ad litterær Vej.

Vesterhavet kaldes i ældre Tid for Vestersøen (1416 *Westersee*); Navnet Nordsøen trænger ind i det 17. Aarh. fra hollandske Søkort; for Hollænderne var Vesterhavet det nordlige Hav i Modsætning til Zuydersøen »det søndre Hav«.

For Skagerrak og Kattegat havde man i ældre Tid den fælles Benævnelse Norgeshavet eller Jyllandshavet (Knytlingasaga *Jótlandshaf*); Saxo anvender Udtrykket *Noricum fretum* »det norske

Stræde«. De nuværende Navne er af hollandsk Oprindelse og ikke ældre end det 17. Aarhundrede. Paa det 17. Aarhundredes hollandske Søkort bruges Skagerrak om Kattegat; i det 18. Aarh. bliver dette Navn optaget paa Kortene, men endnu i Begyndelsen af det 19. Aarh. anvendes Navnene om begge Farvande i Flæng, og først derefter faar Navnene den nuværende faste Anvendelse. At Kattegat har været i mundtlig Brug blandt hollandske Søfolk, før det vandt Indpas paa Kortene, fremgaar af, at det anvendes i Admiral de Ruyters Journal fra 1659; allerede 1650 findes det paa Johannes Mejers Danmarkskort.

Første Led i Skagerrak er et Tillægsord, dannet af Navnet Skagen, og Efterleddet er det hollandske rak, der anvendes om et lige Farvand. Kattegat »Kattehul« bruges i hollandske Dialekter om en snæver Passage, egl. et Sted, der er saa snævert, at kun en Kat kan komme igennem. I ældre hollandsk Sømandsprog har det været anvendt som Fællesnavn om et farligt og vanskeligt Farvand i Almindelighed; den lange Indsejling til Ypern kaldes saaledes i 1526 for et »Catteghat«. Som Egennavn er det en træffende Benævnelse paa Kattegat med dets Øer og farlige Grunde. Et andet, rent hollandsk Farvandsnavn er Drogden, paa hollandske Søkort fra det 16. Aarh. die Droochten d. v. s. Grundene.

Det ældste Navnestof er imidlertid ikke knyttet til de store Farvande, men til Fjorde og Vige. Paa dem havde man i Oldtiden en Række usammensatte Navne, hvoraf nogle har holdt sig til Nutiden, medens andre, og vel de fleste, er gaaet til Grunde i Tidens Løb. Vort Kendskab til nogle af dem grunder sig paa, at de — ligesom mange gamle norske Fjordnavne — er bevaret som Bebyggelsesnavne eller som første Led i andre Stednavne, men en nøjere Undersøgelse af hele dette Navnestof mangler endnu.

Blandt de til Nutiden bevarede, usammensatte Fjordnavne er Slien det mest kendte. Det skrives Sliia hos Adam af Bremen, Sle hos Ælnoth og er første Led i Navnet Slesvig, der kendes allerede fra Begyndelsen af det 9. Aarh. (frankiske Annaler under Aaret 804 Sliesthorp, Adam af Bremen Sliaswich, Valdemars Jordebog Slæs-wich), og indgaar desuden i Navnene Slisminde (Valdemars Jorde-

bog Slæsmynnæ) og Slis Herred (Valdemars Jordebog Slæsheret). Slien sættes almindeligt i Forbindelse med det oldnordiske Ord slý, der betyder »slimede Vandplanter«. I Danmark har vi Sli som Plantenavn, brugt om Tang og forskellige Strandplanter, og desuden forekommer det som Betegnelse for en Jordart, en Slags Mergel med iblandede harpiktsagtige Bestanddele, der dannes ved Kysterne. Endelig er Sli Navn paa Fisken Suder, der paa tysk hedder Schleie. Ved Fisken er det de slimede Skæl, der har givet den Navn, og ogsaa ved de andre Ord er det Betydningen »Slim«, der ligger til Grund. Af Sammensætningerne i Valdemars Jordebog fremgaar det imidlertid, at den gammeldanske Form af Stednavnet er Slæ, og derfor kan dette ikke uden videre sammenstilles med de nævnte Ord, men maa være en gammel Sideform hertil. Sandsynligvis har den urnordiske Form været *Sliwa- med kort i, hvorved det bliver samme Navn som det engelske Flodnavn Sleas, der indgaar i Sleaford.

Formen Sli, der er indkommet i Dansk fra Tysk, forudsætter derimod et *sliwa- med langt i, saaledes at man maa regne med, at Fjordnavnet fra gammel Tid har haft to forskellige Former, en, der blev brugt af Nordboerne, og en, der brugtes af Sakserne. Heri er der intet mærkeligt, thi det er klart, at Fjorden med den store Rolle, den spillede for Handelen og Samfærdselen i Oldtiden, ogsaa har været almindelig kendt hos vort saksiske Nabofolk.

Selv om Slien gaar meget langt tilbage i Tiden, er det næppe det ældste Navn paa Fjorden. Dette er sandsynligvis, som først foreslaaet af den svenske Forsker A. Erdmann i 1890, bevaret til Nutiden som Navn paa Landskabet Angel. Angel kan være en Afledning af det Tillægsord, vi har i oldnordisk qngr »snæver«. En Betydning »den snævre« vilde passe udmærket paa den meget smalle Fjord, og i flere nordiske Stednavne indgaar der et *angul-, *ængil-, der sigter til smalle Sunde og lignende Lokalteter. Hvis Forklaringen er rigtig, maa Angel tidligt være gaaet over fra Fjordnavn til Landskabsnavn; som saadant forekommer det nemlig allerede hos den engelske Kirkehistoriker Beda, der er født i 673. Slien, der afløste det, er maaske fra først af Betegnelse for den inderste,

breder Del af den lange Fjord. For dette Farvand vilde et Navn, der betyder »den slimede, sumpede« passe godt paa Naturforholdene.

En Dannelse med samme Afledningsendelse som i Angel foreligger i Vendel, det gamle Navn paa Vendsyssel. Ogsaa dette Navn kan føres meget langt tilbage i Tiden. Hos Adam af Bremen har det den latinske Form Wendila, og hos Ælnoth skrives det Wendel, Wendle; i den islandske Litteratur hedder Landskabet Vendill eller Vendilskagi. Af Vendill afledte man Folkenavnet *Vendlar »Vendelboer«, og det er det, der indgaar i Sysselnavnet, som i Valdemars Jordebog skrives Wændlesysæl, Wendelsysel. Man har bl. a. forklaret Vendill som en Afledning af Ordet Vaand og antaget, at det betød »den lille Stav« og var det oprindelige Navn paa Skagens Odde. Mere sandsynligt er det, at det er afledt af Udsagnsordet vende og betyder »den krumme« eller »snoede«; en ganske tilsvarende Afledning har vi flere Steder i Sverige, bl. a. i det fra Arkæologien bekendte Vendel, der ligger ved den stærkt indskaarne Vendelsjö, og i Vendle, Navn paa to Landsbyer i Västmanland, der ligger ved bugtede Vandløb. Overalt, hvor Navnet forekommer, har det fra først af betegnet Aaer, Søer eller Farvande, saa ogsaa det danske Vendel er efter al Sandsynlighed et gammelt Farvandsnavn, nemlig det oprindelige Navn paa Limfjorden. Det forklarer ogsaa, at det nordligste Herred i Hardsyssel, der støder op til Limfjorden, i Middelalderen hed Wændlefolk, nu Vandfuld Herred.

Det er interessant at lægge Mærke til, at de to største Fjorde paa den jyske Halvø, Slien og Limfjorden, engang har baaret Navne, der er dannet paa ganske samme Maade. Af disse ældgamle Fjor-navne kan Folkenavnene Angler og Vandaler være afledt, men en nærmere Drøftelse af dette Spørgsmaal falder udenfor Rammerne af denne Bog.

Af andre usammensatte Fjordnavne kan nævnes det gammel-danske *Kaldung, nu bevaret i Købstadnavnet Kolding og Sogne-navnet Kolind, der er omtalt i Kap. 4, samt Slib i Hoptrup Sogn i Sønderjylland. Slib var oprindelig en lille Fjord, der ved Tilsanding blev skilt fra Havet, hvorved den blev til en Indsø, og dette Forhold er sikkert Skyld i, at det gamle Navn fik Lov til at leve videre

til Nutiden. Den gammeldanske Form er *Slip, og Navnet er beslægtet med det oldnordiske Tillægsord sleipr »glat, slibrig«; det har altsaa en lignende Betydning som Slien, som det iøvrigt ogsaa er fjernt beslægtet med.

Nogle Navne paa Fjorde og Vige er dannet med en gammel Afledningsendelse -iön. Til denne Type hører blandt andet *Hylia, der har været det gamle Navn paa Rands Fjord (15. Aarh. hølye som Persontilnavn) og paa Korsør Nor; Udløbet af Noret hedder i Knytlingasaga Hyljuminni d. v. s. »Hylias Munding«, og en tilsvarende Form forekommer hos Saxo. Navnet er afledt af Ordet Høl, der bruges om et dybt Sted i en Aa eller et Farvand. Et andet Eksempel er Byn, Navn paa en lang, smal Vig, der strækker sig fra Nissum Fjord ind i Landet. Navnet udtales »æ Bøhnj« og skrives i 1664 Bønnde, i 1482 Bøne, Bønde (Dokumentet kun kendt i Afskrift). Den gammeldanske Form maa have været *Byfna, og Navnet er afledt af Ordet Bund, oldnordisk botn, der bl. a. kan bruges om den inderste Del af en Vig (jfr. f. Eks. Følle Bund i Østjylland).

Af de sammensatte Navne paa -fjord er adskillige ganske unge, men et Par af dem, Limfjorden og Isefjord, kan dog føres langt tilbage i Tiden. Limfjorden, der har afløst det oprindelige Vendel, nævnes allerede i islandske Skjaldekvad (Limafjørðr) og hos Saxo (Lymfiorthinum fretum). Navnet er sikkert af Islænderne blevet opfattet som en Sammensætning med Ordet limr »Gren« (»den for-grenede Fjord«), men indeholder vel i Virkeligheden Lim i den gamle Betydning »Kalk«. Isefjord (Knytlingasaga Ísafjørðr; den latinske Rydaarbog Ysæsyorth d. v. s. Ysæfyorth) er samme Navn som det islandske Ísafjørður og sammensat med Ordet Is. Ved Indløbet til Fjorden fandtes Havnen Isøre (Saxo Isora, Ysora), hvor Kongevalgene foregik fra ældgammel Tid, og man har derfor formodet, at Fjorden oprindeligt hed Isøre Fjord; herfor er der dog ingen Holdepunkter.

Et ældgammelt, sammensat Navn er Hvidanger, det oprindelige Navn paa Bugten ved Vordingborg. Det forekommer første Gang i et Diplom fra 1278 (Hwitangherr), og endnu i det 17. Aarh. kaldes et Færgested for Huidengerfærge. Hvidanger er den eneste

danske Repræsentant for en Navnetype, der er meget udbredt i Norge (Stavanger, Hardanger og andre oprindelige Fjordnavne) og det nordlige Sverige (jævnfør Landskabsnavnet Ångermanland). Ordet anger er enten nær beslægtet med det under Angel omtalte Tillægsord *oṅr* »snæver« eller afledt af en Rod, der betyder »krumme sig«. Forleddet i Hvidanger sigter maaske til Fjordens Sandbund.

En Mængde Navne paa mindre Farvande ender paa -vig, og mange af dem er i Tidens Løb blevet til Landsbynavne. Et af de mest kendte er det middelalderlige Hærvig (Saxo Herwig), det nuværende Kalundborg Fjord, der har sit Navn af, at Ledingsflaaden samlede her. I en Række jyske Navne, Bork, Frøjk, Hjerk og flere, er det gammeldanske -wik i tidlig Middelalder blevet sammentrukket til -k.

En Række Farvandsnavne indeholder Ordet Bugt, f. Eks. Køge Bugt og Jammerbugten, men disse Navne er unge, da Ordet er indlaant fra Tysk i nyere Tid. En Afledning af det til tysk Bucht svarende ægte nordiske Ord *bōt(t)* har vi i det falsterske Bøtø, der forudsætter et gammeldansk *Bōtta, urnordisk *Buhtiōn, en Afledning af samme Slags som det ovenfor nævnte *Hylia. At Bøtø fra først af er Navn paa det nuværende Bøtø Nor fremgaar af Sammensætningen Bøtø Minde, der nævnes i det 16. Aarhundrede.

Kapitel 21.

HEDENSKE KULTMINDER I STEDNAVNE

Skønt adskillige Stednavne sammensat med Gudenavne eller Ord for hedenske Helligdomme har været omtalt under Gennemgangen af de enkelte Navnetyper, skal der her gøres nogle sammenfattende Bemærkninger om Gudenavne og Ord for Kultpladser i vore Stednavne.

Den ældgamle Frugtbarhedsgud *Njord* (oldnordisk *Njörðr*), der omtales allerede hos Tacitus som *Nerthus*, har efter Stednavnenes Vidnesbyrd ogsaa været kendt i Danmark. Et af de sikreste Eksempler paa Navnets Forekomst er *Nærum*, der er omtalt i Kap. 5. Desuden synes Gudenavnet at indgaa i de fynske Navne *Nørre- og Sønder-Næraa* (1304 *Niærthøu*). Derimod kan det, som nævnt i Kap. 8, ikke indgaa i det jyske *Nørager*, der i Middelalderen skrives *Nærakær*, og heller ikke i *Njær*, da dette er et gammelt *Enstavesord*. Om det indgaa i det forsvundne *Nærild* i *Nørre-Horne Herred* er yderst tvivlsomt; Navnet kendes først fra det 16. Aarhundrede.

En anden gammel Frugtbarhedsgud er *Frøy* (paa Gammeldansk *Frō*), hvis Navn indgaa i *Frøs Herred* (jfr. Kap. 19). Til Grund for Gudenavnet ligger et gammelt *Fællesnavn*, der betyder »Fyrste, Herre« (jfr. gotisk *frauja* »Herre«), og det er sandsynligvis det, der er første Led i det flere Steder forekommende *Frøslev*, som man undertiden har antaget for sammensat med Gudenavnet. Paa samme Maade er første Led i Navnet *Bollerslev* næppe Gudenavnet *Balder*, men et enslydende *Fællesnavn*. Gudenavnet indgaaer derimod i det gamle *Naturnavn* *Frøsmose* ved *Ringsted* (*Knytlinga-*

saga Freysmosi) og i det sønderjyske Frøslund og maaske ogsaa i nogle sent overleverede Naturnavne Frøsbjerg og Frøshøj. I Navnene Frølund, Frølude har vi ikke Gudens Navn uden Ejefalds-, men snarest det tilsvarende Gudindenavn *Frøya*.

Guden *Ti* (oldnordisk *Týr*) omtales kun lidt i den islandske Litteratur, og har aabenbart ikke spillet nogen større Rolle i Vikingetidens norsk-islandske Gudetro. Heller ikke tidligere synes han at have være dyrket i større Udstrækning i Norge, da vi kun sjældent træffer Navnet i norske Stednavne, og det samme gælder for Sveriges Vedkommende. I Danmark maa *Ti* derimod have spillet en stor Rolle; med Undtagelse af *Thor* er næppe nogen Gud, hvis Navn saa hyppigt indgaar i danske Stednavne.

Man har ment, at *Ti* bl. a. optræder i Forbindelse med *-vi*, men dette er næppe rigtigt. *Thise* i Salling skrives i 1503 *Tiiswed*, hvilket viser, at det ligesom Navnet *Tiset* er sammensat med *Ved* »Skov« (jfr. Kap. 14), og det vendsysselske *Tise* skrives i originale Diplomer fra 1369 og 1371 *Thisæ*, hvor *Th-* i *Forlyd* viser, at Navnet ikke kan være sammensat med Gudenavnet. Hvor dette forekommer i danske Stednavne, drejer det sig næsten altid om oprindelige Naturnavne, særlig Skovnavne. Foruden de tre oprindelige **Tiswith* er der flere Eksempler paa Navnet *Tislund*; ældst overleveret er det sønderjyske *Tislund* i Nørre-Rangstrup Herred, der skrives *tiislwnd* i Ribe Oldemoder c. 1330. Andre herhen hørende Eksempler er *Tisvilde*, der er sammensat med en Form af Ordet *Væld*, og sandsynligvis *Tissø*. Desuden indgaar Navnet vel i nogle fra nyere Tid overleverede Naturnavne, bl. a. *Tisbjerg*, hvad man har sat i Forbindelse med, at *Ti* er den gamle Himmegud. Den eneste sikre Sammensætning, der ikke er et gammelt Naturnavn, synes at være *Tilst*, i Middelalderen *Tislæst*, som indeholder et gammelt Ord *læst*, der betyder »Efterladenskab«.

Thor er som bekendt i den nordiske Mytologi blevet den mest populære af samtlige Gudeskikkelser, og hans Popularitet viser sig ogsaa ved, at Navnet indgaar som Forled eller Efterled i et meget stort Antal Personnavne over hele Norden. Selve Navnet, paa Urnordisk **þunraz*, har ikke fra først af betegnet et personligt Væsen,

men Tordenen, eller vel snarere den upersonlige Magt, der frembringer den. I Østsvrige og Danmark, men ikke i Norge, er den gamle Tordengud tidligt blevet en Frugtbarhedsgud, der vaagede over Agerbrugets Trivsel. Et Vidnesbyrd herom er det danske Stednavn Torsager (se Kap. 8) og det svenske Torsåker, der forekommer ikke mindre end fem Gange, fra det sydlige Östergötland og op til Ångermanland; i Norge sammensættes Thor aldrig med de to typiske Agerbrugs-Efterled akr og vin »Græsgang«.

Om Thor i Danmark optræder i Forbindelse med Ord, der betyder »Helligdom« eller »Tempel«, saadan som det er Tilfældet i Norge, hvor vi flere Steder har S sammensætningen Þórshof, og Sverige, er tvivlsumt. Et enkelt Eksempel paa S sammensætning med -vi har vi muligvis i det vendsysselske Taars (1408 Thoorssæ). Man har ogsaa ment, at Thor ligesom Odin forekommer i Forbindelse med et andet Ord for Helligdom, -hillæ eller -hyllæ, men Navnene Torrild og Tørrild kan næppe indeholde Gudenavnet; vi har overhovedet inden sikre Eksempler paa, at dette indgaar i Stednavne uden at staa i Ejeform. Almindelige er S sammensætninger med -lund: Torslund og Torslunde; det ældst overleverede er Thorslund ved Odense, der nævnes i et Dokument fra 1245. Desuden forekommer S sammensætninger paa -sø og -høj, som begge er blevet til Torsø i Nutiden.

Dyrkelsen af *Odin* antages ofte at være kommet til Norden fra de sydlige germanske Folk. Hos Snorre kaldes han »Saxa goð« d. v. s. Saksernes Gud, men om dette er andet end en lærd Spekulation, eller om der ligger virkelig Tradition bag, er vanskeligt at afgøre. En Kendsgerning er det, at Odin fra meget gammel Tid har været kendt hos de sydgermanske Folk. Tacitus siger, at Germanerne dyrker Mercurius som den øverste Gud, og at han derved tænker paa Odin fremgaar allerede af, at det latinske Mercurii dies af Germanerne oversættes ved Odins Dag, Onsdag. I Norden har Odin vistnok først og fremmest været dyrket blandt Gøterne, jævnfør hans islandske Tilnavn Gautr »Gøten«, men at han ogsaa i Danmark har spillet en dominerende Rolle, særlig henimod Heden-skabets Slutning, fremgaar tydeligt af Stednavnene.

Af særlig Betydning er de Navne, der er sammensat med Ordet Vi, og betegner sikre Kultpladser. Ved Odense fremgaar det direkte af de gamle Skriveformer (Møntindskrift 1018—35 OÐSVI; Adam af Bremen Odansue), at sidste Led er Vi, og da vi i dette Navn kan konstatere, at Endelsens w er faldet bort allerede i det 12. Aarh., tør vi sikkert regne med, at ogsaa Onsved i Horns Herred (1085 Othense) og de jyske Navne Oens (1484 Odhens), Vojens (1429 Wodens) og Oddense (1439 Otthensæ) er af samme Oprindelse. Sammensætning af Gudenavnet og et gammelt Ord for Helligdom har vi ogsaa i Navnene Onsild og Vonsild; ældst overleveret er Herredsnavnet Onsild i Østjylland (Svend Aggesøn c. 1186 Othenshulle; Valdemars Jordebog Othænshyllæheret). Sidste Led er sandsynligvis samme Ord som Hylde, og det maa, som hævdet af Svend Aakjær, betyde »Tømmerbygning, Gudehus af Træ« eller muligvis »Forhøjning til Gudebillede«. Om offentlig Dyrkelse af Odin vidner ogsaa det skaanske Herredsnavn Onsjö, i Valdemars Jordebog Othænsheret; man har antaget, at ogsaa det fynske Odense Herred direkte kunde have Navn efter Guden, fordi det i Jordebogen skrives paa samme Maade som det skaanske, men da ogsaa Bynavnet skrives Othæns i det 13. Aarh., er det snarest dette, der indgaar i det fynske Herredsnavn.

Gudenavnet indgaar ogsaa i en Række oprindelige og nuværende Naturnavne, bl. a. i Onsbjerg, Vojenshøj, Vonsbæk og det skaanske Onslunda (1401 Othænslunde). Forholdet mellem Odinstroen og disse Naturnavne er temmelig uklart. I Onslunda maa man sikkert se et gammelt, primitivt Kultsted ligesom i tilsvarende Sammensætninger med Frøy, Thor og Ti, men om det samme er Tilfældet med Navnene paa -bjerg og -høj er yderst tvivlsomt. Det kan være Forestillingen om, at Odin boede i Højen, der har givet Anledning til saadanne Navne, som strengt taget ikke behøver at være fra hedensk Tid. I England har vi et saadant efterhedensk Stednavn i Wansdyke, Navn paa en berømt Forsvarsvold, nævnt 903 som Wodnes dic. Man har sikkert sat Volden i Forbindelse med Odin, fordi det var en ærværdig Fortidslevning, som passende kunde til-

skrives ham. I alt Fald er det ikke Vidnesbyrd om en Odinshelligdom.

Det er overordentlig paafaldende, at vi har et saa stort Antal Navne, der direkte betegner Odinshelligdomme, deriblandt fem Odinsvier, medens der ikke er sikre Eksempler paa Vi i Forbindelse med andre Gudenavne. Det viser, at det først og fremmest er Odin, der har været Genstand for offentlig Dyrkelse i Vier og Temppler i Hedenskabets sidste Aarhundreder. Det hænger sandsynligvis sammen med, at Odin var den aristokratiske, krigerske Overklasses Gud, som med den stigende Høvdingemagt stillede de gamle Bondeguder i Skygge, som dyrkedes af den jævne Befolkning.

Andre Gudenavne end de ovenfor nævnte kan ikke med Sikkerhed paavises i danske Stednavne, men selve Ordet *Gud* optræder som Forled i en Række Navne. Særlig almindelig er S sammensætningen Gudum, Gudme, Gudhjem (jfr. Kap. 5), der gaar tilbage til et oprindeligt *Guthhēm, som ogsaa forekommer i de andre nordiske Lande, men det egentlige Indhold af dette Navn er vanskeligt at bestemme. Det er blevet forklaret som Bygden omkring Gudehovet, men betyder dog snarere Bygden, som er helliget Guderne, eller som staar under Gudernes specielle Beskyttelse. Nabsognet til Gudme er Gudbjerg, hvis Navn maa antages at have samme Forled, og gamle Afledninger af Gud optræder muligvis i Vanddragsnavne som Gundsø (1282 Guthingsio) og Gudenaa, der første Gang nævnes i S sammensætningen Goðnarfjörðr i Knytlingasaga.

Et andet S sammensætningsled, der i alt Fald delvis gaar tilbage til den hedenske Tid, er *Hellig-*, idet det forekommer i Forbindelse med -heim i de to nordjyske Navne Hellum. Navnet betyder sikkert blot i Almindelighed »det hellige Omraade, den hellige Egn« uden Tilknytning til en bestemt Kultus. Blandt de talrige Naturnavne med Ordet hellig som første Led er Helgenæs et af de mest udbredte, idet det foruden i Danmark findes i Norge, Island, Sverige og Finland. Det er højst sandsynligt, at Navnet i Lighed med mange Ønavne ikke er givet af Beboerne paa Stedet, men af søfa-

rende, og man kan gætte paa, at der foreligger et Eksempel paa den saakaldte Navnetabu, der spiller en stor Rolle paa Søen. Visse af de almindeligt brugte Navne paa Landjorden maa ikke anvendes paa Søen, da det bringer Uheld eller Ulykke at nævne dem; i Stedet for anvender man særlige Betegnelser, de saakaldte »Noa-Navne«. Den Slags Forestillinger gaar meget langt tilbage i Tiden, og det er meget troligt, at man har anvendt en Betegnelse som »det hellige Næs« om et Næs, der var særlig farligt for Sejladsen. Almindeligt forekommer ogsaa Hellig- i Forbindelse med -aa, -bæk, -sø og flere andre Efterled, men disse Navne gaar næppe altid tilbage til hedensk Tid.

Af de gamle Ord for hedenske Helligdomme er hyllæ og Vi allerede omtalt i Forbindelse med Odinsnavnene. Som nævnt i Kap. 9 forekommer Vi som Forled i et Navn paa -by, og i Forbindelse med et Indbyggernavn har vi det i det forsvundne Vindingeve; usammensat optræder det i skaansk Vä. Et andet Ord, der i Norge og Sverige optræder i Forbindelse med Gudenavne, og som derfor maa være brugt om en Kultplads, er Ordet *hargh*, *hørgh*, oldnordisk *hørgr*. I Danmark har vi det ikke sammensat med Gudenavne, saa det er vanskeligt at afgøre, om Ordet her har den oprindelige Betydning »Sten, Stengrund«, eller den deraf opstaaede Betydning »Alter, Offerplads«; hvor vi ikke har meget gamle Kilder, er *hargh* ogsaa vanskeligt at holde ude fra Ord af anden Oprindelse. Betydningen »Offerplads« har det antagelig i Herredsnavnet Harre (Valdemars Jordebog Hargæheret) og i Navnene Harreby, Hørby (jfr. Kap. 9).

Det almindelige norsk-islandske Ord for et Gudetempel er *Hov*, oldnordisk *hof*, men der kan ikke siges at være absolut sikre Eksempler paa dette Ords Anvendelse i danske Stednavne. Det sjællandske og jyske *Hove*, der skrives *Houæ* i Middelalderen, kunde være en gammel Flertalsform af Ordet, men maaske har vi i dette Navn ikke Betydningen »Gudehov«, men en oprindeligere Betydning »Forhøjning«; beslægtede Ord i andre germanske Sprog har denne Betydning. I mange Tilfælde kan vi af gamle Skrive-

maader se, at et usammensat Hov eller S sammensætninger med Ho- som første Led ikke kan gaa tilbage til et gammeldansk Hof(-). Det gælder blandt andet Hov paa Langeland, i Valdemars Jordebog skrevet Ho og endnu 1448 Hoo, som maaske er samme Ord som det oldsaksiske -ho, der indgaar i Isarnho, det gamle saksiske Navn paa Dänischwohld (jfr. Kap. 14), og Hov ved Mariager, 1343 Haugh, som kan være en S sammensætning paa -høj.

Kapitel 22.

LITTERATUR OM DANSKE STEDNAVNE

Stednavnelitteraturen registreres i de aarlige Bibliografier over sprogvidenskabelig Litteratur i Tidsskrifterne Acta Philologica Scandinavica (med Resuméer) og Arkiv för nordisk filologi. En Bibliografi over »Nordisk ortnamns litteratur« findes desuden i Tidsskriftet Namn och Bygd i Aargangene 1915—20; den ældre danske Litteratur om Emnet er registreret i Dansk Historisk Bibliografi II ved B. Erichsen og Alfr. Krarup. Fortegnelse over Afhandlinger, skrevet af Stednavneudvalgets Medlemmer og Medarbejdere findes i Gunnar Knudsen: Stednavneudvalget gennem 25 Aar. En udførlig Omtale af Litteraturen findes i Peter Skautrup's Afhandling »Sønderjyllands Stednavne I« (se ndfr.).

I nedenstaaende Litteraturfortegnelse, der ikke gør Krav paa Fuldstændighed, er de talrige Afhandlinger, der behandler Navnestoffet i bestemte Egne, ordnet topografisk, men Læsere, der ønsker at vide, hvad der er skrevet om en Egn's Stednavne, maa jævnføre med Afnittet »Enkelte Navne og Navnetyper«.

*Forskningens Historie, Metode og Organisation.
Optegnelse af Stednavne. Retskrivning.*

Svend Aakjær: Vejledning til Optegnelse af Stednavne. 1922.

Johs. Brøndum-Nielsen: Betydningen af Indsamling af Stednavne.

Dansk historisk Fællesforenings Meddelelser Nr. 5.

Kristian Hald: Sprogforskningen. Nordslesvigs aandelige Genforening med Danmark, red. af Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. 1948.

Gunnar Knudsen: Den danske Stednavneundersøgelse. Namn och Bygd 1919.

Lokalhistorie og Stednavnestudium. Fortid og Nutid VIII.

Stednavneudvalget gennem 25 Aar. 1935.

Stednavneforskning. Haandbog i Hjemstavnsforskning udg. af Regnar Knudsen. 1939.

- Mar. Kristensen: Nordisk Stednavnegranskning. Danske Studier 1905.
— Stednavnesagens nuværende Stilling i Danmark. Namn och Bygd 1913.
— Optegnelse af Stednavne. Fra dansk Folkemindesamling I.
Mar. Kristensen og Axel Olrik: Stednavnesagen. Danske Studier 1911.
Gudmund Schütte: Til Kritik af dansk Stednavneforsknings Metode. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945.
Peter Skautrup: Sønderjyllands Stednavne I. Sønderjydske Aarbøger 1937.
Henrik Ussing: Danske Stednavnes Retskrivning. Danske Studier 1923.

Hele Landet.

- Svend Aakjær: Landsby. Salmonsens Konversationsleksikon. 2. Udg. XV.
— Danske Stednavne fra Hedenold. Dansk Udsyn 1927.
— Bondelandets Stednavne. Den danske Bonde. 1946.
Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik I-III. 1928—35.
Finnur Jónsson: Danske Stedsnavne i Knytlingasaga. Danske Studier 1919.
Gunnar Knudsen: Stednavne. Salmonsens Konversationsleksikon. 2. Udg. XXII.
— De danske Stednavne. Nordisk Kultur V.
Gunnar Knudsen, Mar. Kristensen og Rikard Hornby: Danmarks gamle Personnavne. 1936 ff.
Mar. Kristensen: Sakses nordiske Person- og Stednavne. Danske Studier 1929.
— Vore Stednavne, deres Forvandling i Tidens Løb og Bidrag til den rette Forstaaelse af dem. Fortid og Nutid I.
K. G. Ljunggren: Undersökningar över nordiska ortnamns behandling i medellågtyskan. 1937.
Emil Madsen: Udsigt over den geografiske Udbredelse af nogle i Danmark forekommende Stednavneklasser. Geografisk Tidsskrift XV-XVI.
Hugo Matthiessen: Gamle Gader. 1917.
Oluf Nielsen: Olddanske Personnavne. 1883.
— Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne. Blandinger udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund I-II.
Sigurd Nygaard: Danske personnavne og stednavne. Historisk Tidsskrift. 7 R. I.
— Uorganiske lydannelser i stednavne. Blandinger etc. II.
N. M. Petersen: Bemærkninger om danske og norske stedsnavnes oprindelse og forklaring. Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II.

- Gudmund Schütte: Knytlingasagas Stednavne. Danske Studier 1920.
 — Danske Stednavne fra Arilds Tid. 1922 (= Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 146).
 Peter Skautrup: Vore Stednavnekilder. Sprog og Kultur III.
 — Det danske Sprogs Historie I-II. 1944-47.
 Johs. Steenstrup: De danske Stednavne. 1908. 2. Udg. 1918.
 — Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning. 1909.

Sjælland.

- Emil Madsen: Sjællandske Stednavne. Med Supplement: Samsøs Stednavne. Annaler for nordisk Oldkyndighed 1863.
 A. Hansen: Forsøg til Tydning af nogle hidtil ikke forklarede, gamle sjællandske Stednavne. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1879.
 Henrik Larsen: Sjællands Landsbyer og Landsbynavne. Fortid og Nutid IV.

Frederiksborg Amt.

- Danmarks Stednavne Nr. 2. Frederiksborg Amts Stednavne. 1929.

Københavns Amt.

- Gunnar Knudsen: Gamle Stednavne i Søllerød Kommune. Søllerødbogen 1942.
 Mar. Kristensen: Københavns Amts Landsbynavne. Aarvog for Københavns Amt 1912.

Holbæk Amt.

- Danmarks Stednavne Nr. 1. Samsøs Stednavne. 1922.
 Viggo Brøndal: Vore Stednavne med særligt Hensyn til Holbæk Amt. Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 309.
 H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt. 1918.
 Gunnar Knudsen: Lidt om Stednavne i Vestsjælland. Turistforeningens Aarvog 1931.

Sorø Amt.

- Gunnar Knudsen: Se under Holbæk Amt.
 P. Severinsen: Sigar-Sagnets Stednavne hos Saxo. Aarvog for Sorø Amt VI.
 H. Ussing: Stednavne i Sorø Amt. Aarvog for Sorø Amt IV.

Præstø Amt.

- Gunnar Knudsen: Sydsjællands Stednavne. Aarvog for historisk Samfund for Præstø Amt 1917.

Bornholms Amt.

- Danmarks Stednavne Nr. 10. Bornholms Stednavne [i Trykken].
Svend Aakjær: Nogle bornholmske Stednavne. Turistforeningens Aar-
bog 1926.
Gunnar Knudsen: Præpositioner i bornholmske Bebyggelsesnavne.
Studier tilegnede Verner Dahlerup. 1933.
Aage Rohmann: Omkring de bornholmske Stednavne. Jul paa Born-
holm 1934.
— Om Brugen af bestemte Kendeord ved bornholmske Gaardnavne.
Gammelt & Nyt II.

Maribo Amt.

- Mar. Kristensen: Lålands og Falsters Stednavne. Lolland-Falsters Aar-
bog 1921-23.
Evald Lidén: Tydning av några danska ortnamn. Namn och Bygd 1921.

Odense Amt.

- Viggo Brøndal: Nordøstfynske Stednavne. Beretning om 2det Hjem-
stavnskursus. 1925.
Gunnar Knudsen: Lidt om Stednavne i Nordvestfyn. Turistforenin-
gens Aarvog 1929.
F. Rasmussen: Vends Herreds Stednavne. Udg. som Særtryk af Middel-
fart Venstreblad. Uden Aar.

Svendborg Amt.

- Svend Aakjær: Sydfynske Stednavne. Turistforeningens Aarvog 1925.
Mar. Kristensen: De sydfynske Stednavne. Svendborg Amts Aar-
vog 1932.

Hjørring Amt (Vendsyssel).

- Kristian Hald: Vore Stednavne med særligt Hensyn til Vendsyssel.
Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 472.
Gunnar Knudsen: Stednavne (i H. Grüner-Nielsen, Læsøfolk i gamle
Dage 1924).
N. R. Nørgaard: Marknavne i Vraa Sogn. Vendsysselske Aarvøger 1926.
— Nogle Marknavne. Vendsysselske Aarvøger 1932.

Thisted Amt.

- Svend Aakjær: Thysyssels Bebyggelse og Bostedsnavne. Historisk Aar-
vog for Thisted Amt 1944.
— Stednavne i Thy og Vester Han Herred. Landet mod Nordvest —
Thy og Vester Han Herred. 1946.

Kristian Hald: Voro Stednavne med særligt Hensyn til Mors. Ledetraad ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 210.

Anton Kjølby: Lødderup Sogns Stednavne. Historisk Aarbog for Mors 1924.

— Fra gamle Dage i Elso Sogn. 1945.

Aalborg Amt (Himmerland).

Aage Houken: Om Himmerlands Stednavne. Fra Himmerland og Kjær Herred XXII.

Viborg Amt.

Danmarks Stednavne Nr. 9. Viborg Amts Stednavne. 1948.

Svend Aakjær: Bidrag til en Undersøgelse af Stednavnene i Fjends Herred. Historisk Aarbog for Skive og Omegn 1914.

— Spredte Træk af Fjends Herreds Saga. Stds. 1916.

— Stednavne og Bebyggelse i Viborg Amt. Hjemstavnsbog for Viborg Amt. 1938.

— Skiveegnens Bebyggelse og Stednavne. Skivebogen 1944.

Randers Amt.

Svend Aakjær: Stednavne i Randers-Egnen. Turistforeningens Aar- bog 1924.

Peder Eeg og Gunnar Knudsen: Stednavne paa Mols. Fortid og Nutid VII.

Kristian Hald: Stednavne i Øster Lisbjerg Herred. Østjydsk Hjem- stavn I.

Gunnar Knudsen: Stednavne paa Mols. Fortid og Nutid V.

Jens Smed: Vinterslev Stednavne. Fra Randers Amt. 1945.

Aarhus Amt.

Jens Clausen: Gamle Gader i Aarhus. Østjydsk Hjemstavn III.

Kristian Hald: Stednavne i Hasle og Vester Lisbjerg Herreder. Øst- jydsk Hjemstavn III.

— Stednavne i Sabro Herred. Østjydsk Hjemstavn V.

— Stednavne i Gern Herred. Østjydsk Hjemstavn VIII.

— Stednavne i Framlev Herred. Østjydsk Hjemstavn X.

— Træk af Aarhusegnens Bebyggelse. Østjydsk Hjemstavn XI.

— Stednavne i Ning Herred. Østjydsk Hjemstavn XIII.

Aage Houken: Om Aarhus-Egnens Stednavne. Aarbøger for Aarhus Stift 1930.

- Regnar Knudsen: Vejlbys Stednavne. Stds. 1931.
Aug. F. Schmidt: Stednavne i Ormslev Sogn. Stds. 1948.
Peter Skautrup og S. Haugstrup Jensen: Aarhusbygdens Stednavne.
Aarhus gennem Tiderne I. 1939.

Vejle Amt.

- Danmarks Stednavne Nr. 8. Vejle Amts Stednavne. 1944.
Jean Fischer: Stednavne i Bjerre Herred. Danske Studier 1912.
Gunnar Knudsen: Lidt om Stednavne i Give Sogn (i Rasmus Mortensen,
Give Sogn). 1941.
J. J. Ravn og Henrik Ussing: Stednavne i Holmans og Elbo Herreder.
Namn och Bygd 1916.
Henrik Ussing: Stednavne i Erritsø Sogn. Danske Studier 1905.

Ringkøbing Amt.

- Svend Aakjær: Bebyggelse og Stednavne. Hjemstavnsbogen for Ring-
købing Amt. 1937.
H. P. Hansen: Stednavne i Herning Sogn. Fra gamle Dage III.
Therkel Mathiassen: Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. 1948.
Aug. F. Schmidt: Randbemærkninger til Ringkøbing Amts Historie.
Hardsyssels Aarvog 1949.
Peter Skautrup: Nogle Højnavne i Hardsyssel. Hardsyssels Aarvog
1927-29.

Ribe Amt.

- Mar. Kristensen: Bebyggelsesnavne fra ældre Tid i Ribe Amt. Fra
Ribe Amt VIII.
Aug. F. Schmidt: Stednavne i Skanderup Sogn. Fra Ribe Amt VI.

Sønderjylland.

- Danmarks Stednavne Nr. 3-7. Sønderjydske Stednavne I-V. 1933-44.
Sydslesvigs Stednavne VII. 1. Halvbd. Husby Herred. 1948.
Svend Aakjær: Bidrag til Tolkning af angelske Landsbynavne. Grænse-
vagten V-VI.
Anders Bjerrum: Midtslesvigske Stednavne. Sydslesvig I, udg. af
Gunnar Knudsen og Knud Kretzschmer. 1933.
— Vort Sprogs gamle Sydgrænse. Sønderjydske Aarbøger 1944.
Viggo Brøndal: Sønderjyske Stednavnes Skæbne gennem Tiderne.
Sønderjydske Aarbøger 1923.
— Marknavne i Angel. Sønderjydske Maanedsskrift II.
Vilh. la Cour: Sønderjyllands Historie I. 1931.
Paul Dohm: Holsteinische Ortsnamen. 1908.

- Broder Grandt: Das Flurnamengut des Kirchspiels Joldelund. 1939.
— Flurnamenforschung im Grenzland Schleswig. Nachrichtenblatt für deutsche Flurnamenkunde VIII.
Zum Flurnamengut des Satrupholmer Moores. Sonderdruck der Veröffentlichungen des Instituts für Volks- und Landesforschung an der Universität Kiel.
- Kristian Hald: Stednavne i Angel. Sydslesvig II. 1945.
— Stednavne og Bebyggelse paa Als. Sønderjydske Aarbøger 1947.
— Stednavne i Sydslesvig. Sydslesvig gennem Tidernes. 1948.
- N. Black Hansen: Vore sønderjydske Stednavne. Danske Folkemaal XIV.
- Peter Jørgensen: Über die Herkunft der Nordfriesen. 1946.
- Gunnar Knudsen: Lidt om sønderjyske Stednavne. Fortid og Nutid III.
- Johs. Kok: Det danske Folkesprog i Sønderjylland II. 1867.
- Mar. Kristensen: Nogle sydslesvigske Landsbynavne. Namn och Bygd 1914.
— Om Stednavne ved Flensborg Fjord. Det ottende danske Hjemstavnskursus. 1930.
— Nogle sønderjyske Stednavne med Leddet bøge. Sønderjydske Maanedsskrift 1936.
— Ved Grænsen (Burkal Sogns Stednavne). Sønderjydske Maanedsskrift 1933.
- P. Lauridsen: Vort Folks Sydgrænse. Sønderjydske Aarbøger 1893.
- H. Lausten-Thomsen: Stednavne i det østlige Sønderjylland. Turistforeningens Aarbog 1930.
- Evald Lidén: Namntydningar. Acta Philologica Scandinavica VIII. L. C. Peters: Nordfriesland. 1929.
- J. Schmidt-Petersen: Die Orts- und Flurnamen Nordfrieslands. 1925.
- August Sach: Das Herzogthum Schleswig I-III. 1896 ff.
- Peter Skautrup: Sønderjyske Stednavne. Sprog og Kultur I.
— Sønderjyllands Stednavne. Sønderjydske Aarbøger 1937-39.
- Johannes Steenstrup: De sønderjydske Stednavnes Vidnesbyrd om Folkets Nationalitet. Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie 1901.
— Nogle Studier over slesvigske Stednavne. Namn och Bygd 1914.
- Jens Sörensen: Südschleswigsche Ortsnamen. Schriften zur schleswigschen Geschichte IV.
- P. K. Thorsen: Landets, Folkets og Sprogets Navn. Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. 1901.
- E. C. Werlauf: Forsøg til det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig. 1819.

Farvandsnavne.

- Louis E. Grandjean: Søkortets Stednavne I-II. 1945-46.
 Johs. Knudsen: Hollandsk Indflydelse paa Navngivningen i Farvande omkring Danmark. Historisk Tidsskrift 9 R. I.
 R. van der Meulen: Over den Nederlandschen oorsprong der aardrijkskundige namen Skagerrak en Kattégat. Tijdschrift vor Nederlandsche Taal- en Letterkunde XXXVIII.

Kultminder i Stednavne.

- Svend Aakjær: Det hedenske Alsbjærg i Børsting. Skivebogen 1923.
 — Om Ordene Smør og Vogn i danske Stednavne. Skivebogen 1924.
 — Hoveri, Hovgaard og Hov. Danske Folkemaal III.
 — Hilla, Hleiðra og Skialf. Studier tilegnede Verner Dahlerup 1934.
 — Odins Vi i Salling. Skivebogen 1943.
 S. K. Amtoft: Nordiske Gudeskikkelser. 1948.
 Vilh. la Cour: Hedenske Helligdomme i Danmark. Festskrift til Johannes Steenstrup 1915.
 — Lejrestudier. Navnet. Danske Studier 1924.
 Gunnar Knudsen: Baldersbrønde. Festskrift til Finnur Jónsson 1928.
 — Navnestudier. Danske Studier 1938.
 — Pseudotheofore Stednavne. Namn och Bygd 1939.
 — [Kultminne i Stadnamn]. Danmark. Nordisk Kultur XXVI.
 Gunnar Knudsen, Knud B. Jensen, Gudmund Schütte og Jørgen Pedersen: Er Tørrild et Thor-hillæ? Danske Studier 1946-47.
 Axel Olrik: Gefion. Danske Studier 1916.
 — En Oldtidshelligdom. Danske Studier 1911.
 Axel Olrik og Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden. 1936 ff.
 Jørgen og Axel Olrik: Asgård. Danske Studier 1914.
 Gudmund Schütte: Offerpladser i Overlevering og Stedminder. 1918 (= Stud. fra Sprog- og Oldtidforskning Nr. 112).
 Johannes Steenstrup: Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne. Historisk Tidsskrift 6 R. VI.
 Jan de Vries: Altgermanische Religionsgeschichte II 1937.

Enkelt Navne og Navnetyper.

(Jævnfør ogsaa det foregaaende Afsnit).

- Svend Aakjær: Løser og Løkker. Danske Studier 1922.
 — Pytheas fra Massilia. Turistforeningens Aarbog 1927.
 — Om Navnet Vendsyssel. Jyske Samlinger 5. R. IV.
 — Jarl, Aar og Lev-Mand. Festskrift til Vilhelm Andersen. 1934.
 — Nørrejske Hedenavne. De danske Heder I. 1943.
 — Okkels. Festskrift til H. P. Hansen. 1949.

- Viggo Brøndal: Danernes Navn. Danske Studier 1920.
 — Humlenavne. Danske Studier 1925.
- Johs. Brøndum-Nielsen: Ønavnet Sjælland. Namn och Bygd 1932.
- H. V. Clausen: Efterskrift [om Navne paa -høj]. Fortid og Nutid I. Vilh. la Cour: Oltidsveje og Stednavne. Fortid og Nutid IV.
- F. Dyrland: Studier over danske Stednavne. Danske Studier 1911.
- Gunnar Ekholm: Brudevælte. Namn och Bygd 1936.
- A. Erdmann: Über die Heimat und den Namen der Angeln. 1890.
- Siegfried Gutenbrunner: Namenkundliche Zeugnisse zur germanischen Urgeschichte. Germanen und Indogermanen, Festschrift für Herman Hirt II. 1936.
- Kristian Hald: Bråbrand og Ståbrand. Danske Folkemaal III.
 — Om rekr og høldr i danske Stednavne. Danske Folkemaal VII.
 — Angles and Vandals. Classica et Mediævalia IV.
 — De danske Stednavne paa -um. 1942.
 — Hyljuminni og andre Stednavne. Acta Philologica Scandinavica XVIII.
 — Bidrag til Tolkning af nogle danske inge-Navne. Stds.
 — Vore Marknavnes Alder. Namn och Bygd 1948.
- Niels Cl. Hansen: Nogle Navne fra Vederloven. Acta Philologica Scandinavica XI.
 — Navnet Varde. Fra Ribe Amt 1936.
- S. Haugstrup Jensen: En oversigt over den litteratur, som behandler stednavne med endelsen -lev. Sprog og Kultur VII-VIII.
- Bengt Holmberg: Tomt och toft. 1946.
- Jens Jensen: Lidt Stednavnegranskning. Jyske Samlinger 3 R. II.
- K. B. Jensen: Vikingspor i Syddanmark. Danske Folkemaal III.
- E. Jessen: Etymologiserende Notitser. Nordisk Tidsskrift for Filologi 4 R. V.
- Peter Jørgensen: Hallig. Acta Philologica Scandinavica XIX.
- C. Klitgaard: Hvad er et Hvarre. Jyske Samlinger 3 R. III.
- Gunnar Knudsen: Hirtshals eller Hornsnæs. Danske Studier 1918.
 — Bornholmske Navne paa -løse. Danske Studier 1922.
 — Lidt om Stednavne i vore Skove. Dansk Skovforenings Tidsskrift 1925.
 — Udlejre. Danske Studier 1922.
 — Løt. Danske Studier 1923.
 — Langeland og Taasing. Namn och Bygd 1926.
 — En delabialiseret Form af Holt i jyske Stednavne. Namn och Bygd 1926.
 — Smanke. Danske Studier 1927.
 — Amager. Namn och Bygd 1933.

- Gunnar Knudsen: Gamle Navne paa Kirkejord. Namn och Bygd 1934.
- Det bornholmske Stednavn Træbenegaard. Danske Studier 1934.
 - Provstens Hat — og andre Hatte. Festskrift til Vilhelm Andersen 1934.
 - Brudevælte. Danske Studier 1935.
 - Skiveren. Namn och Bygd 1935.
 - Stænge. Danske Folkemaal I.
 - Ondaften. Danske Folkemaal III.
 - Væring. Danske Folkemaal VII.
 - Skovvrydning i Danmark, belyst gennem Stednavne. Saga och Sed 1938.
 - Navnet Slagelse. Aarboeg for Sorø Amt 1941.
 - De danske Navne paa -um. Namn och Bygd 1943.
 - Bornholmske Torp-Navne. Namn och Bygd 1946.
 - Navnet Trælleborg. Nordiske Fortidsminder IV. 1.
 - Bønderballe. Namn och Bygd 1948.
- Regnar Knudsen: Vi og Vis i Stednavne. Studier tilegnede Verner Dahlerup. 1934.
- Danske Stednavne med »Borg« og »Virke«. Namn och Bygd 1944.
- Mar. Kristensen: Bidrag til Tolkning af danske Stednavne. Namn och Bygd 1920.
- Godrum. Danske Studier 1911.
 - Brandsø. Danske Studier 1911.
 - Varnæs og andre danske Stednavne. Namn och Bygd 1928.
 - Stednavnene og den ældste jyske synkope. Namn och Bygd 1932.
 - Olddansk syntaks belyst af danske stednavne. Namn och Bygd 1934.
 - Uge. Sønderjydsk Maanedsskrift XI.
- Hjalmar Lindroth: De nordiska ortnamnen på -rum. 1916.
- Sigurd Nygård: Naturbetegnelser i danske Stednavne. Danske Studier 1936.
- Axel Olrik: Ønavne. Danske Studier 1909—10.
- Jöran Sahlgren: Ordet torp som senare led i svenska och danska ortnamn. Namn och Bygd 1922.
- Stanislaw Sawicki: Über die lechitischen Ortsnamen in Süddänemark. Acta Philologica Scandinavica XII.
- Fr. Schiern: Om den slaviske Oprindelse til nogle Stednavne paa de danske Smaaøer. Historiske Studier II. 1867.
- W. Seelmann: Die Ortsnamenendung -leben. Jahrb. des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung XII.
- Gudmund Schütte: Personnavne i Stednavne paa -ing. Blandinger udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund II.

- Gudmund Schütte: Ptolemy's Maps of Northern Europe. 1917.
 — Ingtypens Udvikling i geografiske Navne og Slægtsnavne. Fortid og Nutid V.
 — Kortetypens Aldersrang i Sproghusholdningen. Nordisk Tidsskrift for Filologi 4 R. VIII.
- Gudmund Schütte og Gunnar Knudsen: Kortetypens Plads i vor Stednavnegivning. Danske Studier 1936.
- F. Selmer: Om Endelsen -løse i nordiske Stedsnavne. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1882.
- Peter Skautrup: Hallig. Danske Studier 1924.
- Johannes Steenstrup: Ønavne. Historisk Tidsskrift 8. R. III.
- Henrik Ussing: Om Bebyggelserne og Stednavnene paa -thorp. Danske Studier 1917.
- Elis Wadstein: Namnet Danmark I-II. Göteborg Högskolas årsskrift 1918-19.
 — Hedeby. Fornvännen 1932.

Stednavne og Bebyggelseshistorie.

- Svend Aakjær: Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid. Bidrag til Bondesamfundets Historie II. 1933.
 — Landsby og Enkeltgaard. Fortid og Nutid X.
- S. K. Amtoft: Stednavnene som bebyggelses- og religionshistorisk Kildestof. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1941.
- H. V. Clausen: Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse. Stds. 1917.
- Vilh. la Cour: Sjællands ældste Bygder. 1927.
- Henrik Larsen: Nogle Oplysninger om danske Landsbyer. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1918.
- P. Lauridsen: Om gamle danske Landsbyformer. Stds. 1893.
 — Den gamle danske Landsby. Aarvog for dansk Kulturhistorie 1899.
- Therkel Mathiassen: Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. 1948.
- Johannes Steenstrup: Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelses Historie. Historisk Tidsskrift 6 R. V.
- Ole Widding: Markfællesskab og Landskifte. 1949.

STEDNAVNEREGISTER

(Registret omfatter Navne fra Danmark og Sydslesvig.)

Aabenraa 203	Albæk 179
Aabo 207	Albøge 177
Aabosyssel 206 f.	-ald 190
Aabøl 127	Allerød 144
Aabølling 134	Almø 56
Aageby 99	Almind 187
Aagerup 116	Alrum 153
Aalborg 86	Alrø 189
Aalbæk 179	Alrød 143
Aalsrode 147	Als 188
Aarhus 203	Alsbjerg 233
Aarslev 69 72	Alstrup 115 118
Aaspe 176	Alsønderup 112 129
Aasted 77	-alt 18 175 234
Abrahamstrup 111 123	Amager 210 234
Adsbøl 132	Anderstrup 111
Aflandshage 210	Anøby 99
Agelte 175	Angel 215
-ager 25 89 ff.	-anger 217 f.
Agernæs 89	Anholt 188 200
Agersbøl 132	Ans 171
Agerskov 90	Anslet 153
Agersted 77	Arløgsbørnruth 145
Agerup 116	Arnbiørnkjøp 138
Agerø 89	Arndrup 120 122
Aggebo 137	Arnum 57
Aggerup 116	Asgaard 233
Aggestrup 119	Askildrup 116
Agtrup 116	Asminderød 144
Ajt 182	Asnæs 172

- Asp 36 176
 Aspe 176
 Assenbølle 127
 Assens 18 172 203
 Asserballe 165 169
 Asserbo 137
 Asserbølle 127
 Atterup 116 132
 Attrup 116 132
 Avderød 144
 Avernakø 210
 Aversi 80
 Avlby 94
- Baadsbøl 128
 Baastrup 116
 Babberup 114
 Badeby 99
 Bakkebølle 127
 Baldersbrønde 16 233
 Balle 169 180
 -balle 169 f.
 Ballum 61
 Bangsbo 137
 Barløse 30 f.
 Barrit 174
 Barsbøl 127
 Barwithsysæl 174
 Bastruphøj 32
 Bastrupvejen 32
 Beder 208
 Bejstrup 110
 Bendstrup 111 123
 Bennebo 137
 Bering 46
 Bested 130
 Binnitse 198
 Birke 176
 -birke 176
 Birkerød 143 f.
 Birkholm 210
 Birkinge 47
- Birkum 56
 Biskopstorp 110
 Bistoft 104
 Bistrup 110
 Bjaverkær 173
 Bjavermose 173
 Bjerg 180
 -bjerg 25 166 ff.
 Bjergsted 148 150
 Bjerndrup 120 122
 Bjerning 29 47
 Bjernæs 172
 Bjerring 46
 Bjerrum 61
 Bjert 182
 Bjertrup 120
 Bjerup 120
 Bjæverskov 173
 Bjødstrup 120
 Bjørnstrup 120
 Bjørnumslet 53
 Bjørnø 209
 Bjørup 120
 Blangsted 148 150
 Blans 171 f.
 Blirup 115
 Blistrup 115
 Bloksbjerg 194
 Bløvstrød 133
 Blæsenborg 87
 -bo 136
 -bod 21 135 ff.
 Boderne 136
 Bogense 17 172 203
 Bognæs 172
 Bolderslev 25 72 219
 Bolilmark 157
 Bollerslev, se Bolderslev
 Bollesager 90
 Bondeby 96
 Bonderup 116 132
 Bondesbøl 132

- borg 84 ff. 193 ff. 235
Bork 218
Borne 211
Bornholm 210
Borreby 204
Borren 187
Boserup 116
Brabrand 155 234
Bramming 38
-brand 155 234
Brandborg 195
Brande 190
Brandsby 98 f.
Brandsbølle 127
Brandsø 211 235
Brarup 119
Brattingsborg 193
Bredelte 175
Breeding 40
Bredning 40
Bredstrup 115
Bregentved 150 f.
Bregninge 47
Brejning 47
Bremsbøl 128
Breum 53
Briksbøl 129
Brinne 155
Brodersby 99
Brorsbøl 132
Brorstrup 119
Brudevælte 234 f.
Brunsvig 195
Brylle 20
Bryrup 110
Brænding 40
Brøderup 110
Brødløs(e) 63
Brønderslev 204
Brøndum 53
Brøns 171
Brørup 110
Brøttrup 110
-bugt 218
Bukkerup 115
Buktrup 115
Bur 36
-by 25 34 92 ff. 121 130
Bygum 56
-büll 133
Byn 217
Byrtingsburgh 193
-büttel 132
-bæk 179
Bælt 212
Bæring 30 f.
-bøge 176 f.
Bøgild 190
Bøl 126
-bøl(le) 26 119 125 ff.
-bølling 134
Bønderbal(le) 170 235
Bønderby 96
Børglum 15
Børsted 148
Børstingerød 29 145 f.
Børstrup 120
Bøstrup 120
Bøtø 218
Bøtø Minde 218
Carlsburg 199
Christiansfeld 156
Dagerup 140
Dagnæs 172
Dal 180
Dalby 94
Dalgaard 139
Dalsgaard 139
Dalstrup 109
Danmark 157 236
Davgaard 140
Davidstorp 111

Diernisse 172	Engestofte 102
Diernæs 172	Engesvang 89
Dissing 51	Enslev 71
Djursland 208	Enø 184 209
Dollerup 109	Eriksholm 66
Draaby 95	Erikslev 66 82
Drejø 210	Erritsø 81 f.
Drogden 214	Erslev 71
-drup, se -torp	Esgrus 204
Drustrup 118	Eskerød 144
Drylt 183	Eskilsmark 157
Duborg 85	Eskilsø 209 211
Dybbøl 128	Espe 176
Dynt 183	Espergårde 144
Dyttøbøl 128	Esperstoft 103 f.
Dyursø 208	Esperød 144
Dänischwohld 173	Esrum 153
Dørslund 48	Esrum Sø 153
Døssing 50	Evetofte 103
Ebbekøb 138	Faaborg 16 85
Ebbestrup 119	Faddersbøl 132
Eckernførde 85 204	Falkensten 45
Egaa 80 82	Falster 190
Ege 176	Fannerup 77
-ege 177	Farensted 77
Egebæksvang 88	Farris 176
Egen 47	Farstrup 119
Egens 172	Farsø 81
Egense 172	Farum 152
Egholm 210	Fejø 89
Egtved 148	-feld 156
Egum 56	Feldballe 155 169
Ejerslev 71	Felde 77
Ellev 74	Felm 58
Ellinge 66	Felsted 77
Ellum 208	Fiskebæk 179
Ellumssyssel 208	Fjallerslev 71
Elmue 82	Fjaltring 51 88
-elt(e) 175	Fjelby 136
Emmerbølle 128	Fjelstervang 89
Emmerlev 128	Fjelsø 178
Endrup 112	-fjord 217

Fladsby 99
 Fladstrand 203
 Fladstrup 99 115
 Flarup 115
 Flensborg 86 202
 Flovt 182 f.
 Flynderborg 85
 Fodslette 86 154
 Folding 51
 Fovlum 53
 Fovslet 153
 Fuglsbølle 128
 Fuglslev 64 128
 Fredebogaard 136
 Frederiksborg 87
 Frederikshavn 203
 Frederikshof 199
 Fredslet 209
 Fredtofte 103
 Freienwillen 199
 Fruering 181
 Frøjk 218
 Frølund 175 220
 Frølunde 220
 Frøsbjerg 220
 Frøs Herred 209 219
 Frøshøj 220
 Frøslev 25 71 219
 Frøslund 220
 Frøsmose 219
 Frøstrup 25
 Fyn 184 ff.
 Fælde 156
 Følle Bund 217
 Føltved 149
 Føns 172
 -förde 204
 Føvling 47

 Gaansager 91
 -gaard 139 f.
 Gaardbo 137

 Gaardsted 77
 Gadevang 88
 Gammelby 93
 Gammelgaard 139
 Gandrup 118
 Gavnø 184 209
 Gedesby 99
 Gelsted 148
 Gentofte 82 103
 Gern 186
 Gerning 186
 Gevnø 82
 Ginnerup 118
 Gislev 75
 Gislinge 75
 Gislum 75
 Gisselfeld 156
 Gjøw 82
 Glarbjerg 194
 Glarborg 194
 Glim 44
 Glorup 116
 Glostrup 116
 Godrum 235
 Goldbæk 179
 Gottesgabe 199
 Graarup 115
 Gram 54
 Grandløse 64
 Grarup 115
 Gravlev 64 74 82
 Grenaa 19 80 82
 Gribskov 173
 Grim 54
 Grimmelstrup 114
 Grimsted 148 150
 Grumby 99
 Gryderup 109
 Græse 174
 Græsted 79
 Grødersby, Store- 13
 Grønbæk 179

- Grønfeld 156
 Grønnæsse 172
 Grøttrup 109
 Gudbjerg 223
 Gudenaa 204 223
 Gudhjem 223
 Gudme 223
 Gudsgave 199
 Gudum 54 223
 Gultentorp 115
 Gundeby 99
 Gunderød 145
 Gundetved 150 f.
 Gundsøllille 179 223
 Gundsømagle 179 223
 Gunnerstrup 114
 Gyllingnæs 172
 Gynderup 116
 Gørresmark 157
 Gørslev 71
 Gøteby 99
- Haarby 95
 Haare 95
 Haastrup 118
 Haby 99
 Haddeby 136 i.
 Haderslev 72 204
 Hads Herred 64 207 f.
 Hagenby 99
 Haglbjerg 166
 Haldum 57
 Hallendrup 114
 Hals 180
 Halsnæs 172
 Halsted Tvede 149
 Hammel 158 181
 Hammershus 196
 Hammer Tvede 149
 Hammerum 57
 Haneborch 85
 Hanherred 208
- Hanved 84
 Haraldsted 76
 Hardsyssel 206 f.
 Harild 56
 Harre 224
 Harreby 95 224
 Harresø 178
 Harte 148 183
 Hasle 82
 Hatlund 175
 Havbølle 127
 Have 140
 -have 140
 Havelse 64
 Havnbjerg 165
 Havrum 56
 Heddinge, Store- 204
 Hedeby 202
 Hedewigshof 199
 Hejninge 37 48
 Hekkenfeldt 194
 Helgenæs 171 223
 Hellebæk 179
 Helleved 174
 Helligbæk 179
 Helligsø 178
 Hellingum 53 223
 Hellumtved 149
 Helnæs 171
 Helsingør 19 203 212
 Helvede 193
 Hemmelmark 158
 Henneberg Ladegaard 85
 Hennemtved 150
 Henninge 150
 -herred 208 f.
 Herringløse 64
 Hesselbæk 179
 Hesselø 209
 Hestehave 140
 Hestkøb 139
 Hildestatheruthe 147

- Hillerslev 144
 Hillerød 144 204
 Hillerødsholm 144
 Himmerig 193
 Himmerland 206
 Himmersyssel 206
 Hindborg 84
 Hirsholmene 210
 Hirtshals 200 234
 Hjarnø 85
 Hjelm 134
 Hjerik 218
 Hjerting 29 47
 Hjortshøj 81
 Hjortspring 199
 Hjørring 204
 Hobro 204
 Hoed 148
 Høghakiøping 201
 Hokkerup 118
 Holdnæs 171
 Holeby 94
 Holm 180
 -holm 21 61 210
 Holming 47 50
 Holstebro 204
 -holt 25 165 175 f. 234
 Hornbæk 179
 Horns Herred 208
 Hornslet 154
 Hornswith 173
 Hornum 56
 Horreby 94
 Horsens 16 20 171 203
 Horstved 155
 Hostrup 118
 Houlbjerg 166
 Hov 225
 Hovby 95
 Høve 224
 Humble 148 150
 Humlebæk 179
 Hundsløv 72
 Husby 94 96
 Huseby 96
 Hussted 77
 Husum 62
 Hvam 181
 Hvarre 234
 Hvetbo Herred 208
 Hvidanger 217
 Hvidding 48
 Hviding 48
 Hvidovre 19 40
 Hvinderup 118
 Hygum 61
 Hykkelbjerg 194
 Hylia 217
 Hyljuminni 217 234
 Hylke 109
 Hynding 47
 Hærvig 218
 Høed 148 150
 Høgsmark 157
 -høj 80 ff. 234
 Højby 94
 Højet 177
 Højme 19
 Højæbild 177
 Høkkelbjerg 194
 Hølkerup 109
 Høm 57
 Høn(e)borg 85
 Hørby 95 224
 Hørdum 54
 Høret 174
 Høsterkøb 138
 Høvelte 175
 Iarnwith 173
 Ibstrup 111
 -ild 190
 Ilensborg 195
 -ind 187 f.

- ing(e) 25 29 ff. 35 ff. 38 ff.
 234 f.
- iön 217
- Isarnho 173 225
- Isefjord 217
- Isted 77
- Isøre 217
- itse 198
- Jammerbugten 218
- Jegerum 153
- Jegindø 187
- Jegum 56
- Jellerød 144
- Jelling 38 f. 48 94
- Jellinge 48
- Jels 179
- Jensby 98
- Jernit 173
- Jernløse 65
- Jerslev 69
- Jonstrup 123
- Jylland 19 157 206
- Jægerspris 111
- Jølby 94
- Jørlunde 174
- kaad 141 f.
- Kallehave 101
- Kalleko 141
- Kalundborg 17 86
- Kalvø 89
- Kankbølle 133
- Kappel 75
- Karise 176
- Karlby 96 137
- Karlebo 137
- Karlsgab 184
- Karlsmark 158
- Kastelby 94
- Kastelev 75
- Kattegat 213 f.
- Kemtrup 112
- Kerte 182 184
- Kerteminde 203
- Ketelsby 99
- Kettrup 99
- Kidholm 89
- kilde 25
- Kirkeby 94
- Kirkelte 175
- Kirkendrup 108 f.
- Kirkerup 108 f.
- Kirketerp 109
- Kisum 54
- Kius 45 181
- Klaaby 94
- Klattrup 118
- Klavsaager 91
- Klavsebølle 129 f.
- Klinting 42 45 51
- Kliplev 72
- Klovby 94
- Knarsted 78
- Knudsby 99 101
- Knudsbøl 127
- Kobbersted 78
- Kobberup 114
- Koed 174
- Kogsbøl 99
- Kogsted 78
- Kohave 140
- Kokkenborg 85
- Kokseby 99 130
- Koldby 141 f.
- Kolding 41 203 216
- Koldinghus 196
- Koldkaad 141
- Koldkur 141 f.
- Koldkær 141
- Kolind 41 216
- Kollekølle 141
- Kollensø 41

- Kollund 86
 Kolsbæk 179
 Kolt 182
 Koltoft 103
 Kongensbjerg 167
 Kongsbjerg 167
 Kongsbod 136
 Kongsmark 158 f.
 Kongsted 66 79
 Koningsoræ 159
 Kornerup 107
 Kornløs 63
 Kornum 53 56
 Korsebølle 129 f.
 Korselitse 198
 Korsør 203
 Kovstrup 99
 Krammark 158
 Kramnitse 198
 Kristrup 111
 Kronborg 87 212
 Krusendorf 112
 Krustrup 112
 Krømlinge 50
 Kuditse 198
 Kvong 89
 Kvotrup 108
 Kyringe 66
 Kyrstrop 108
 Kysing 45
 Kædeby 99
 Kær 180
 Kærbøl 127
 Kærbølling 134
 Kærgaard 139
 Kær Herred 208
 Kærasing 46 189
 -køb 138 f.
 Købelev 71
 København 202
 Købing 201
 -købing 201
 Købingsmark 201
 Køge 205
 Køge Bugt 218
 Königsförde 204
 Ladby 98
 Ladebo 136
 -land 206
 Landborup 110
 Landbytorp 110
 Langøa 80
 Langebæk 179
 Langeland 206 210 234
 Langelte 175
 Langesø 179
 Langfredag 193
 Laurbjerg 13 167
 -ld 190
 Leert 182 f.
 Leipzig 195
 Lejre 233
 Lemming 47
 Lemvig 203
 Lendemark 158
 Lerdrup 109
 -lev 23 25 f. 30 33 35 68 ff.
 233 ff.
 Lillebælt 213
 Lillering 181
 Lillerup 115
 Limfjorden 217
 Lindø 36
 Lindum 56
 -ling 48
 Lintrup 118
 Lisbjerg 166
 Liver Aa 74
 Lolland 206 210
 Loose 182
 Loversyssøl 208

- Ludwigsburg 199
 -lum 61
 Lund 180
 -lund 25 174 f.
 Lundager 90
 Lunderskov 41
 Lundtoft 103
 Lundtofte 103
 Lundum 56
 Lyksborg 199
 Lyngaa 80 82
 Lysabild 177
 Lø 62
 Løgstør 203
 Løgtved 149 f.
 Løgum 62
 Løgumkloster 202
 Løjt 44 182 f.
 Løjt Næs 183
 Løjtofte 103
 Løjtved 62 149
 Løkke 140
 -løkke 140 233
 Lørslev 71
 -løs 63
 -løse 22 25 30 f. 60 63 ff.
 233 f. 236
 Løt 141 234
 -løt 64
 -løv 74
 Løvenborg 66

 Maarslet 56 153 f.
 Maarum 52 56
 Madum 62
 Mariager 203
 Maribo 203
 -mark 156 ff.
 Masnedø 211
 Medelby 93
 Mejlby 31 93
 Mellerup 110

 Merløse 187
 Mern 187
 Middelfart 204
 Mikkelsestrup 111
 Mjallerup 110
 Mogenstrup 112
 Moldened 211
 Møllerup 109
 Mols 172
 Mommark 157
 Monstrup 112
 Mors 188 f.
 Mortenstrup 123
 Mullerup 109
 Mulneholt 175
 Munkbrarup 171
 Munkdrup 110
 Munkebo 137
 Munkeby 94
 Munkerup 110
 Munktoft 104
 Mygind 188
 Mølleby 94
 Møllerup 109
 Mølmark 158
 Møn 184

 -n 189 ff.
 Naaby 95
 Navr 36
 Nebel 127
 Neble 127
 Nederballe 170
 Nederby 93
 Nedergaard 139
 Nibe 205
 Nielsbygaard 98
 Nielstrup 111
 -nith 211
 Nivaa 179
 Njær 219
 Nonnebo 137

- Notfeld 156
 Nybo 136
 Nyborg 196
 Nyby 66 93
 Nybøl 127
 Nygaard 139
 Nykøbing 201
 Nürnberg 195
 Nyrup 110
 Nysted 202
 Næraa, Nørre-, Sønder- 82 219
 Nærild 219
 Nærum 152 219
 Næs 180
 -næs 170 ff.
 Næsby Bredning 40
 Næsbæk 179
 Næstebølle 133
 Næstved 148 203
 Nødager 155
 Nødebo 136
 Nøkkentved 150
 Nørager 90 219
 Nørlev 74
 Nørreballe 170
 Nørreby 93
 Nørup 110

 Oddense 222
 Odense 203 222
 Odense Herred 222
 Odder 208
 Oens 222
 Okkels 233
 Oksager 90
 Oksbøl 128
 Oksenhøj 128
 Omme 41
 Ommersyssel 41
 Omø 41
 Onaften 235
 Onsbjerg 168 222

 Onsild 190 222
 Onsved 162 222
 Oppe-Sundby 110
 Ordrup 109
 Orenæs 172
 Oringe 40 209
 Orte 47 184
 Orup 109
 Orø 209
 Overballe 170
 Overgaard 139
 Ovstrup 115

 Paaby 98
 Paabøl 128
 Paarup 112
 Pagerø 146
 Pandum 57
 Paradis 193
 Pebersmark 158
 Pebringe 37 45
 Pedersborg 28
 Pederstrup 111
 Perbøl 129
 Permelille 158
 Philipshof 199
 Pillemark 158
 Pinborg 87
 Pjalttenborg 87
 Pjedsted 78
 Pommerby 100
 Povlstrup 111
 Pries 198
 Provstens Hat 235
 Præstø 203

 Raagelunde 174
 Rand 181
 Randers 204
 Rands 171
 Ravning 47
 Ravnstoft 103

- Reerstrup 114
 Reersø 211
 Refshaleøen 192
 Refshalæburgh 192
 Rendsborg 17
 Revninge 47
 Revsbøl 126
 Ribe 202
 Rind 181
 Ring 181
 Ringkøbing 201
 Ringsbjerg Tved 149
 Ringseby 130
 Ringsebølle 129 f.
 Ringsted 76 203
 Rinckenæs 96 171
 -ris(e) 176
 Risum 61
 Rode 156
 -rode 147
 Rodsel 147
 Rojum 61
 Rold 190
 Roldtved 149
 Rolsø 179
 Romalt 175
 Rosendal 195
 Rosenkranz 178
 Rosgaard 199
 Rotbøl 129
 Rougsø 189 208
 Rovm 56
 Rubølled 129
 Rude 147
 Rudebøl 129
 Rudkøbing 201
 Rugtved 150
 -rum 17 152 f. 235
 Runtzefall 194
 -rup, se -torp
 Ry 147
 Ryde 147
 Rynkeby 96 171
 Ryslinge 147
 -rød 18 25 f. 29 143 ff. 152
 Rødning 147
 Rødovre 19 40
 Rønde 181
 Rønne 205
 Røntved 150
 -s 188 ff.
 Saks København 201
 Salling 206 f.
 Sallingholm 210
 Salløv 74
 Saltbo(d)leje 136
 Saltholm 210
 Saltrup 109
 Saltø 184
 Samsø 18 188
 Sandvig 203
 Sankelmark 158
 Sasserbro 28
 Saxthorp 201
 Saxulfsthorp 114
 Scarne 186
 Schinkel 178
 Sebbelev 72
 Seem 30 53 57
 Segalt 175
 Sejerslev 70 ff. 76
 Sejersted 76
 Sejstrup 114
 Seles oræ 159
 Selkær 187
 Sengeløse 64
 Sennels 171
 Sigerslev 70 76
 Sigersted 76
 Sigerstrup 114
 Sigum 61
 Sillerslev 71
 Simestød 83

- Simme(n)høj 83
 Simmerbølle 127
 Sjælland 188 234
 Sjælsmark 159
 Sjørring 51
 Sjørslev 71
 Skaaningehavn 101
 Skaarup 109 155
 Skagen 203
 Skagerrak 213 f.
 Skalkendrup 108
 Skanderborg 86 196
 Skarrild 190
 Skegaard 144
 Skenkelsø 178
 Skern 186
 Skerne 186
 Skerninge 46
 Skiffard 77
 Skinnede 66
 Skippinge 40
 Skive 205
 Skiveren 235
 Skodborg 196
 Skodsebølle 129
 Skorup 109
 -skov 25 173
 Skovbøl 127
 Skovenborg 195
 Skovgaard 139
 Skovstrup 109
 Skæggerød 145
 Skælskør 17 203
 Skærbæk 179
 Skære Mølle 186
 Skærping 40
 Skærsø 179
 Skærød 144
 Skæve 181
 Skødstrup 115
 Slagelse 204 235
 Slagslunde 174
 Slangerup 204
 Slesvig 202 214
 Slet 153
 -slet(te) 153 f.
 Sletting 40
 Slib 216
 Slien 214
 Slis Herred 215
 Slisminde 214
 Smanke 234
 Smedeby 96
 Smederup 120
 Smerup 120
 Smidstrup 120
 Smørpøt 193
 Smørum 52
 Snede 182
 Snevre 163
 Snostrup 130
 Snævring 40
 Solbjerg 168
 Solt, Store-, Lille- 184
 Sorø 205
 Spejlsby 94
 Sprakælyki 140
 Sprogø 209
 Spørring 16 188
 Staanum 57
 Stabrand 155 234
 Starsevang 88
 Stavnager 175
 Stavning 45
 Stavnholt 175
 Stavsholt 50
 -sted 23 25 f. 33 75 ff. 202
 Stege 205
 Stenaa 82
 Stenalt 175
 Stenderup 109
 Stenfeld 156
 Stenild 190
 Stenkelstrup 114

Stenløse 64	-sø 178 f.
Stenswith 173	Søby 13 94
Stentoft 103	Søderup 15 109
Stevning 45	Søfælde 156
Stevns 54	Sømme 54
Stimestrup 115	Sønderballe 170
Stjær 178	Sønderby 93
Stobdrup 109	Sønderlev 74
Stoksted 77	Søndersted 66 150
Stolk 177	Sønderup 110
Stollig 177	Søsum 62
-stolpe, se -torp	Søvang 89
Storde 177	
Storebælt 213	-t 182 ff.
Storring 181	Taageby 99
-storth 177 f.	Taars 172 221
Stradsborg 195	Taasinge 210 234
Strellev 74	Tammestrup 111
Strynø 184 209	Tandslet 153 f.
Strøby 95	Tastrup 119
Stubbekøbing 201	Tavlebord 193
Stubberup 109	Tavlov 82
Stubdrup 109	Terkelsbøl 119
Studebøl 129	Terkelsmark 157
Styding 46	Terkelstof 103 119
Styrsholt 50	-terp, se -torp
Størlinge 50	Thise 220
Sulkendrup 108	Thorslund 221
Sundeved 173	Thy 206 f.
Sunds Herred 208	Thyholm 210
Svanike 203	Thysyssel 206
Svans 208	Thyurstop 108
Svartstrøm 179	Tibirke 176
Svendborg 86	Tikøb 138
Svesing 62	Tillitse 198
Svinbo 136	Tilst 220
Svinborg 86	Tingsted 77
Svinninge 155	Tirsbæk 179
Svogerslev 70	Tisbjerg 168 220
-syssel 206 ff.	Tise 220
Sæby 179	Tiset 174 220
Særslev 71	Tislund 175 220

- Tissø 220
 Tisvilde 220
 Tjørnede 66
 Tjørnetved 150
 Tobberup 114
 Toelt 175
 Toft(e) 102 180
 -toft(e) 21 34 102 ff. 119
 Toftum 61 102
 Tokkekøb 138
 Tokkerup 138
 Tolgaard 139
 Tømmestrup 111
 Torbenfeld 156
 Toreby 99
 Torkilstrup 118
 Torning 47
 Torntved 151
 -torp 17 21 23 25 f. 34 65 104
 105 ff. 146 235 f.
 Torrild 221
 Torsager 82 90 221
 Torsbjerg 168
 Torslund 175 221
 Torslunde 82 175 221
 Torsø 82 221
 Torup 118
 Torøje 82
 Tostenæs 171
 Tostrup 25 118
 Tranders 171
 Tranum 53
 Tressebølle 129
 Troelseby 99 131
 Trondhjemshuse 195
 Truelstrup 118
 -trup, se -torp
 Træbenegaard 235
 Trælleborg 86 235
 Trælstrup 130
 Trøjborg 193
 Tuekøb 138
 Tullebølle 127
 Tumbby 99
 Tumbøl 127
 Tunø 209
 Tureby 98
 Tusbøl 132
 -tved 66 79 148 ff. 183
 Tvede 148
 Tvedegaardene 149
 Tvile 57
 Tvilum 57
 Tvis 182
 Tværsted 77
 Tybjerg 167
 Tynbøl 125
 Tyvkær 148
 Tærø 210
 Tømmerholt 174
 Tønder 144
 Tørring 47
 Tørrild 221 233
 Ubberup 114
 Ude-Sundby 110
 Udlejre 234
 Udsholt 175
 Uge 235
 Ugelbølle 133
 Ulfborg 84
 Ulfricsio 178
 Ullerød 144
 Ulvshale 192
 -um 17 24 32 35 52 ff. 234 f.
 -und 187 f.
 Undelev 72
 Undevad 199
 Uttrup 110
 Vallerød 145
 Vandfuld Herred 216
 Vandling 48
 Vandsted 77

- vang 88 f.
 Varde 174 234
 Varde Syssel 173
 Varming 51
 Varnæs 172 235
 Vassingerød 145
 -ved 25 172 ff.
 Vedde 148 152
 Vedersø 81 f.
 Vedslet 154
 Vedstol 178
 Vedtofte 103
 Vejerslev 71 82
 Vejle 204
 Vejrum 153
 Veksø 178
 Vem 54 56
 Vemmelev 30 71
 Vemmenæs 171
 Vemmetofte 103
 Vends Herred 15 209
 Vendsyssel 15 f. 206 216 233
 Vester 178
 Vesterballe 170
 Vesterbølle 133
 Vestergaard 139
 Vesterhavet 213
 Vi, Lille-, Store- 152
 Viborg 168 196 203
 Viby 95
 Vibøge 176
 Videslet 209
 -vig 218
 Vigerslev 76
 Vigersted 76
 Villebøl 127
 Villerup 127
 Villingebæk 179
 Villingerød 44 145
 Villumstrup 112
 Vind 44
 Vindbyholt 137
 Vindebo 137
 Vindeby 99 197
 Vindeholme Skov 198
 Vindeltorpe 112
 Vinderød 144
 Vinding 44
 Vindingeve 224
 Vindum 153
 Vintersbølle 128
 Vinterslev 128
 Vippetorp 118
 -virke 235
 Virum 152
 Visby 95 162
 Viskinge 46
 Viskum 46
 Vittenberg 195
 Vium 54
 Vogsrød 146
 Vojens 222
 Vojenshøj 222
 Vonge 89
 Vonsbæk 179 222
 Vonsild 190 222
 Vordingborg 39
 Vorre 80
 Vorup 109
 Vrold 190
 Ykærnæburg 85
 Æbeltoft 103 204
 Æbild 177
 Ærtedal 16
 Ærøskøbing 201
 -ø 209
 Ølby 96
 Ønslev 71
 -ør 19 203
 Ørbæk 179
 Ørekrog 212

Øresund 212
Ørndrup 120
Ørnstrup 120
Ørlev 72
Ørting 47
Ørum 54 57

Ørum Tved 149
Ørwith 173
Østerballe 170
Østerbølle 133
Østergaard 139
Østersøen 213

FORTEGNELSE OVER KORT

	Side
Fig. 1. Bebyggelser i Mejlby Sogn	31
Fig. 2. Stednavne paa -inge	49
Fig. 3. Stednavne paa -um	55
Fig. 4. Løse-Navne paa Øerne	65
Fig. 5. Stednavne paa -lev	73
Fig. 6. Navne paa -by med Personnavne som Forled	97
Fig. 7. Fremmede Personnavne i -torp	113
Fig. 8. Personnavne paa Thor- i -torp	117

Folkelæsning Nr. 371.

FR. BAGGES KGL. HOFBOCTRYKKERI. KBHVN.